

Canvi rural, transformació del paisatge i polítiques territorials a la Terreta (Ribagorça, Catalunya/Aragó)

Alexis Sancho Reinoso

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

UNIVERSITAT DE BARCELONA
PROGRAMA OFICIAL DE DOCTORAT "GEOGRAFIA, PLANIFICACIÓ TERRITORIAL I GESTIÓ AMBIENTAL"

CANVI RURAL, TRANSFORMACIÓ DEL PAISATGE I POLÍTIQUES TERRITORIALS A LA TERRETA (RIBAGORÇA, CATALUNYA/ARAGÓ)

Tesi doctoral

del candidat al grau de Doctor
Alexis Sancho Reinoso

dirigida pel Dr. Joan Tort i Donada

Barcelona, març de 2011

Part **IV**

**ANÀLISI INTERPRETATIVA,
PROPOSTES I
CONSIDERACIONS FINALS**

CAPÍTOL 7

LA TERRETA, CRUÏLLA DE TERRITORIS

UN ASSAIG CRÍTIC EN CLAU DE PROGNOSI

Estructura del capítol

7.1 Sobre l'adequació de les polítiques públiques al territori	395
7.1.1 La superposició preval per damunt de la integració	396
7.1.2 Els límits administratius condicionen intensament una gestió coherent del territori... ..	405
7.1.3 El paper del planejament territorial segueix sent testimonial.....	412
7.2 Sobre el paper de la societat en la gestió del territori	419
7.2.1 Una societat descohesionada, però no fragmentada.....	420
7.2.2 El (re)sorgiment de les veus discrepant: del silenci a la queixa o quelcom més?.....	424
7.3 Sobre el futur d'un paisatge canviant	435
7.3.1 La crisi de la pagesia com una conseqüència més de la "crisi del territori"	436
7.3.2 La intervenció al territori ha de superar els seus propis prejudicis	443
7.3.3 És possible gestionar el paisatge com una realitat complexa?	452
7.4 Sobre el govern d'un territori ple d'incerteses.....	459
7.4.1 "Des de dalt" o "des de baix"? Sobre la necessitat d'avançar en el model democràtic	460
7.4.2 El valor de repensar la <i>frontera</i>	471

Tal i com es dedueix de l'encapçalament, aquest capítol és un intent d'assaig, en clau reflexiva, sobre el conjunt de trets que caracteritzen el territori objecte d'estudi i que han estat exposats al llarg dels capítols precedents. L'objectiu d'aquestes pàgines és establir una anàlisi sobre el present i el futur de la Terreta, partint de les bases presentades al primer capítol: les d'un territori profundament rural, amb una complexa situació administrativa que dificulta el desenvolupament de determinades iniciatives, i amb uns reptes futurs tant o més complexos que els territoris que l'envolten. Aquesta anàlisi està basada en la nostra pròpia interpretació dels resultats de la recerca, i l'acompanyem d'un conjunt de propostes que van apareixent a mida que anem desenvolupant el discurs.

Seguint l'enunciat del títol, la idea central d'aquestes pàgines i que estructura tota la reflexió és que la Terreta es troba en una "cruïlla de territoris": un indret on, al mateix temps, convergeixen i divergeixen diverses concepcions del món i un punt de trobada de problemes, d'incerteses, de reptes i d'oportunitats. El seu caràcter fronterer simbolitza aquesta manifestació tan diversa i aparentment contradictòria de la realitat que el conforma. La frontera (i, particularment, una concepció oberta del fenomen fronterer) és la idea que se situa al darrere del capítol, perquè es manifesta en cadascun dels apartats: en uns amb una certa subtilesa; en d'altres, en canvi, d'una manera completament explícita. Una altra idea que es troba en el moll de l'os d'aquestes pàgines és la de complexitat. En certa manera, aquesta noció és intrínseca a la de frontera, perquè la coincidència de dues o més realitats sempre genera noves realitats i, per tant, contribueix a afegir més complexitat. A efectes tangibles, cadascun dels temes de discussió posarà de manifest que la realitat sempre està constituïda per diversos costats i, que, per tant, hi ha maneres diferents d'observar-la, de comprendre-la i d'interpretar-la. Fins i tots en aquells indrets (com el que ens ocupa) on sembla que no hi quedin assumptes per a discutir, i on tot està decidit, es produeix l'eclosió del gradient de grisos que difumina el dualisme artificial del blanc i del negre.

Des del punt de vista formal, el present capítol es divideix en quatre apartats que estructuraran una reflexió unitària, però que representen quatre assumptes que considerem especialment significatius en la recerca; és per això que reben un tractament individualitzat. Aquests temes es troben disposats segons un ordre determinat, que remet al desenvolupament de la idea central del capítol (encara que els continguts podrien haver adoptat una altra seqüència, perquè són idees que es troben connectades entre si). Nosaltres hem optat per aprofitar, a l'inici, la inèrcia dels capítols de la part III de la recerca; uns capítols que ens aporten algunes puntualitzacions al voltant de la conveniència de la intervenció pública que s'està duent a terme al territori. Aquesta exposició ens condueix, gairebé automàticament, a preguntar-nos sobre el paper que juga la societat local en el que podem

anomenar, en una expressió que sintetitzi aquesta intervenció pública, la “gestió del territori”. Aquestes dues facetes queden completades quan recuperem els continguts dels capítols de la part II, per a condensar-los en unes reflexions entorn del paisatge i del territori que aportin elements de debat en relació amb el futur de la seva gestió. Finalment, el quart apartat torna a considerar totes les idees exposades fins aquell punt, per tal d’afrontar els interrogants al voltant del govern del territori en el futur.

En realitat, els quatre apartats representen quatre línies de reflexió que es desenvolupen mitjançant un seguit d’epígrafs encapçalats per uns enunciats. Cadascun d’aquests enunciats, formulats amb un indubtable grau d’intencionalitat, combina una dosi de crítica amb un seguit de propostes teòriques i pràctiques; unes propostes que considerem camins possibles per a millorar la situació present. És important assenyalar, en aquest punt, que el precedent més directe d’aquest exercici és l’annex número 1 del treball de Tremosa (1991), titulat “Consideracions sobre el futur econòmic de la Clotada d’Areny”. Hem transcrit literalment tot el text i l’hem incorporat al nostre annex [vegeu quadre VI.2 (annex VI)] perquè creiem que esdevé un testimoni d’un valor incalculable per a aquesta recerca. La validesa de moltes de les reflexions que expressa, com també de les mesures que exposa, ha inspirat alguns dels epígrafs desenvolupats en aquest capítol. Al mateix temps, també hem de deixar clar que la intenció d’aquest capítol és construir un discurs que sigui capaç de sobrepassar l’esfera que envolta estrictament la Terreta; la inclusió d’un segon àmbit geogràfic de referència com les *Metnitzer Berge* juga, precisament, un paper orientat a aquest objectiu.

7.1 SOBRE L’ADEQUACIÓ DE LES POLÍTIQUES PÚBLIQUES AL TERRITORI

Un cop analitzada la intervenció pública en el territori als capítols 5 i 6, les preguntes que sorgeixen i que constitueixen l’espina dorsal del primer apartat del capítol 7 són: en l’exercici de governar el territori, fins a quin punt s’adapten les polítiques públiques al territori? I com ho fan? Dels resultats de la recerca, podem deduir que la manera com es duu a terme aquesta intervenció a la Terreta és la més encertada? Quines virtuts té? I quins defectes? Les respostes a aquestes preguntes representen un repte en si mateix. Nosaltres tractarem d’abordar-les amb els resultats que hem obtingut, principalment, de l’anàlisi dels capítols 5 i 6, i que ens ha permès observar la situació actual des d’un punt de vista transversal.

7.1.1 La superposició preval per damunt de la integració

La primera hipòtesi que plantejem en aquest apartat és la que anuncia el títol de l'epígraf; és a dir: que l'aplicació de les polítiques públiques a la Terreta es troba regida per l'acumulació, més o menys ordenada, de cadascuna de les diferents polítiques sectorials; una estratègia que probablement reflecteix una realitat generalitzada (és a dir, no només aplicable al nostre cas d'estudi), però que, en qualsevol cas, posa de manifest una llunyania considerable respecte del model alternatiu que promulguen els documents de referència a escala europea. Aquest model "europeu" fomenta la integració d'aquestes polítiques amb un enfocament excessivament temàtic i amb dificultats per a concebre el territori com una realitat en sí mateixa. En aquest cas, quan fem el terme "integració", fem al·lusió a aquells mecanismes que haurien de permetre establir unes línies generals d'intervenció en el territori; línies que, d'alguna manera, garantissin un grau de coherència d'acord amb les necessitats i les obligacions dels ciutadans. A la pràctica, els mecanismes que reivindicuem s'identifiquen amb la coordinació i la cooperació "inter" i "intra" administrativa.

Que la coordinació entre les administracions responsables de la planificació, de l'execució i del control de les diferents polítiques públiques és un mecanisme fonamental en un estat democràtic és prou sabut; així mateix, que en el context espanyol, les mancances en aquest aspecte són generalitzades i que arrelen en factors diversos és un fet que, igualment, ha estat posat de manifest (Romero González, 2005). A la llum dels resultats de la nostra recerca, com podem caracteritzar la situació a la Terreta? La resposta no pot començar d'una altra manera que constatant la ja esmentada manca de coordinació, enfront del domini indiscutible de cadascun dels enfocaments sectorials, o bé enfront de l'actuació independent de cadascuna de les institucions governamentals que incideixen en el territori. Els casos més greus es produeixen quan aquestes polítiques es troben lluny de compartir uns objectius comuns.

Un inventari exhaustiu dels mecanismes de coordinació que afecten la Terreta es veuria abocat al fracàs, a causa de l'escassetat d'informació de què disposem en aquest sentit. Tanmateix, sí que ens trobem en disposició d'aportar alguns indicis prou significatius sobre aquesta qüestió:

- a) Segons el Tribunal Constitucional (TC), els criteris que defineixen la coordinació tenen molt a veure amb l'obligatorietat que tenen, en el seu exercici, determinades institucions (com l'Estat o les comunitats autònomes), tenint en compte que aquesta potestat no pot actuar en perjudici de les competències assignades a cadascun dels nivells de l'Administració (Romero González, 2005). La nostra interpretació d'aquests

critèris ens porta a considerar que la coordinació es realitza en el nostre àmbit a un nivell que només compleix els requisits estrictament lligats al repartiment de les partides pressupostàries de cada ministeri (o, en el seu cas, de cada departament governamental).

- b) Un exemple que hem conegut de prop és de naturalesa “intragovernamental”, però ens sembla prou simptomàtic com per a atorgar-li un valor destacat. El cas té a veure amb el funcionament de la coordinació de la política de muntanya de la Generalitat, a través del SAC. Al capítol 5 ja hem descrit les característiques d’aquests mecanismes, que es basen en una activitat que gradualment han anat adquirint un caràcter rutinari, limitat a dotar de coherència a decisions que es prenen de forma compartida, però que afecten estrictament el repartiment de les inversions previstes per part de cada departament. L’ens que tenia com a objectiu traçar les línies mestres de la intervenció del govern de Catalunya a les comarques de muntanya (és a dir, el SAC) ja no realitza aquesta funció.¹
- c) A Aragó, la Llei d’ordenació del territori del 1998 preveia la creació d’una “Comissió Delegada del Govern per a la Política Territorial”. Efectivament, aquesta comissió va ser creada l’any següent, i manté la seva existència en virtut de la nova Llei d’ordenació del territori (aprovada el 2009). Segons fonts de la Direcció General d’Ordenació de Territori,² la funció regular de la comissió té a veure amb l’assignació dels fons de finançament de caràcter finalista per a les comarques. D’altra banda, també es reuneix per a tractar assumptes de màxima urgència, com l’ocurrència d’incendis forestals. En canvi, en termes de coordinació de la política d’ordenació de territori, el seu paper ha estat testimonial. En aquest cas, és possible que en aquesta manca de coordinació tingui molt a veure el mateix plantejament de la política de descentralització del Govern d’Aragó i, específicament, en la manera com s’ha plantejat el traspàs de competències a les comarques. Tal i com hem posat de manifest en el seu moment,³ el Govern no compta amb cap mecanisme de coordinació de les diferents polítiques van assumint les comarques.

Per tant, deduïm que, si del que es tracta és de fer cooperar polítiques d’afectació territorial, la situació és notablement desconcertant. Per començar, la Constitució no esmenta explícitament la necessitat que l’Estat i les comunitats autònomes coordinin la posada en marxa de les polítiques territorials (enteses en un sentit ampli, i no només d’ordenació del territori), com sí que ho fa amb la coordinació de la planificació econòmica (art. 149). Com a

---

¹ Vegeu epígraf 5.3.1.

² Ens referim a l’entrevista [E.18] i a la conversa [TF.2].

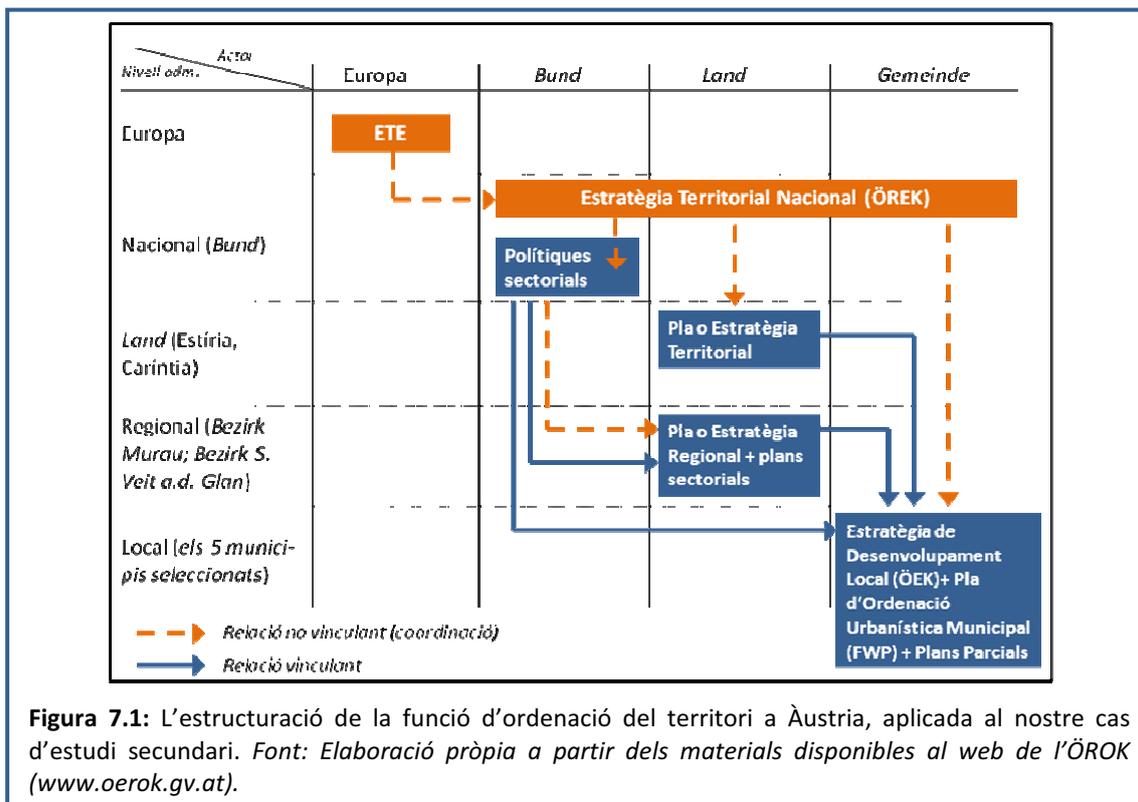
³ Vegeu subepígraf 5.3.1.b).

conseqüència d'aquest fet, els fracassos en determinats assumptes (com el planejament dels recursos hídrics) són inevitables (Romero González, 2005). Precisament, en relació amb aquest tema plantejem l'exemple de la planificació hidrològica a la conca de la Noguera Ribagorçana. Aquest territori es troba en una situació en què la coordinació és més necessària que enlloc, precisament a causa del caràcter intrínsecament *fronterer*: aquí, el paper coordinador coincideix amb l'actor que posseeix les competències (és a dir, l'Administració General de l'Estat –a través de la CHEBRO). Però els governs aragonès i català (a través, respectivament, de l'Institut Aragonés del Agua i de l'Agència Catalana de l'Aigua) també pressionen per a incidir en la gestió de la conca: això sí, només al sector que queda dins de la seva jurisdicció. Aquestes situacions de “no coordinació” es reproduïxen en altres sectors estratègics, com la planificació d'infraestructures: els projectes de construcció de l'autovia A-14 i, encara més, el de la MAT Peñalba-Isona posen de manifest explícitament aquest problema.

Altres temes tractats al llarg dels capítols precedents mostren situacions semblants a la descrita. En la qüestió relativa al desenvolupament rural, hem vist com l'Estat ha optat només recentment per recuperar el seu protagonisme com a actor de cooperació (un paper desaparegut amb el pretext de la irrupció de la UE en política agrària i, posteriorment, de desenvolupament rural). Tot just en la present legislatura s'estan reactivant nombroses comissions mixtes formades per representants del MARM i dels departaments dels governs autonòmics responsables del desenvolupament rural. A nivell estrictament autonòmic, també disposem d'algunes evidències, com l'existència d'una Comissió de Política Territorial, creada per la Llei 23/1983, i on, segons aquest decret, participa un representant de cadascun dels Departaments responsables de les polítiques amb una incidència més directa sobre el territori; en qualsevol cas, ja coneixem els resultats a través dels PCM.

De fet, la coordinació en aquests temes no resulta fàcil per a cap estat descentralitzat; ni tan sols Àustria, amb la seva modesta dimensió territorial, sembla haver trobat la fórmula idònia. En aquest cas, recordem que l'existència d'un organisme *ad hoc* sembla atorgar un cert contingut (o, almenys, un cert reconeixement formal) a l'activitat coordinadora: ja hem descrit el caràcter, les funcions i l'activitat de l'ÖROK, i com algunes de les seves activitats incideixen sobre els actors que han de dur a terme les polítiques públiques a l'àmbit d'estudi seleccionat. Al mateix temps, no hem d'oblidar que la presència d'una eina orientativa a nivell estatal fa que Àustria guanyi, necessàriament, avantatge respecte d'Espanya. La figura 7.1, relativa al país centreeuropeu, mostra el paper de l'Estratègia de Desenvolupament austríaca (ÖREK): de transmissor de les directrius provinents d'Europa i plasmades a l'ETE a eina que incideix (encara que sigui de forma no vinculant) sobre els tres graons de l'escala d'aplicació del

planejament. Aquest organigrama s'assembla força a la situació espanyola... amb la notable excepció que representa l'absència d'una "ÖREK" en el segon cas.

Al mateix temps, però, hem de posar de manifest els nostres dubtes al voltant de si la tasca coordinadora aconseguirà els seus propòsits a l'hora d'harmonitzar les polítiques dels governs amb competències en ordenació del territori (*Bundesländer*). Afegim una mostra, amb valor d'anècdota, que ens porta a pensar-ho. Es tracta d'un comentari extret del darrer informe sobre planejament territorial, redactat –precisament– per l'ÖROK; en aquest document s'afirma, en un moment determinat, que “seria important que es realitzés un tractament harmònic, com també una actuació coordinada per part del *Bund* [en molts temes d'ordenació del territori]” (Österreichische Raumordnungskonferenz, 2008: 74). De fet, al llarg de les darreres dècades s'han produït intents per a afavorir la redacció d'una llei nacional d'ordenació del territori: un dels més importants tingué lloc l'any 1975 (Schindegger, 1999: 77).

Per la seva banda, la cooperació implica la capacitat de diferents actors a l'hora d'establir mecanismes de convergència que ajudin a superar una gestió basada purament en un enfocament unilateral. Aquesta capacitat es basa, en principi, en la voluntarietat, segons una resolució del TC (Romero González, 2005). Aquest fet fa que les experiències en el camp de la cooperació siguin, en qualsevol cas, més nombroses, més heterogènies i més “visibles”

que les de coordinació. Si iniciem de nou un recorregut per la Terreta, hem de començar exposant acords intergovernamentals a escala autonòmica: ens referim als ja esmentats convenis en els camps de la salut i de l'ensenyament que mantenen els governs català i aragonès, i que afecten els territoris fronterers entre aquestes dues comunitats autònomes. De nou, però, destaquen experiències que ben poc tenen a veure amb les polítiques de més incidència territorial, perquè els intents de cooperació en aquests àmbits han estat més difícils –independentment dels actors implicats, del seu rang en la jerarquia de l'Administració o de la seva naturalesa (pública o privada). Els exemples són nombrosos, especialment entre governs autonòmics; els temes conformen igualment un ampli ventall de problemes que ja hem tractat als capítols 5 i 6, com l'enquadrament dels diferents instruments d'ordenació del territori, la gestió dels espais naturals protegits o la gestió forestal.

Però també a nivell municipal hom detecta actituds d'ignorància mútua difícils de justificar. És significatiu que, malgrat la transcendència que aquest assumpte de ben segur té, els futurs instruments de planejament urbanístic dels municipis de Tremp i d'Areny no esmentin la situació l'un respecte a l'altre. En un moment determinat de la seva memòria informativa, el PGOU d'Areny inventaria de l'estat del planejament dels municipis veïns. Entre els casos citats no apareix el de Tremp, municipi amb el qual comparteix un mateix límit administratiu i nombrosos problemes –almenys si ens atenim al sector ribagorçà del segon. En canvi, en aquest repàs apareixen citats altres casos com el de Montanui, municipi amb el qual no existeix cap continuïtat territorial i que pateix uns problemes que responen a unes dinàmiques força diferents de les d'Areny. En aquest punt, deixem clar que critiquem l'absència de Tremp en aquest document, i no pas la presència de Montanui.

Continuant al nivell local, però concentrant-nos en les nombroses experiències de cooperació que han estat presentades al capítol 5, comprovem que els “èxits” i els “fracassos” es troben desigualment repartits –a favor dels segons. Per una raó o per una altra, la constitució de diverses fórmules de col·laboració no ha estat reeixida: ens referim a casos com el consorci “la Terreta-Sant Gervàs”, la constitució del “patronat gestor de la Terreta” (que anunciava el pla de gestió del mateix indret), o la creació de l'empresa semipública “Montsec Ocio y Naturaleza”. Per contra, l'experiència de cooperació intermunicipal de la Mancomunitat de la Ribagorça oriental ha estat reconeguda com a profitosa, almenys per part dels seus protagonistes. El cert és que, en aquest cas, jugava un paper transcendental el rerefons d'una intenció comuna per aconseguir uns objectius des d'una unitat fonamentada en aspectes comuns de caràcter intangible (com la cultura, la llengua o la identitat).

A la vista d'aquest fet, podem preguntar-nos fins a quin punt és casual que els ens locals tampoc hagin estat capaços de crear unes entitats de cooperació amb un caràcter més o

menys estable i amb un funcionament eficaç. Probablement no hi hagi un factor explicatiu universalment vàlid, entre altres coses perquè tot depèn de les intencions dels actors involucrats. I, a la Terreta, la diversitat d'aquests actors sol presentar una situació de duplicació, a causa del fet que cada actor intervé només en un costat de la ratlla fronterera. L'absència de visió de conjunt o l'individualisme a l'hora d'actuar són factors que han estat posats de manifest en documents recents, com la memòria de participació ciutadana de l'Agenda 21 del Pallars Jussà (Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya, 2010).⁴ Aquests arguments són absolutament vàlids per al nostre cas d'estudi: la incapacitat d'entesa entre diferents departaments governamentals ha malbaratat projectes sencers, amb independència de la seva adequació al territori –com per exemple el “Pla de reintroducció de la cabra hispànica” (Fundació Territori i Paisatge, 2002)⁵ a la Terreta.

Aquest darrer cas ens emmena a introduir el paper dels agents no governamentals o de naturalesa privada. Lluny d'examinar i de debatre al voltant de la validesa del contingut de la seva actuació, o al voltant del futur de l'administració del món rural (reflexions que desenvoluparem en apartats successius),⁶ el que exposem en aquestes línies té a veure amb l'aportació d'aquests actors als mecanismes de cooperació. Aquí ens trobem amb un grapat d'experiències i de testimonis que solen ser més complexos que els casos on únicament hi estan implicats agents de l'Administració. El cas de la desapareguda FTP és el més significatiu, perquè ha tingut una rellevància més important a l'àmbit d'estudi. En aquest sentit, creiem important assenyalar que l'estratègia seguida per aquesta entitat en el cas del consorci amb l'Ajuntament de Tremp és legítima, però ha estat marcada per una incoherència de base notablement greu. Aquesta incoherència és, però, perceptible únicament si hom pren el territori com a punt de partida; en canvi, queda oculta si s'observa la realitat des de l'exterior. En aquest segon cas, l'adequació de la intervenció de la FTP (que aposta per un desenvolupament turístic alternatiu al model convencional) pot semblar, fins i tot, la més idònia per a aquest territori.

---

⁴ En aquest sentit, s'afirma que “hi ha una opinió força generalitzada per part dels agents socioeconòmics i la ciutadania que no hi ha visió de conjunt fruit de la competència entre administracions, de manera que no se sumen els esforços per satisfer les necessitats de la comarca, sinó que es treballa individualment i competitivament. En aquest sentit, aquest sector considera que les administracions han deixat escapar algunes oportunitats de desenvolupament local per manca d'entesa entre administracions del mateix territori, prioritzant els interessos polítics i el protagonisme de les administracions per davant de les necessitats reals de la població i de la comarca; hi ha qui apunta com un repte per a la comarca del Pallars Jussà el crear xarxa i establir sinèrgies entre sectors per al bon desenvolupament de la comarca, i fugir dels localismes i comarcalismes, per tal d'aconseguir elaborar i implementar una estratègia de conjunt” (Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya, 2010: 131).

⁵ Vegeu apartat 6.2.

⁶ Vegeu apartat 7.3.

El motiu de la nostra afirmació es posa en evidència en tractar amb la gent del país i en observar el territori més enllà de les aparences. Per als habitants d'aquest indret resulta molt difícil de comprendre que, al llarg dels darrers anys, hagin estat executades un seguit d'actuacions orientades a equipar el territori d'instal·lacions que han permès iniciar un aprofitament turístic incipient. La causa d'aquesta incomprensió és que altres assumptes transcendents han romàs pendents, sense que ningú hagi estat capaç d'aportar cap solució, almenys fins fa poques dates: ens referim a la dotació d'infraestructures i de serveis que ja hem descrit a les taules V.6 i V.8 [vegeu annex V].

El fet que aquest greuge hagi estat reconegut des de dins de l'Ajuntament de Tremp⁷ pot ésser interpretat com un acte de franquesa; però, a la pràctica, l'important és que posa en evidència, de forma punyent, almenys tres qüestions que haurien de suscitar debats més profunds dels que provoquen, i que, per tant, haurien de rebre un tractament molt més seriós del que reben. Ens referim, en primer lloc, a la incapacitat dels ajuntaments com a entitats responsables de garantir determinats serveis als ciutadans; quelcom que, a la Terreta, es posa de manifest a Tremp, però també en altres casos com el Pont de Montanyana o Sant Esteve de la Sarga. En segon lloc, a les relacions poc harmòniques entre els agents (públics i privats) que intervenen al territori. Aquest fet es posa en evidència entre les administracions a nivell intergovernamental, però també *intragovernamental*: les lluites "corporativistes" –entre els *defensors* del medi ambient i els de l'estament agrari, o entre els primers i els encarregats de projectar les infraestructures al territori– han estat esmentades en diverses entrevistes i converses i, el que és més important, es tradueixen en efectes reals, tal i com hem mostrat més amunt).⁸ Aquesta confrontació també existeix quan intervenen actors de naturalesa privada.

Però també ens referim, en tercer lloc, a la necessitat que continuï el replantejament del model d'intervenció en territoris amb problemes de despoblament extrem com la Terreta, perquè les noves fórmules proposades (com els marcs de relació entre entitats –consorcis–, el foment d'activitats alternatives –com l'ecoturisme–, o la signatura d'acords de custòdia del territori) encara han de trobar el seu paper dins d'un escenari aparentment senzill –però que, en realitat, és complex. En relació amb això, el que sembla evident (i actualment podem confirmar aquesta sensació, arran de la "fugida" dels fons procedents de l'obra social de "Caixa

---

⁷ "...tot un seguit d'actuacions, absurdes per a molta gent (i per a mi mateix), si es realitzen abans que d'altres infraestructures bàsiques. Això fóra cert, si pogués triar, qualsevol posaria per davant la realització de la captació i dipòsit d'aigua per al poble que la senyalització de l'Espai Natural de Sant Gervàs i l'Ajuntament de Tremp també,... si pogués triar. La realitat és que els diners que l'Ajuntament aconsegueix són per uns conceptes preestablerts i no canviabls" (Alert, 2004: 114-115).

⁸ Vegeu apartat 6.2.

de Catalunya” a la Terreta) és que els agents privats d’origen extern (és a dir, iniciatives que no provenen de la societat local) plasmen sobre el territori una estratègia que pot arribar a ser molt lloable; però que, en darrera instància, respon als interessos de l’entitat, més que no pas a atendre determinades necessitats que no encaixen amb els objectius *realment* programats. I tot això malgrat que en els instruments de gestió puguin aparèixer objectius per a redreçar el territori. Ja hem vist que alguns instruments de planificació de l’antiga FTP (com el Pla de Gestió de la Terreta) incloïen declaracions favorables al foment de les relacions d’aquesta entitat amb els municipis aragonesos fronterers amb el municipi de Tremp, on s’havia de desenvolupar la intervenció. Finalment, però, no s’ha produït cap moviment en aquest sentit.

Encara hauríem de fer esment a altres iniciatives que ens remeten a un cert grau de connivència entre elements de l’administració local, com ha ocorregut entre municipis catalans i aragonesos arran de la constitució de l’ADRR. El cert és que aquesta associació fou fruit de la possibilitat de rebre el suport econòmic d’un pla pilot de l’Administració de Estat, i que els municipis que hi participen configuren el territori que s’aprofita dels beneficis d’aquest projecte. En els propers anys, amb la interrupció (presumible) d’aquest fons pressupostari, hom comprovarà si la tasca de l’associació ha estat simplement la de canalitzar els ajuts i generar un reclam turístic a la zona, o bé està representant un intent d’establir unes relacions que vagin més enllà de compartir uns trets (geogràfics, històrics i artístics) que ara representen la justificació d’un suport pecuniari excepcional, però que en poc temps poden tornar a exercir el mateix paper que havien tingut abans de l’inici del pla pilot (és a dir, uns elements que s’han explotat segons la lògica estrictament municipal o, com a molt, comarcal). En qualsevol cas, i amb la legitimitat que ens aporta la consideració de fets passats i presents, no podem tancar aquesta reflexió d’una altra manera que denunciant la pervivència *de facto* d’un model que tolera situacions marcades per greus paradoxes. Aquesta denúncia està per damunt de situacions puntuals protagonitzades per uns actors concrets i apunta directament a les administracions públiques.

Tornant a recórrer al cas austríac, posem de manifest que, en aquest cas, ens trobem amb alguns exemples allisonadors sobre una certa “cultura” de la cooperació que nosaltres interpretem com un estadi una mica més avançat en aquest camí cap a la integració de diferents polítiques. Els exemples són nombrosos en aquest sentit, i ja els hem anat esmentat al llarg del capítol 5; aquí destaquem algunes constatacions:

- D’una banda, la superposició de polítiques sectorials i, en general, d’actuacions de diversos organismes queda matisada amb unes institucions locals més fortes, i uns ens supramunicipals que estan fomentant algunes actuacions que aspiren a integrar diferents aspectes que afecten el territori. Més enllà de l’experiència “forçada” de les

Kleinregion a Estíria, donem valor a una iniciativa engegada al districte de Murau anomenada *Bioregion Murau*.⁹ Es tracta d'un exemple sobre la rellevància que representa l'empenta local i, específicament, d'agents privats locals. Amb uns objectius formulats explícitament, s'estan executant mecanismes que estableixen un punt de trobada entre diversos sectors de l'economia del districte (especialment l'economia forestal, l'agricultura i el turisme).

- D'altra banda, també observem que la frontera regional és força impermeable pel que fa a qualsevol tipus d'experiència de cooperació. Els esforços es concentren allà on existeixen estímuls com projectes *Interreg* de la UE; és a dir, en regions frontereres amb altres estats. En canvi, les "fronteres internes" han quedat, en general, com un territori on no s'apliquen mesures que permetin superar la dualitat territorial que es pugui produir. Aquesta és una situació que s'arrossega des de fa dècades; almenys des dels anys 1980, quan es produïren els darrers intents per a coordinar una actuació conjunta que no s'orientés exclusivament segons els límits administratius dels *Bundesländer*. Nosaltres coneixem l'existència d'un grup de treball que tingué com a objectiu fomentar la cooperació, en termes de planejament territorial, dins de la regió "Lungau-Murau-Nockgebiet", un territori fraccionat entre tres estats federats (Salzburg, Caríntia i Estíria) que incloïa els cinc municipis del nostre cas d'estudi. La iniciativa es constituí el 1978, i dos anys més tard se celebrà una conferència amb representants dels tres estats federats. Aquesta conferència publicà, fins i tot, un programa d'actuacions el 1983, i les reunions es prolongaren fins al 1997. Els darrers anys, amb el sorgiment dels nous enfocaments en planejament i dels nous instruments a escala del *Land*, les prioritats han canviat. Com a conseqüència d'aquest fet, aquesta iniciativa ha estat *de facto* abandonada (malgrat que encara hi figura en alguns documents recents, no apareix al darrer informe de l'ÖROK –Österreichische Raumordnungskonferenz, 2008).

Al costat d'aquests projectes, hem de posar de manifest que, en contextos puntuals i quan les necessitats del territori ho exigeixen, el "factor frontera" deixa de tenir el pes que té en unes altres ocasions, per a convertir-se en quelcom secundari. Ja hem esmentat en diverses ocasions el cas que ens implica directament, entre els municipis de Metnitz i de Laßnitz bei Murau.¹⁰ Però no massa lluny del nostre àmbit d'estudi trobem un exemple de més envergadura territorial, perquè afecta un territori més extens, i perquè representa un espai molt freqüentat, amb una estació d'esquí i els serveis i equipaments subsidiaris. Ens referim al

---

⁹ Vegeu epígrafs 7.3.2 i 7.4.3.

¹⁰ Vegeu epígraf 6.5.

nucli de Turracher Höhe, dividit en tres municipis que pertanyen a dos *Bundesländer* diferents (un municipi a Estíria i dos a Caríntia), però que disposa d'una estratègia única de desenvolupament turístic des de l'any 2005 (Kaufmann, 2005). Aquest instrument ha estat capaç de superar qualsevol dels límits administratius existents.

És evident que, en indrets com la Terreta, on la manca de coordinació i de cooperació ha estat la constant històrica, no podem deixar de fer-nos la pregunta de com es pot trobar a faltar quelcom que, de fet, mai no s'ha tingut. Però ha de quedar clar que aquest fet només pot significar que les dificultats per a assolir millors quotes d'integració de les polítiques públiques són encara més grans que en altres indrets. Però en cap cas no ha d'implicar una renúncia al seu assoliment. Tot plegat ens porta a formular una qüestió que serveix per a tancar l'epígraf, però que, en realitat, remet la seva resposta als dos epígrafs següents: Quins són els factors responsables del fracàs de la integració de les polítiques públiques? Quina part d'aquesta responsabilitat correspon al context jurídic, als instruments de planejament, als actors que les executen, i a altres condicionants?

7.1.2 Els límits administratius condicionen intensament una gestió coherent del territori

El títol d'aquest epígraf apunta cap a una reflexió que creiem necessària per a afrontar una resposta coherent a les preguntes que tot just han quedat obertes. Aquesta reflexió ens porta a reprendre la qüestió de les delimitacions administratives; un assumpte que ha estat implícitament present al llarg de tot el treball, però sobre el qual ara aboquem la nostra visió sobre com afecta als problemes del territori analitzat. Per aquesta raó, exposarem els casos de la línia divisòria entre Catalunya i Aragó, però també els límits municipals (i, particularment, el cas de Tremp) com a exemples de l'afirmació del títol.

La Terreta és un territori històricament marcat per una frontera; una línia divisòria que ha anat modificant la seva personalitat amb el pas del temps, fins a esdevenir l'actual límit administratiu que separa dues realitats i on coincideixen divisions a escala municipal, comarcal, provincial i autonòmica. Com és prou sabut, aquest darrer nivell és el més recent, però és el que ha provocat que la "frontera" històrica hagi adquirit ràpidament un protagonisme en el camp de les administracions que fins feia poques dècades era inexistent (o, en tot cas, molt inferior). En aquest punt, volem posar de manifest que la conveniència dels processos de descentralització en general i, en particular, el que està vivint la realitat espanyola contemporània és indiscutible. La creació de les comunitats autònomes significa un pas crucial per a avançar en el govern del territori segons el principi de subsidiarietat; quelcom

que significa, en darrera instància, apropar al ciutadà els centres de decisió dels assumptes que afecten a tothom. Però si volem que afirmacions com aquesta deixin d'associar-se amb declaracions retòriques, cal seguir aprofundint en aquesta dinàmica; i això significa que el flux de competències ha de seguir avançant cap a les entitats de govern local. Malauradament, en el nostre context estatal aquest procés o bé no s'està realitzant; o bé, si es realitza, ho fa en unes condicions molt lluny de ser les més idònies. Aquestes condicions són, almenys, de tres tipus: jurídiques, socials i territorials. En primer lloc, la legislació que regula les funcions i el finançament dels ens locals no s'ajusta a les necessitats dels municipis. En segon lloc, no existeix una veritable conscienciació ciutadana d'aquests problemes, o almenys la seva existència no ha provocat un estat d'opinió general en favor d'aquesta presa de consciència. Però, en tercer lloc, no podem oblidar la situació que pateixen molts àmbits rurals espanyols, que deriva de l'endarreriment crònic heretat dels segles XIX i XX. És evident que aquestes tres característiques es posen de manifest a la perfecció a la Terreta.

Ja hem aportat prou testimonis sobre l'absència de relació entre tots els nivells de l'administració (i també en la major part dels agents no governamentals); una absència de relació condicionada per la presència del límit autonòmic. Certament, fóra absurd pensar en una hipotètica obligació del govern català respecte dels territoris que s'estenen més enllà dels seus límits; de la mateixa manera, tampoc no tindria cap tipus de sentit exigir aquesta tasca al govern aragonès. Però volem subratllar que és igualment un absurd administrar un territori ignorant la realitat que s'estén a l'altra banda de la línia que el delimita: els exemples d'aquesta situació són innombrables i, en aquest sentit, Europa és un laboratori malauradament privilegiat. Per tant, ens trobem lluny de poder titllar aquesta constatació d'errònia i mancada de fonament; és més, podem afirmar, sense por a equivocar-nos, que aquesta situació és la que ha presidit i, en molts sentits, continua presidint la intervenció dels governs català i aragonès en el territori per on discorre la ratlla que els separa (almenys en el nostre àmbit d'estudi). En aquest sentit, Tremosa (1991) ofereix una visió pessimista del cas de la Terreta a través de la qual la nostra constatació queda reforçada: "Per més bona voluntat que les Administracions provincials puguin arribar a tenir, han de tractar forçosament aquests bocins de terreny com apèndix d'altres comarques veïnes, amb tot el que això suposa de marginació sistemàtica a l'hora de decidir" [vegeu quadre VI.2 (annex VI)].

En actuar d'aquesta manera, les administracions cauen en una irresponsabilitat que no ha d'ésser passada per alt, ja que d'aquesta manera no poden garantir les seves obligacions vers els ciutadans: simplement, en renunciar al territori i entendre'l segons la disposició dels límits, desconeixen la realitat on desenvolupen la seva activitat els ciutadans i, per tant, no poden atendre les seves necessitats de manera adient. El cert, però, és que assumir, amb totes

les seves conseqüències, un principi tan lògic com el de la continuïtat territorial no resulta fàcil en el cas de la ratlla entre Catalunya i Aragó. El següent fragment, extret del projecte que presentà l'ADRR per al pla pilot ja comentat, alerta del perill que representen aquestes mirades "fragmentadores" del territori i, alhora, ens dóna pistes sobre la manera de fer en aquest àmbit:

"Davant de la presència (possiblement potent) als mercats de la marca de la qual quedi dotat el territori per a la seva comercialització, l'entorn de poblacions properes tindrà tendència a pretendre incorporar-se a la marca. Això no és perjudicial per al projecte, ans al contrari, perquè permetrà disposar d'una massa crítica superior als mercats. Una visió excessivament administrativa del projecte podria conduir a situacions en què l'oferta es veïés negativament influïda per delimitacions molt estrictes. Per exemple, una església romànica, un paisatge, una font, etc. [situats] 10 km més enllà de la frontera administrativa del projecte no han de «desaparèixer» de l'oferta, perquè el viatger ni percep, ni desitja percebre la «fi» del territori emparat per la marca" (Barcelona Media-Centre d'Innovació, 2007: 57).¹¹

En realitat, el reforçament actual de la dualitat Catalunya/Aragó a nivell administratiu (per no esmentar el geopolític i l'identitari) és una conseqüència directa d'un procés d'"autonomització" incomplet, tal i com acabem d'enunciar. Una construcció autonòmica que no ha generat un aprofundiment de l'autogovern ha generat forts reajustaments a escala regional, com el reforçament del paper de Saragossa dins d'Aragó i el fracàs paral·lel en la construcció d'una xarxa urbana que complementi el paper de la capital (Bielza de Ory, 1992). Però els efectes també es manifesten a escala local, tal i com hem comprovat de forma sistemàtica en l'aplicació de qualsevol política pública a la Terreta. En aquest sentit, la "recentralització" provocada per la formació de la comarca de la Ribagorça (que ha estat dissenyada per a obligar la desaparició de la Mancomunitat de la Ribagorça oriental) també s'ha d'interpretar com un component que ha pogut ajudar a reforçar la línia divisòria a la Terreta: el centre de decisió s'allunya de la "frontera" i els municipis més orientals de la comarca actual esdevenen, en certa manera, una perifèria dins de la perifèria.

Però si hem de parlar d'àmbits extremament marginals, necessàriament hem d'acudir a la franja ribagorçana del Pallars Jussà; àmbit que esdevé, simplement, un territori anònim –fins i tot a escala comarcal. Situada més enllà del centre neuràlgic per antonomàsia (la Conca de Tremp) i sense el volum demogràfic ni econòmic d'altres "perifèries" de la comarca (com la Vall Fosca o la Vall de Manyanet), la "Terreta catalana" simplement no existeix per a segons quins assumptes. És molt significatiu comprovar, en aquest sentit, la seva escassa rellevància en documents com el pla territorial parcial, el pla comarcal de muntanya, o la recent Agenda 21 de la comarca. Aquesta "invisibilitat" és fonamental per a comprendre per què existeix una

---

¹¹ La traducció és nostra.

diferència abismal entre aquest indret i altres casos que representen igualment situacions d'*anormalitat* territorial, però que reben un tractament molt diferent per part dels mitjans de comunicació i la societat en general (com la Cerdanya, per exemple).

De fet, si volem abordar el problema de la comarcalització sense prejudicis i amb tots els factors que hi intervenen, hem de seguir insistint en la rellevància que tenen les insuficiències de base del mapa municipal i, sobretot, el mateix caràcter marginal del territori. Només d'aquesta manera podrem comprendre el relatiu fracàs del paper de les comarques com a entitats que havien de reencarnar un nou nivell d'autogovern, però que han vist limitat el seu paper a unes polítiques determinades, mentre que en d'altres (decisives per a enfortir els governs locals) el seu paper és actualment irrellevant.¹²

La disposició dels límits administratius a escala local també mereix una atenció individualitzada a la Terreta. Ja hem esmentat en diverses ocasions el cas del municipi de Tremp; un municipi mancat de qualsevol lògica geogràfica, que durant dècades no ha atès les obligacions a l'hora de garantir els serveis i equipaments mínims als habitants del sector ribagorçà. A falta d'un estudi detallat del procés d'annexió que indiqués quin fou el paper dels ajuntaments desapareguts, de l'Ajuntament de Tremp i de la Diputació de Lleida, l'únic que podem aportar són les nostres pròpies reflexions sobre la gravetat del cas. Per començar, crida l'atenció el pes dels condicionants geogràfics de partida, que es plasmen en factors determinants a la vida quotidiana, com les distàncies (tant espacials com temporals). En aquest sentit, per exemple, els temps de desplaçament necessaris per a assolir les capitals comarcals del Pirineu lleidatà van ser calculats pel SAC; els resultats es van plasmar en un mapa que adjuntem a l'annex VI [*mapa VI.1*]. Malgrat que es remunta a finals de la dècada de 1980, aquest mapa mostra una situació que no ha canviat pràcticament res en la major part dels casos, a causa de l'escassa millora de les infraestructures de comunicació produïda en aquestes comarques. En aquest cas, observem com el temps de desplaçament necessari per a assolir Tremp (la capital comarcal que, per a molts nuclis de la Terreta és, abans que tot, la seu municipal) se situa entre els 30 i els 70 minuts. Si comparem aquestes xifres amb un dels dos districtes del cas d'estudi secundari, com és el de Murau, observem que, en aquest cas, la capital comarcal (del mateix nom) es troba a l'abast de qualsevol nucli poblat (i són 34 els que conformen el districte) en, com a màxim, 30 minuts. I en aquest punt cal subratllar que estem parlant de la capital comarcal i no pas municipal (curiosament, Murau és un municipi amb una extensió molt semblant a la que tenia Tremp abans de l'inici de l'onada d'annexions).

---

¹² Vegeu epígrafs 5.3.1; 6.1.2; i 6.2.2.

Al capítol tercer hem cridat l'atenció sobre el fet que, a la Terreta, els municipis aragonesos hagin conservat una estructura territorial que gaudeix d'una certa coherència territorial, al contrari que la ribera esquerra i, particularment, el sector trempolí. Però, quins efectes ha tingut aquest fet en la gestió pública? Com ha condicionat aquesta estructura una intervenció que ha pres permanentment la referència de la divisòria autonòmica? La principal diferència la trobem en el dinamisme del territori, que s'ha conservat als municipis aragonesos, mentre que al cantó català s'ha desfet completament. I això malgrat que l'onada emigratòria es produí amb la mateixa intensitat a banda i banda, com no podia ser d'una altra manera en un territori homogeni. Però també és cert que l'atzar històric ha fet que els nuclis més importants dels municipis aragonesos estiguin localitzats a la vall principal (com Sopeira o el Pont de Montanyana) o molt a prop seu (com Areny) i, per tant, que quedessin connectats amb la carretera principal que menava al sud i, posteriorment, també al nord. Per contra, els antics centres municipals catalans (Espluga de Serra i Sapeira) són nuclis encimbellats, amb una accessibilitat més difícil i que, conseqüentment, van ser una víctima més del buidament poblacional absolut. Refermant la nostra desconexió de les causes que determinaren el devenir dels antics municipis, creiem que aquest factor no s'ha de perdre de vista per a comprendre per què, amb el procés d'annexions, el vessant aragonès salvà les unitats bàsiques, però Sapeira i Espluga de Serra es van veure arrossegades –immediatament darrera dels casos de Gulp i de Fígols– per l'espiral centrípeta de Tremp (Gallés i Cólera, 1989).

Aquesta pervivència dels municipis aragonesos els ha permès, en l'etapa democràtica, conservar les seus de poder a escala local i comarcal –un fet que ha comportat unes conseqüències decisives. Les deficiències han existit igualment, però s'han procurat salvar amb uns criteris que buscaven cobrir les necessitats més urgents. En aquest sentit, la mancomunació de serveis ha estat una via d'actuació preferent, com hem apuntat al llarg de l'epígraf. A Tremp, en canvi, ha acabat succeint el contrari: la “desaparició” d'una massa crítica va provocar que l'Ajuntament se'n desentengués, i que, a més, aquesta manera de procedir no trobés, tampoc, massa oposició al territori. L'arribada de la democràcia, més que provocar cap mena de canvi, va fer que aquesta mencionada “invisibilitat social” fos interpretada en clau política (seguint el principi que diu que un territori despoblat és un territori amb un pes electoral ínfim). Per tant, les possibles demandes havien de quedar emplaçades a moments millors. Ha estat durant la darrera dècada que aquesta situació ha donat mostres de començar a canviar. Però com sol passar, aquests canvis han de ser necessàriament lents, perquè el primer factor que cal vèncer són les inèrcies lligades amb el desconeixement d'una realitat interna per part del consistori de Tremp.

Dit això, si afegim altres esferes de la intervenció pública al territori, els resultats ens obren nous fronts per a la reflexió sobre els avantatges i els inconvenients d'aquestes dues situacions tan diferents pel que fa al trencaclosques municipal. Queda clar que cada part ha gaudit d'uns aspectes més ben gestionats, que han permès satisfer les demandes de gestió del territori; però, al mateix temps, cada part també ha patit processos que han "fossilitzat" moltes facetes que han quedat insatisfetes i que encara avui representen grans problemes a superar. Posem per cas la gestió forestal, tractada al capítol 6.¹³ La situació que viu aquest sector a la Terreta ens empeny a considerar que existeixen més aspectes positius al sector català que a l'aragonès. Aquesta diferència té a veure, en primer lloc, amb la frontera autonòmica (ja que la gestió forestal es continua planificant i executant des dels governs català i aragonès).¹⁴ En aquest sentit, i segons el nostre criteri, la gestió forestal catalana presenta un seguit de característiques que la posen en avantatge respecte de l'aragonesa.¹⁵ A la Terreta, aquest factor es veu enfortit a escala municipal: els ajuntaments aragonesos no estan capacitats per a poder intervenir en aquesta política; en canvi, el consistori de Tremp, sí.

Altres factors completen l'explicació d'aquesta dualitat apuntada: ens referim a la personalitat jurídica de les forests, que als municipis aragonesos han conservat la fórmula de les societats veïnals; una reminiscència molt lloable, però que actualment s'ha mostrat molt poc operativa a l'hora de gestionar aquestes àrees. Creiem que aquest fet té a veure amb la desertització demogràfica, que impedeix que altres experiències entorn de la qüestió agrària tampoc hagin estat reeixides;¹⁶ no es tracta, doncs, que la població local ignori les forests. A Tremp, en canvi, una gran part de les forests estan sent intervingudes per l'Ajuntament, que s'ha decidit a actuar en aquest front (després d'anys de desídia general, com hem assenyalat). En aquest cas, a més de la iniciativa interna d'aquesta institució, sens dubte ha ajudat la circumstància que moltes forests comunals hagin passat a ser gestionades directament per l'Ajuntament.¹⁷ En aquest cas, les annexions dels anys 1960 i 1970 han permès, indirectament, aquesta diferenciació. Continuarem analitzant aquestes temes a l'apartat 7.3; tanmateix, volíem aportar ara aquesta reflexió, perquè introdueix complexitat en la qüestió relativa als límits administratius: concretament, provoca que el seu tractament no pugui seguir una lògica

---

¹³ Vegeu epígraf 6.2.2.

¹⁴ Ja hem vist (i ho tornem a posar de manifest per al cas particular que ens ocupa) que les comarques no juguen cap paper, encara que potencialment ho podrien fer (com a mínim a Aragó) [vegeu epígraf 5.3.2].

¹⁵ Volem subratllar que les causes d'aquest fet són diverses i no estan lligades exclusivament a aspectes d'administració, planejament i execució, sinó també a factors "de base", impossibles o molt difícils de modificar, que juguen en contra d'Aragó: ens referim a l'estructura del territori, a determinats aspectes lligats amb la propietat, i amb l'escassa densitat de població.

¹⁶ Ens referim a la qüestió de la introducció del regadiu a Areny [vegeu apartat 6.1].

¹⁷ Vegeu epígraf 6.2.2.

que permeti qualificar determinades situacions d'“absolutament positives” o “absolutament negatives”.

Afegint un nou indicati que ens confirma la complexitat que envolta aquesta qüestió, no podem deixar de recordar que les fusions municipals són un mecanisme més dins d'una qüestió molt més àmplia, que és l'organització territorial. Les seves relacions amb la dinàmica del territori es troben tan entrelligades que és pràcticament impossible separar l'una de l'altra (per molt que, a primera vista, els canvis en el mapa municipal ens semblin operacions inevitables de recomposició de l'estructura politicoadministrativa, sorgides com una reacció del poder polític enfront dels processos que troben les seves causes profundes en aspectes aliens a ell). És cert que el problema de marginalitat de la Terreta es remunta als canvis socials, polítics i econòmics del segle XIX, molt abans de les darreres annexions (que han estat les que han provocat un trasbalsament més accentuat al territori).¹⁸ Al mateix temps, però, no sembla una coincidència fortuïta que la història de les reformes del mapa municipal a Espanya hagués començat, precisament, a mitjan d'aquell segle. I probablement tampoc és casual que, amb motiu de la constitució de la Ponència per a la divisió territorial de Catalunya (el 1932) i els seus treballs per a l'establiment d'una divisió comarcal, la reacció del territori fos tan reveladora com mostra una carta redactada, aquell mateix any, per l'alcalde d'Espluga de Serra. La capacitat de síntesi a l'hora de descriure els problemes que afecten el municipi, juntament amb el to de denúncia i les mesures concretes i de caràcter urgent proposades, ens permet estalviar-nos més comentaris dels que ja hem exposat.¹⁹

Arrodonim aquest epígraf amb una reflexió final: pensem que és inevitable prendre mesures per a reformar la base del funcionament del món local; quelcom que altres autors ja han posat explícitament de manifest (Burgueño, 2001). Fins i tot existeixen entitats (com l'Associació de Micropobles de Catalunya) que denunciïn una realitat inqüestionable: la situació preocupant del finançament municipal, juntament amb la inexistència de voluntat política per millorar-la.²⁰ Això significa que, o bé cal renovar o completar la legislació per

---

¹⁸ Vegeu capítol 3.

¹⁹ El text de la carta es troba al quadre VI.1 (annex VI).

²⁰ En una entrevista concedida al portal “Anoiadiari.cat”, el president de l'Associació de Micropobles de Catalunya (un grup de pressió que agrupa municipis de menys de 500 habitants) afirmà que “el govern [de la Generalitat], en lloc d'aplicar el principi de subsidiarietat que predica la UE, el que [practica] és un clar intervencionisme i dirigisme on el municipi té un grau d'autonomia molt limitat” (font: “Els petits ajuntaments gestionen la misèria, a no ser que tinguin abocadors o parcs eòlics”, disponible a <<http://www.anoiadiari.cat/entrevista/1462/els-petits-ajuntaments-gestionen-la-miseria-a-no-ser-que-tinguin-abocadors-o-parcs-eolics>> [consultat l'01/03/2011]). Altres autors recorden que “mentre que els Ajuntaments catalans gestionen sobre el 5% del PIB català, al Regne Unit i a Dinamarca (on tenen una superfície equivalent a les comarques catalanes) gestionen el 12% i el 32% respectivament. A Catalunya

atorgar un nou paper al municipi i a les fórmules d'associació; o bé cal reformar el mapa municipal; o bé cal apostar per fórmules d'associació. Aquestes fórmules haurien de suscitar la cooperació entre ens de l'administració per la via "activa" (per exemple, dotant les entitats resultants de la cooperació de més poder del que gaudeixen ara –posem per cas, atorgant-los autonomia financera –Salanova Alcalde, 1993), o bé per la via "passiva" (per exemple, afavorint fiscalment els municipis que comparteixin responsabilitats, i penalitzant els que no ho facin).²¹

Però, en qualsevol d'aquests casos, el que cal és reconsiderar el paper dels límits administratius en el model imperant d'implantació de les administracions en el territori. Segons aquesta afirmació, la constatació que reflecteix el títol d'aquest epígraf exigeix una matisació important: en moltes ocasions, el problema que condiona la gestió del territori no són els límits administratius en si mateixos (amb les implicacions legals que hi ha al darrera), ja que aquestes divisions són, en darrera instància, necessàries per a executar qualsevol acció planificada sobre el territori. En realitat, la causa de fons és el paper que els agents responsables de l'aplicació de les polítiques públiques atorguen a aquests límits; una concepció que sobrepassa el seu valor com a instrument i que sovint pren una dimensió (omnipresent i gairebé *providencialista*) difícilment justificable des de raonaments objectius. La nostra hipòtesi és que aquest fenomen es produeix fins i tot a despit dels agents que en són responsables, perquè sovint es manifesta com una situació que gaudeix d'una inèrcia temporal molt forta, i que s'ha assumit com a quelcom *normal*. Avançarem en aquesta línia de reflexió al darrer apartat del capítol.

7.1.3 El paper del planejament territorial segueix sent testimonial

Un tercer element de reflexió en aquest apartat el és constituït pel planejament territorial, en tant que activitat pública que ha estat estudiada en profunditat durant els capítols anteriors. Ara es tracta de jutjar el paper que, a la pràctica, exerceix aquesta política en l'articulació del territori; un paper marcat, com ja avancem en el títol, per unes insuficiències molt notables en l'àmbit d'estudi. Aquesta circumstància no és cap excepció respecte del que exposàvem al primer epígraf: en aquest sentit, els problemes de base que pateix l'ordenació del territori són atribuïbles als contextos supralocals, i afecten l'àmbit

---

la contribució de les activitats d'urbanització i construcció al finançament municipal genera unes dinàmiques urbanitzadores excessives i disperses pel territori" (Ulled, A. 2004: 129).

²¹ Com la fórmula de la "lliure associació" de municipis a França (font: "El billete único ha comportado un estallido extraordinario en el uso del transporte" <<http://www.lne.es/asturias/2010/09/25/billete-unico-comportado-estallido-extraordinario-transporte/972472.html>> [consultat el 19/02/2011]).

estatal i també europeu. Però, sigui com vulgui, tornem a constatar que la Terreta aplega un seguit de trets que dificulten encara més el procés d'implantació d'aquesta política. A l'escassa rellevància dels instruments en el panorama de les polítiques sectorials cal sumar, en aquest cas, algunes deficiències relatives als mateixos instruments; deficiències que contrasten amb algunes experiències que considerem reeixides. En les presents línies exposarem, en primer lloc, aquestes característiques particulars dels plans analitzats; mentre que, posteriorment, aportarem algunes idees sobre el possible rol de l'ordenació de territori en el present i en el futur.

Si ens concentrem en els dos instruments de planejament territorial que estan cridats a ser la referència principal a l'àmbit d'estudi (és a dir, el PTPAPiA i les DPOTPA), hem de celebrar la seva redacció, la seva aprovació i la seva vigència com un pas transcendental en la introducció de les eines d'ordenació del territori. Al mateix temps, és rellevant que els governs català i aragonès hagin reconegut la singularitat del territori pirinenc dins de les seves respectives unitats territorials pròpies. Ambdós instruments, a més, estan plantejats segons el llenguatge, el discurs i les preocupacions en voga, i insisteixen en la necessitat de construir un model de territori basat en la no existència d'impactes irreversibles, com també en el foment d'una xarxa d'assentaments i d'infraestructures que permetin desenvolupar un model equilibrat d'ocupació del sòl. Però en aquest punt s'acaben els paral·lelismes entre un instrument i l'altre. Al capítol 5 hem insistit en diversos fets que fan que l'impacte de tots dos dibuixi un traçat molt divergent. D'aquella exposició derivem que, senzillament, el PTPAPiA constitueix una eina que s'està aplicant al territori, mentre que les DPOTPA, no. Afirmem això a despit de fer-ho segons la nostra experiència, que es concentra en un indret molt puntual; tanmateix, alguns dels testimonis entrevistats ([E.18]) ens han donat pistes que han confirmat un pensament que podia ésser titllat de poc rigorós. Des de l'entrada en vigor del PTP, a l'àmbit de l'Alt Pirineu i Aran s'han aprovat dos plans directors, més nombrosos POUM (inclosos el de Tremp o el de Vilaller). En canvi, al Pirineu aragonès, tota l'agenda d'actuacions que impliqui un cert nivell supramunicipal sembla dependre dels resultats de l'anomenada "Mesa de las Montañas" [vegeu apartat 7.4]; un procés de diàleg i de discussió sobre el futur de tot aquest territori, en el qual la qüestió del futur de les estacions d'esquí juga un paper que, al nostre judici, està sobredimensionat. És cert que el turisme d'hivern és una activitat preeminent en una gran part de les valls aragoneses; però, al cap i a la fi, no condiciona –ni de bon tros– la totalitat del territori.

Ara bé: més enllà d'aquestes afirmacions generals de caràcter previ, també n'hem de fer constar una altra: l'impacte d'aquests dos instruments a la Terreta és, de moment, pràcticament nul. I aquest fet deriva, en darrera instància, de l'atenció insuficient que presten

a tot el sector prepirinenc en general i, en particular, al sector fronterer entre Catalunya i Aragó. Alguns exemples que il·lustren aquesta afirmació són els següents:

- El PTPAPiA dedica un tractament massa groller a les característiques de la vall de la Noguera Ribagorçana, particularment en el seu sector mitjà. El pla no considera pertinent incloure el tàlveg principal en les reserves de “sòl d’alt valor agrari” d’interès per a tot l’àmbit.²² Aquest fet crida l’atenció quan es compara aquesta vall amb la de la Noguera Pallaresa i la del Segre (les altres dues valls principals): en aquest sentit, el tractament que reben les dues darreres és significativament favorable. No creiem que l’absència d’un mapa de sòls de la zona (que assenyala el mateix pla) sigui un motiu suficient com per a descartar la vall de la Noguera Ribagorçana, ja que la seva fesomia i la seva estructura geològica és força similar a la de les altres dues (especialment a la del Segre). Creiem que el veritable motiu d’aquest tractament comparativament arbitrari té a veure amb el caràcter fronterer d’aquesta vall: és evident que una reserva d’espais d’alt valor agrari que afectés estrictament el marge esquerre del riu no tindria sentit, a causa de la seva escassa dimensió superficial. L’“únic” problema és que l’altre marge (on, casualment, s’estenen les terrasses fluvials més àmplies) queda fora de l’àmbit d’aplicació directa del Pla... I davant d’aquesta premissa, importa ben poc que quedi esquarxada una vall que constitueix una clara unitat de paisatge i també un espai agrari potencialment productiu.
- Un segon indicatiu d’aquest tractament excessivament superficial per part del PTPAPiA respecte de l’àmbit d’estudi el proporciona el mateix POUM de Tremp, a la part quarta de la memòria. I citem textualment: “Finalment, es considera necessari retallar els entorns de connexió ecològica previstos pel pla territorial [es refereix al PTPAPiA] al nucli de Pont de Montanyana. El Pla territorial no ha considerat l’existència d’aquest nucli, situat en la seva major part a l’Aragó, però amb una part del nucli urbà situat dins del municipi de Tremp. El pla [es refereix al POUM] ha fet un estudi detallat d’aquest entorn per definir-ne tant l’ordenació del sòl urbà com no urbanitzable. A partir de la realitat existent s’ha considerat necessari reduir el connector ecològic tant en l’àmbit propi de sòl urbà com a les planes dels entorns on actualment se situen diferents activitats vinculades al nucli” (Ajuntament de Tremp, 2009: 128). D’aquest fragment hom dedueix que, simplement, el PTP ignora que a l’“altra banda” hi ha un nucli poblat i que, per tant, no té cap sentit preveure un connector ecològic on hi ha cases des de fa segles. És evident que un pla d’abast regional no pot atendre totes les especificitats locals; però

---

²² Es tracta del mapa 4.8, anomenat “proposta d’espais oberts de protecció especial”.

creiem que aquesta circumstància no es pot justificar com un error d'escala, sinó com una manca d'atenció al territori. En aquest cas, la part positiva és que el POUM ha modificat aquestes determinacions: de fet, el mateix PTP adquirirà plenament significat a la Terreta amb l'aprovació definitiva de l'instrument de planejament a escala municipal.

- A causa del seu caràcter difús, indefinit i massa superficial, les DPOTPA no permeten elaborar una anàlisi detallada com la que acabem d'exposar per a l'instrument català. I aquest fet ja ens aporta la pista necessària per a ponderar la nul·la incidència que ha tingut a la Terreta. De fet, el primer indicatiu normatiu que hem detectat es troba al PGOU del municipi d'Areny. Tal i com ja hem assenyalat, aquest pla cita les directrius i segueix les seves estipulacions relatives a aspectes com el model d'assentaments, o el paper d'Areny des del punt de vista urbà. En canvi, el PGOU és molt més permissiu en relació amb altres qüestions també presents a la part normativa de les directrius: ens referim a la necessitat d'establir els criteris per a la redacció de mapes de qualitat del paisatge i d'estudi d'impacte paisatgístic (art. 79 de les directrius).
- Actualment, les DPOTPA són una eina que es troba en una cruïlla difícil de definir; el marc jurídic que donava sentit a aquestes normes (la LOTA del 1992) ha estat substituït per un nou decret que preveu la redacció d'un nou instrument de planejament. Al seu torn, aquesta nova eina no apareixerà a curt termini, malgrat que les disposicions de la nova llei així ho programaven. En aquest context, la vigència de les DPOTPA es manté, però sense l'existència d'instruments subsidiaris (com les directrius a escala comarcal) que havien de permetre poder desenvolupar plenament els continguts de l'instrument general.
- A aquesta situació indefinida hom hi pot afegir altres símptomes que apunten a unes mancances importants "de base" a les DPOTPA. Ens porta a pensar això un document d'al·legacions que realitzà un particular en qualitat de director de la "Fundación Ecología y Desarrollo".²³ En aquest document s'aporten arguments de pes que fan dubtar sobre la solidesa de la base legal que sustenta les Directrius i que posen en qüestió la condició vinculant d'aquest document. D'altra banda, s'hi assenyala la manca de participació pública durant el seu procés d'elaboració. Desconeixem si aquestes propostes van ser contemplades en la versió definitiva d'aquest instrument, que fou publicada tres mesos

---

²³ El document es troba disponible a <http://www.ecodes.org/docs/Alegaciones_Dir_OT_Pirineo.pdf> (consultat el 05/02/2011).

després de les al·legacions citades; però sospitem que el grau d'integració ha estat testimonial.

Una vegada presentats alguns trets de l'impacte dels instruments d'ordenació del territori a l'àmbit d'estudi, i recollint els continguts desenvolupats en els altres dos epígrafs de l'apartat, una de les qüestions que cal afrontar té a veure amb el present i el futur del planejament territorial, en tant que activitat que està cridada a exercir un paper central per a avançar en totes les qüestions que han aparegut fins aquí. És a dir, la coordinació, la cooperació, la superació de les inèrcies associades a l'arquitectura politicoadministrativa i els propis complexos i dilemes associats a l'ordenació del territori. La idea de partida és el que altres autors (Zoido, 2007) han apuntat al respecte del paper de l'ordenació del territori: cal evitar posicionaments maximalistes que aspiren a convertir el planejament territorial en una "superpolítica". En lloc d'aquest plantejament, cal apostar perquè es converteixi en una política específica i, des d'aquesta posició, exerceixi la seva incidència. El seu enfocament, però, ha de ser necessàriament diferent a la resta de polítiques parcials, perquè és la política d'ordenació del territori la que disposa d'unes condicions immillorables per a projectar una visió transversal i *superadora* dels enfocaments sectorials.

La nostra investigació posa en evidència la llunyania en què es troba la situació real respecte d'aquests postulats que, a hores d'ara, representen pures utopies. I això malgrat l'aparició (i la reproducció) de lleis, d'instruments i d'actors relacionats amb el planejament, tant sectorial com territorial, que afecten l'àmbit d'estudi. Els motius que expliquen aquestes mancances ja han estat apuntats implícitament al llarg de les darreres pàgines; però els podem resumir en els trets següents:

- L'ordenació de territori a Espanya es troba condicionada per l'absència d'instruments de coordinació, especialment a nivell estatal i en àmbits muntanyencs, tal i com remarquen declaracions com la "Carta Española de las Montañas".²⁴ Creiem que no hi ha, només, un factor temporal en la justificació del fet que el desenvolupament jurídic i en forma d'instruments d'ordenació territorial als estats federats austríacs sigui superior al de les comunitats autònomes espanyoles. Existeixen altres raons que fan que els primers disposin d'una gestió més coherent que les segones.
- L'ordenació del territori a Espanya s'ha fet a cop d'infraestructures, especialment de plans de carreteres (Zoido, 2007). Aquest fet apareix amb nitidesa a l'àmbit d'estudi, on

---

²⁴ Aquest document és una iniciativa de l'associació "Redmontañas" i està recolzada pel MARM (font: <http://www.mma.es/secciones/biodiversidad/desarrollo_rural_paisaje/paisaje_rural/pdf/carta_espaniola_montanas_julio05.pdf> [consultat el 10/02/2011]).

les grans operacions amb un impacte directe no es troben als plans territorials (i alguns ni tan sols en plans sectorials): autovies, embassaments o línies elèctriques.²⁵

- Es constata un cert divorci entre les nocions de planejament i de desenvolupament rural. A Àustria, per exemple, la diferència és clara, però els vincles són evidents. Els departaments de planejament territorial dels governs d'Estíria i de Caríntia també coordinen la posada en marxa d'eines de "*regional management*", que s'associen al desenvolupament rural. Segons els entrevistats ([E.28],[E.29]), l'estratègia per a regions marginals i molt poc dinàmiques (com les muntanyes de Metnitz) és compartida entre tots dos enfocaments: mentre que el planejament "clàssic" o "físic" –emprant l'expressió de Hildenbrand (1996)– està enfocat a assegurar les condicions mínimes per al territori (sense aspirar a invertir inèrcies negatives com el descens demogràfic), el *Regionalmanagement* (en una expressió que ha estat prestada de l'anglès) posa en marxa mecanismes que han de permetre dinamitzar les activitats econòmiques. Aquest model també planteja interrogants que veiem clarament en el cas de Caríntia, on notem una absència perillosa d'instruments de planejament "clàssic" en favor dels segons. A Estíria, la situació està més equilibrada, perquè els plans territorials a escala supralocal són la plasmació d'un determinat model territorial.

A Espanya (o, almenys a Catalunya i a Aragó), els vincles entre el desenvolupament rural i el planejament territorial són inexistents o irrellevants. La política de desenvolupament rural funciona exclusivament a partir d'uns mecanismes de transferència de fons pressupostats; és així com es despleguen els PDR, i és així com actuen entitats creades *ad hoc* i sense una visió a llarg termini.²⁶ Per la seva banda, la política d'ordenació del territori encara no ha trobat el seu lloc (a Aragó) o, en el cas català (on es troba més consolidada per raons històriques), no aconsegueix transmetre el contingut dels plans als gabinets on es prenen les decisions relatives a cadascuna de les polítiques sectorials. Els exemples més clars en aquest sentit són entitats com l'ADRR o els Grups d'Acció Local, amb una capacitat d'incidència sobre el territori molt important, però amb uns vincles inexistents amb els instruments de planejament territorial. La seva acció discorre per unes vies completament diferents, i aquest fet se sol justificar amb el fet de posseir una personalitat jurídica diferent i un paper "complementari, però no alternatiu". Tanmateix, la veritable complementarietat va més enllà de la coordinació en el repartiment de les inversions: hauria d'implicar coordinació d'estratègies. El cert, però,

---

²⁵ Vegeu apartat 6.3.

²⁶ Vegeu apartat 6.1.

és que, en darrera instància, aquestes entitats són les que acaben per resoldre qüestions sobre les quals el planejament hauria de tenir algun tipus d'incidència; no hem d'oblidar, en aquest punt, que l'actuació i el sentit d'entitats com l'ADRR o els Grups d'Acció Local estan determinats per la disposició –més o menys puntual– de partides pressupostàries.

- Els actors creats *ex professo* per a afavorir l'aplicació dels instruments de planejament o amb una vocació nítidament transversal no han aconseguit incidir en aquesta tasca, sinó que mantenen un paper poc visible o bé orientat, a la pràctica, a activitats que no fomenten la coordinació. Els exemples són prou il·lustratius: el Servei d'Estratègies Territorials del Departament de Política Territorial, Justícia i Interior del Govern d'Aragó no sembla que tingui un paper prominent en la coordinació de les polítiques territorials a Aragó; el mateix que el SAC i els PCM (que van desaparèixer de l'escena durant cinc anys, però sense que ningú no en reclamés la seva reedició); d'altra banda, l>IDAPA ha tingut una presència al territori destacada i molt activa, però no pas associada a la coordinació entre els departaments involucrats en qüestions transcendents per a l'àmbit de l'Alt Pirineu i Aran.
- Un factor important diferencia les estratègies catalana i aragonesa en relació amb l'aplicació dels instruments d'ordenació del territori i, específicament, amb la dimensió sectorial dins dels seus sistemes de planejament respectius. Així, alguns treballs (Feria Toribio *et al*, 2005) afirmen que Catalunya fa servir la fórmula dels plans territorials sectorials, a través dels quals hom podria detectar una certa prioritat per un enfocament territorial, per damunt dels sectorials. En canvi, Aragó disposa de plans amb incidència en l'ordenació del territori i on el vessant sectorial predomina de forma evident sobre la dimensió territorial. Aquest fet explica parcialment la situació descrita al paràgraf anterior.
- No podem deixar d'insistir en la reflexió de Zoido (2007) sobre la necessitat de seguir desenvolupant el sistema democràtic actual, tant des del punt de vista social com institucional. Segons aquest autor, l'ordenació del territori no pot prosperar sense una *profundització* en aquests aspectes. No ens sembla casual, en aquest sentit, que els dèficits democràtics de l'àmbit d'estudi coincideixin amb el ja repetidament esmentat dèficit de la posada en marxa dels instruments de planejament territorial. Seguirem insistint en aquest tema als apartats 7.3 i 7.4.
- L'associació excessivament estreta entre ordenació del territori i urbanisme, un problema que ha marcat l'evolució d'aquestes dues activitats a Espanya, és un fet que no es manifesta a l'àmbit d'estudi, a causa de la no incidència del planejament urbanístic. Aquest fet pot comportar, paradoxalment, un avantatge important, perquè

els nous instruments d'ordenació a escala local prenen com a referència els instruments de planejament a escala regional. En qualsevol cas, la clau d'una bona integració entre tots dos nivells és superar la distància que separa ambdues concepcions; i aquest és un problema d'abast general.

L'estudi de la situació al cas austríac ens mostra com els instruments de planejament territorial a escala municipal són quelcom més que eines de caire urbanístic, perquè superen la dimensió estrictament urbana i aborden el territori municipal en el seu conjunt, més enllà del sòl urbà i urbanitzable. Que als plans municipals austríacs existeixin denominacions específiques per a delimitar aquell territori que als plans urbanístics espanyols s'identifica amb la qualificació de "sòl no urbanitzat" (és a dir, a partir de la negació d'una qualitat determinada) és un símptoma rellevant, més enllà de representar una qüestió purament lèxica.

7.2 SOBRE EL PAPER DE LA SOCIETAT EN LA GESTIÓ DEL TERRITORI

El segon epígraf del capítol té un caràcter força diferent al del primer, per diferents raons. En primer lloc, perquè aborda un tema que no ha estat tractat explícitament al llarg dels capítols previs, com és el de la component social i, específicament, el comportament de la societat civil vers la qüestió de la gestió del territori. Com a conseqüència d'aquesta absència en el tractament durant aquest treball, l'anàlisi que farem d'aquesta qüestió ha de ser forçosament diferent al que hem dedicat a altres temes que sí que han format part de l'argument central de la tesi. En qualsevol cas, si introduïm aquest paràmetre és perquè considerem necessària una reflexió al seu voltant, ateses les problemàtiques que han aparegut en relació amb la intervenció pública. En darrera instància, justifiquem aquesta presència remetent-nos directament al plantejament de la recerca i, més concretament, a la hipòtesi. El seu enunciat apunta a la societat civil com un agent amb un paper cabdal en el funcionament del territori.²⁷ Per tant, per poder contrastar adequadament aquesta hipòtesi, és pertinent aportar algunes reflexions al voltant de com és la societat local, quins comportaments l'han caracteritzada en relació amb les transformacions del territori, i quina evolució presenta (o pot presentar) en el context actual.

---

²⁷ Vegeu epígraf 1.1.3.

7.2.1 Una societat descohesionada, però no fragmentada

En l'actualitat, la Terreta constitueix un paradigma dels territoris rurals que han estat una víctima de les profundes i ràpides transformacions socials i econòmiques que ha viscut Espanya a partir de la dècada de 1960. No és el moment de debatre sobre les causes, el desenvolupament i els efectes d'aquest procés a escala estatal, ni tan sols catalana o aragonesa; més aviat, l'indiquem com a referència permanent per a tots els arguments que anirem desenvolupant al llarg d'aquest epígraf i, fins i tot, del següent. Com és sabut, el fenomen migratori castiga aquelles àrees que aporten emigrants. I ho fa en termes quantitius però, especialment, qualitius: dels nuclis que componen la Terreta no va marxar simplement un contingent aclaparadorament majoritari de la població; sinó que, a més, ho van fer amb més insistència aquells individus que juguen un paper crític en el procés de reproducció social, econòmica i cultural de qualsevol societat: persones en edat activa i reproductiva que, a més, se solen correspondre amb aquells individus que potencialment es troben en una situació privilegiada per a engegar iniciatives que probablement no es durien a terme sense ells.

Aquest va ser el marc general que caracteritzà la fase crítica del buidament poblacional a la Terreta des de la dècada de 1970 fins pràcticament l'actualitat: una societat que ha estat víctima i alhora protagonista de la descomposició de les bases seculars sobre les quals s'assentava el funcionament del territori. Un territori progressivament desintegrat i que, amb ell, ha arrossegat a una societat igualment descohesionada. La pèrdua d'un contingent tan nombrós dels seus membres va fer que les institucions socials que funcionaven fins aquell moment trontollessin o quedessin condemnades a desaparèixer: el rol de cadascun dels membres de la família, l'ajuntament, les forests comunals, les agrupacions socials i culturals, els oficis... La conseqüència de tot això fou el sorgiment de la necessitat de reestructurar les bases del funcionament d'aquella societat que, malgrat tot, ha continuant subsistint, encara que hagi estat com una caricatura del que havia arribat a ser. Amb això volem incidir en el fet que aquesta profunda descohesió no va significar una capitulació generalitzada de l'essència del teixit social. L'emigració i el "factor frontera" (que ja hem descrit àmpliament) no han estat capaços, en darrera instància, de fragmentar la societat, que continua tenint una percepció coherent del territori i dels problemes que l'afecten.

Aquesta situació explica parcialment les actituds de passivitat predominants en l'actualitat; però també hi ha altres factors que hi han incidit, com el devenir històric del segle XX a la societat espanyola, amb la guerra civil, la postguerra i, especialment, una llarga etapa no democràtica, que ha donat com a resultat una societat basada en uns valors molt

característics. En els entorns rurals i, particularment, els que han patit en primera persona la despoblació, la por i la prudència han derivat sovint en el conformisme; un sentiment que s'ha sumat a altres trets gairebé inherents al món pagès (com un cert conservadorisme i, fins i tot, individualisme –Aldomà, 1998).

Un cas que ens permet calibrar aquests enunciats teòrics en el nostre àmbit d'estudi són els canvis liderats per ENHER durant l'anomenat "primer franquisme". L'impacte d'aquesta empresa en el territori i en la societat és sovint observat des de diferents punts de vista que, a més, han anat canviant durant les darreres dècades. Nosaltres creiem que en aquest tema cal partir d'una idea inicial força clara: ENHER fou un instrument estratègic del poder polític que, en aquell moment, gaudia de la impunitat que garantia un estat totalitari. Davant d'aquesta realitat, és evident que les possibilitats que tenien aquelles posicions que menys combregaven amb els postulats de l'empresa eren ínfimes; un fet que contribuí a camuflar opositors potencials que, possiblement, van acabar adoptant una actitud més submissa.

Sigui com vulgui, els interessos de l'empresa i els de la població local van entrar en col·lisió, encara que fos en casos molt comptats. El més representatiu és, segurament, el que afectà la gestió dels recursos hídrics. ENHER, com a usuari privilegiat, comptava amb una posició hegemònica que li garantia disposar unilateralment de l'aigua per a executar la seva estratègia empresarial (i alhora d'interès general). Tal i com exposa el P. Luis Gracia a les pàgines del seu assaig *Arén* (Gracia, 1972),²⁸ la disputa per als drets de l'aigua entre ENHER i els regants d'Areny fou notable i es prolongà durant gairebé dues dècades. La comunitat local defensà el que consideraven els seus drets i no dubtà a recórrer a la justícia per a fer-ho. És molt significatiu que el poder judicial donés la raó als regants i desestimés un recurs d'ENHER, i tot això en el si d'un règim no democràtic caracteritzat per unes fronteres molt difuses entre els diferents poders polítics. I igualment és rellevant destacar que aquest procés posa sobre la taula que ENHER no estava disposada a modificar la seva estratègia en favor de cap demanda externa. L'empresa actuava com un agent que ostentava el poder i que administrava una política pròpia d'ajuts. Una estratègia que, des d'un cert punt de vista, era lloable, però que no admetia propostes que no procedissin de dins de la mateixa empresa.

El conflicte per a la modernització del regadiu a Areny no finalitzà fins l'any 1971, moment en què es donà llum verda al projecte de la Comunitat de Regants. En aquell moment, però, la transformació interna de la societat local (i, en particular, del sector agrari) comandada per l'emigració ja es trobava en un punt de no retorn. És a partir d'aquest moment que es produïren els esmentats fracassos en culminar el projecte, inclosa la darrera versió

---

²⁸ Vegeu, al respecte, el text transcrit a l'epígraf 4.2.1.

explicada a l'apartat 6.1. La situació dramàtica en què caigué el país no va permetre, ni tan sols, aprofitar les facilitats que ENHER posà a l'abast dels regants.²⁹ En la situació actual, la descohesió social fa impossible una mínima entesa en assumptes estratègics, sobre els quals existia una visió compromesa dècades enrere, però que actualment semblen anecdòtics.³⁰ Tremosa advertia, ara fa vint anys, sobre el perill que representava caure en una situació com l'actual: "El canal continua sent necessari avui, i ho serà també demà; fóra un catalitzador agrícola-ramader i una seguretat. Cal que la comarca torni a emprendre el tema sota noves òptiques. Avui els plantejaments tècnics serien molt diferents dels d'anys enrere. En tot cas, cal deixar ben clar que l'ENHER té destinats 300 l/s d'aigua per al futur i hipotètic canal d'Areny. Fóra una veritable desgràcia no aprofitar aquesta font de riquesa. Si Areny no construeix el canal, la vila s'haurà empobrit enormement durant aquesta generació, perquè ha cedit, a canvi de res, un patrimoni natural que li és propi i que té un valor potencial innegable: l'aigua del riu. Construir el canal és una qüestió de responsabilitat històrica de la gent d'avui, cara a les noves generacions" [vegeu quadre VI.2 (annex VI)].

Naturalment, la tasca d'ENHER i la seva rellevància territorial i social a la Terreta i a la Ribagorça no poden quedar reduïdes a aquest episodi. A l'epígraf 7.4.2 desenvolupem alguns arguments que mostren el caràcter estratègic d'aquesta *empresa* (en l'accepció general del terme; és a dir, entenent una acció guiada amb uns objectius ben definits). De moment, aportem altres elements que afegeixen complexitat al cas: ens referim a la visió que n'ha tingut i en té la societat local. Una percepció que no s'ajusta gaire al que tendim a pensar-ne actualment i des de fora, inserits en un context absolutament diferent al d'aquella època: és a dir, un discurs que enalteix la "cara oculta"³¹ de la intervenció d'ENHER. El cert és que aquesta crítica (que és indiscutiblement necessària com a exercici de reflexió col·lectiu enfront de la nostra història) conviu amb altres testimonis, sovint individuals, que mantenen records positius (o molt positius) d'aquella etapa. Hi ha, de fet, un discurs que titlla aquestes opinions d'expressions genuïnes d'una actitud anomenada "franquisme sociològic" (és a dir, una mena d'assumpció dels fets, als quals s'atorga un caràcter de normalitat, sense reflexionar sobre els interessos –polítics o econòmics– que hi pot haver al darrere). Nosaltres no tenim els arguments necessaris per rebatre aquesta posició; simplement, constatem que la mirada "políticament correcta" de l'actualitat no sempre coincideix amb totes les opinions (personals i, en qualsevol cas, lliures) presents al territori.

---

²⁹ Vegeu epígraf 3.3.2.

³⁰ Vegeu epígraf 6.1.2.

³¹ Precisament, el 2007 es realitzà un documental audiovisual que incidia en aquesta qüestió. Ens referim al documental titulat "La cara oculta dels pantans de Franco", produït per Manuel Campo Vidal i que mostra les condicions de vida i de treball que envoltà la intervenció d'ENHER a la Ribagorça.

Si avancem en el nostre discurs (i també temporalment), arribem a un segon moment clau que ens aporta elements de judici sobre el caràcter que ha marcat la societat actual de la Terreta. Amb el final del franquisme i l'inici de l'etapa democràtica, la Terreta no va esdevenir cap excepció en un procés que portà certes faccions dels moviments socials d'oposició al Règim cap a les flamants institucions democràtiques. Als territoris aragonesos limítrofs amb Catalunya, la llengua ha estat, des de llavors, el vehicle que ha conduït moltes de les reivindicacions. Aquestes reivindicacions han tingut, però, una naturalesa força pragmàtica, allunyada de possibles discursos *pancatalanistes* que mai no s'han produït, almenys per part de la població local aragonesa (Espluga & Capdevila, 1995). La iniciativa ha estat liderada per associacions culturals, que han lluitat (i segueixen lluitant) per un objectiu molt clar, en el sentit material: la normalització de la llengua catalana a Aragó. En aquest sentit, una de les fites més importants que s'aconseguien en aquell moment fou la impartició del català a les escoles dels municipis de parla catalana.

Al mateix temps, també es va produir una empenta d'origen institucional (i, en concret, per part dels representants de la política local) que buscava objectius de naturalesa geopolítica. La clara afinitat política en la major part dels representants dels municipis catalanoparlants (en concret, vers el PSOE) va facilitar l'entesa entre municipis per a la constitució de mancomunitats com la de la Ribagorça oriental, en què els seus vuit municipis quedaven units per vincles l'origen dels quals no tenia tant a veure amb les relacions funcionals com amb una identitat i uns interessos de comunitat compartits.³²

Sigui com vulgui, i per a concloure aquest repàs, es fa patent que el protagonisme de la població local en aquests moviments ha estat testimonial o, pràcticament, inexistent. I, de nou, ens hem de remetre a la descohesió –o desintegració– enunciada a l'inici, que ha fet que aquests objectius només fossin assumits per un conjunt molt reduït d'individus que, a més, procedien sovint de fora de la realitat local (ja fossin associacions culturals, o bé alguns representants d'institucions democràtiques que han anat lligant la seva activitat a entitats de tall supramunicipal). No cal dir que, a més, els reptes que calia enfrontar eren quelcom que només afectava directament el sector aragonès, mentre que el català, pràcticament sense població estable, anava minvant en la seva activitat amb el pas de les dècades.

---

³² Malgrat que la Mancomunitat funcionava sobre la base d'uns serveis que poc tenien a veure amb la cultura o la llengua (sinó amb la gestió de residus o el transport col·lectiu), els estudis de comarcalització com el de Bielza (1992), basats en criteris funcionals (de relacions i fluxes), assenyalaren un trencament d'aquesta unitat, que s'estenia, de sud a nord, des d'Estopanyà fins a Montanui. Insistim a dir que amb això no posem en dubte el que ja hem assenyalat als capítols 5 i 6 i que hem deduït, sobretot, d'entrevistes ([E.25];[E.31]): és un fet que la Mancomunitat funcionava de manera prou satisfactòria, encara que des del punt de vista dels criteris objectius no fos la fórmula més adequada.

Tot i això, les veus que alertaven sobre els perills d'aquesta renúncia demostren que aquest esperit va perviure. En aquest sentit, tornem a recórrer les reflexions de Tremosa. Les paraules que fa servir són tan explícites que no calen massa aclariments: "Cal que la gent s'adoni, amb tota claredat, que si no vetlla activament aquests capitals generats a la pròpia comarca, i que si no els defensa aferrissadament davant qui calgui, no rebrà res; com a màxim li donaran engrunes residuals. Seria una llàstima deixar passar aquesta oportunitat de riquesa i d'inversió, per manca d'esperit de lluita, per no reclamar el que és de la pròpia terra" (Tremosa, 1991: 232).

7.2.2 El (re)sorgiment de les veus discrepants: del silenci a la queixa o quelcom més?

En l'actualitat, Tremosa observaria perplex que aquella situació de fa vint anys ha començat a canviar, coincidint amb el fet que la societat local ha guanyat complexitat. Hom percep que s'està produint un sorgiment notable de noves veus crítiques que mostren el seu descontentament amb alguns assumptes que marquen el present i que poden marcar el futur de l'àmbit estudiat. En els darrers dos anys s'han celebrat, per diferents motius, nombroses reunions assembleàries en diferents indrets de la Terreta (com Areny, el Pont de Montanyana o Aulàs) per a tractar temes d'una forta transcendència territorial. També s'han organitzat actes de protesta que han culminat amb accions amb una forta repercussió mediàtica,³³ com la interrupció del trànsit de la N-230 del dia 17 de gener de 2010. Malgrat que aquesta revifalla era difícilment imaginable fa només cinc o deu anys, creiem que, en realitat, aquesta oposició existia en temps passats, però que, per diferents raons (exposades a l'epígraf anterior), no es va fer visible: d'aquí que pensem que aquest sorgiment sigui, en realitat, una mena de "ressorgiment". Sigui com vulgui, relacionem aquesta nova situació amb el fet que els representants de la població local, que fins ara havien monopolitzat les reivindicacions, ja no són vistos (almenys per part d'alguns sectors) com un agent que representi el conjunt dels interessos de la societat local. I tot això, malgrat la legitimitat que segueix emparant aquests actors (al cap i a la fi, la classe política local s'escull democràticament).

Al mateix temps que posem de manifest aquest fet, volem fer palès un component fonamental que aporta aquesta dosi enunciativa de complexitat. És evident que a la Terreta, com a arreu, la societat local no és quelcom homogeni, i encara menys actualment. La

---

³³ Un repàs de la repercussió mediàtica de la manifestació d'aquell dia la trobareu a <<http://carlesbarrull.blogspot.com/2010/01/la-manifestacio-d-areny-de-noguera-als.html>> (consultat el 15/02/2011).

diversitat d'interessos i de punts de vista ha d'ésser permanentment tinguda en compte per a comprendre el sorgiment de punts de vista crítics i la seva visibilitat. Les eines de comunicació de l'actualitat (com Internet) estan actuant com una plataforma de difusió privilegiada que està "posant al mapa" la Terreta; una circumstància que no s'havia produït a través d'altres iniciatives i mitjans. Al mateix temps, però, la difusió de la informació està prenent unes dimensions força difícils d'assumir,³⁴ amb la qual cosa cal anar amb molta cura a l'hora d'establir un judici sobre cadascun dels assumptes tractats. Com és prou sabut, la xarxa és un espai d'expressió on els subjectes no sempre són identificables, ni les seves opinions contrastables. En el cas que ens ocupa, hem compensat d'alguna manera aquest factor mitjançant el treball de camp i les converses mantingudes amb diferents individus implicats en cadascun dels temes que presentarem a continuació.³⁵

Nosaltres hem detectat tres grans fronts que concentren moviments de protesta on participa activament la població local. Es tracta de tres afers que han aparegut de forma explícita en diverses ocasions al llarg dels capítols, com els conflictes entorn de la gestió dels recursos hídrics de la Noguera Ribagorçana i entorn dels projectes de construcció de línies elèctriques. El tercer tema que incloem no ha estat prèviament analitzat amb la mateixa profunditat que els altres dos, però sí que ha estat apuntat com una resposta a una situació marcada per les deficiències estructurals: es tracta de la reivindicació de la segregació d'un sector del territori ribagorçà del TM de Tremp, i les demandes associades per constituir un municipi propi; una reivindicació que detallem a continuació.

El 25 d'abril de 2010, aprofitant una sèrie de consultes populars per la independència de Catalunya que s'estan celebrant durant els darrers dos anys en diferents municipis del Principat, la plataforma "La Terreta decideix" (constituïda amb la iniciativa de l'Associació Cultural de la Terreta) convocà una consulta popular paral·lela³⁶ sobre el futur del territori que conformen els antics TM d'Espluga de Serra i de Sapeira. En concret, es preguntà sobre la conveniència que aquest territori se segregui de Tremp i constitueixi un municipi propi.³⁷ La consulta (que, naturalment, no tenia un caràcter vinculant), tingué lloc a la Torre de Tamúrcia,

---

³⁴ L'aparició, al llarg dels darrers dos anys, de diversos *blogs* informatius ha representat un esdeveniment que ha modificat els paràmetres de la recerca d'informació i ha afectat aquesta recerca [vegeu el llistat d'aquests llocs web a l'apartat dedicat a la bibliografia].

³⁵ Ens referim especialment a les converses C.23, C.29, C.36, C.37 i també TC.1, TC.2, TC.12, TC.15 i TC.20.

³⁶ Vegeu la figura VI.2 (annex VI).

³⁷ Font: "La Terreta promueve una consulta popular el día 25 para segregarse de Tremp" (La Mañana, 18 d'abril de 2010).

assolí el 60% de participació i veié com el “sí” guanyava aclaparadorament.³⁸ Amb els resultats a la mà, la plataforma transmeté al Departament de Governació una proposta formal de segregació. L’objectiu final era l’establiment d’un municipi propi i la seva incorporació a la comarca de l’Alta Ribagorça.³⁹

El Govern de la Generalitat, a través de la DG d’Administració Local, refusà aquesta proposta, al·ludint que no complia els criteris que marca la legalitat vigent:⁴⁰ en concret, el criteri que estableix el llistar mínim de 2.000 habitants per a constituir un nou municipi; una xifra inassolible per al territori demandant.⁴¹ Tanmateix, la resposta deixava oberta la possibilitat de constituir una entitat municipal descentralitzada (EMD); una possibilitat, d’altra banda, viable des del punt de vista legal. Aquest fet obria un escenari alternatiu per als veïns demandants, que té a veure amb la possibilitat d’alterar les delimitacions municipals. Concretament, el mateix Departament de Governació proposava que aquest territori passés a formar part, com a EMD, del municipi del Pont de Suert. Un canvi que representaria una alteració de la divisió comarcal vigent, tal i com desitja la Plataforma.

Un cop coneguda la resposta de l’Administració, la Plataforma decidí, en una reunió celebrada el desembre de 2010, que els seus esforços s’orientarien cap a la materialització de l’opció proposada pel Govern. La celebració d’eleccions el maig de 2011 està marcant l’execució de les properes passes, encara que alguns factors semblen jugar a favor d’aquesta possibilitat. Les relacions entre el consistori del Pont de Suert i la Plataforma són molt cordials,⁴² al contrari que amb l’alcalde de Tremp, Víctor Orrit, al qual la plataforma acusa d’ocultació d’informació en relació amb les esmentades respostes del Departament de Governació. Segons es llegeix al *blog* de la plataforma, Orrit hauria obviat la possibilitat

---

³⁸ En concret es van dipositar 65 vots, 60 dels quals eren afirmatius, 3 negatius, 1 en blanc i 1 nul (font: “La Terreta decideix segregar-se de Tremp” <<http://www.viurealspireneus.cat/not%C3%ADcies/Societat/La+Terreta+decideix+segregar-se+de+Tremp>> [consultat el 26/04/2010]).

³⁹ Aquesta demanda es troba recolzada per documents com l’anomenat “Informe Roca” (Comissió d’Experts, 2000) [vegeu epígraf 5.1.1]. Aquest informe demanava, precisament, la incorporació dels antics municipis d’Espluga de Serra i de Sapeira a la comarca de l’Alta Ribagorça (i, concretament, al municipi del Pont de Suert).

⁴⁰ Ens referim al Decret Legislatiu 2/2003, de 28 d’abril, pel qual s’aprova el Text refós de la Llei municipal i de règim local de Catalunya.

⁴¹ L’any 2009 havia 161 persones empadronades als nuclis que conformaven els antics termes d’Espluga de Serra i de Sapeira. Als 181 habitants que figuren a la taula II.1 (annex II), cal restar la població dels nuclis de Claramunt i de Castissent (que formaven part de l’antic municipi de Fígols de Tremp).

⁴² Un símptoma que demostra aquesta cordialitat és el fet que l’alcalde del Pont de Suert (i nou Delegat territorial de la Generalitat a l’àmbit territorial de l’Alt Pirineu i Aran), Albert Alins, fou convidat pels organitzadors de la I Jornada Cultural de la Terreta (celebrada l’agost de 2010 i organitzada per l’Associació Cultural de la Terreta [vegeu la figura VI.3 (annex VI)]). En el discurs inaugural, Alins defensà els interessos dels habitants de la Terreta. El discurs no tingué cap rerefons polític, però ens sembla prou significatiu que fos pronunciat per l’alcalde del Pont de Suert, mentre que cap representant de l’Ajuntament de Tremp fou convidat als actes.

d'alterar els termes municipals i, per tant, que la futura EMD de la Terreta passés a formar part del municipi del Pont de Suert (en lloc de seguir formant part de Tremp).⁴³ En qualsevol cas, cal puntualitzar dos fets importants: d'una banda, durant les reunions celebrades entre la plataforma i Orrit (o amb altres representants del ple de l'Ajuntament de Tremp), els demandants sempre van rebre el suport de les autoritats trempolines sobre el procés de segregació. D'altra banda, i malgrat la cordialitat amb Alins, nosaltres desconeixem quina és la posició oficial de l'Ajuntament del Pont de Suert en relació amb la possibilitat de la incorporació d'aquest territori i totes les conseqüències que comportaria aquest fet.

Tornant al tema central de l'epígraf: si creiem que tots aquests moviments de protesta són rellevants per a comprendre el funcionament del territori és perquè considerem que estan canviant (o que poden arribar a canviar) el paper de la societat civil en les qüestions de govern i de gestió del territori. A partir d'aquí, les preguntes clau que ens plantejem són: quin és l'objectiu d'aquestes veus discrepant? Es poden identificar amb propostes per a establir noves maneres de gestionar el territori, o més aviat es tracta, estrictament, de reaccions de protesta davant d'una situació que consideren mal enfocada? Quina relació existeix entre els diferents temes de protesta? Fins a quin punt estan incidint com un agent actiu? I quin significat present i futur estan prenent?

Si estenem la reflexió i hi incloem els altres dos fronts descrits al capítol 6 (és a dir, la reivindicació d'un increment dels cabals de la Noguera Ribagorçana i el moviment social en contra dels projectes de REESA), observem que hi ha alguns factors en comú entre totes tres reaccions. Totes tres són manifestacions de disconformitat col·lectiva vers unes situacions que fins fa unes dècades no generaven una protesta organitzada, però que, a causa de la persistència del seu impacte territorial negatiu, sí que la generen en l'actualitat: en darrera instància, es tracta de temes que són indubtablement transcendents per a un territori, com la gestió dels recursos i l'organització territorial. D'altra banda, observem que totes aquestes reaccions es troben comandades per uns individus concrets, que tenen un paper molt rellevant i que, o bé han dut la iniciativa des del principi, o bé s'hi han implicat amb posterioritat, però assumint-ne el lideratge. Aquestes persones han contribuït a connectar alguns d'aquests moviments de protesta, tal i com hom observa a les informacions disponibles a Internet.⁴⁴

---

⁴³ Segons el que es pot llegir en l'article titulat "Per què menteix l'alcalde de Tremp?" (font: <<http://laterretadecideix.blogspot.com/2011/01/per-que-menteix-lalcalde-de-tremp.html>> [consultat el 15/02/2011]).

⁴⁴ Els diferents *blogs* consultats inclouen informació sobre altres problemes que sorgeixen al territori. En aquest sentit, el portal que busca connectar les diverses reivindicacions de manera més decidida és el de Carles Barrull (<<http://carlesbarrull.blogspot.com/>>).

Tanmateix, de la nostra experiència com a investigadors deduïm que aquesta connexió no s'ha traduït en una comprensió mútua de problemàtiques, o en una compenetració per arribar a identificar possibles objectius comuns. I en aquest punt fem al·lusió directa a les diferències que separen aquestes reaccions, i que fan que, des del punt de vista de la participació i de la naturalesa del moviment, no puguem establir comparacions directes. La plataforma en contra de la MAT és una iniciativa amb una història relativament llarga al darrere, que –malgrat la seva diversitat interna– està organitzada, que uneix preocupacions i lluites de diferents territoris, i que té capacitat per a vincular-se a un moviment general, arreu de l'Estat, d'oposició a REESA i els seus projectes. La proposta de segregació de la plataforma “La Terreta decideix” té un objectiu molt ben definit i que sorgeix del si d'un col·lectiu ciutadà molt reduït, i que es considera perjudicat per l'actuació d'una institució concreta. Per la seva banda, la protesta per l'estat ecològic de la Noguera Ribagorçana a la Terreta ha implicat, fins ara, uns individus molt concrets (malgrat les seves intencions de constituir alguna plataforma que els procuri ressò);⁴⁵ s'enfronta als interessos d'una empresa monopolística i protegida (més o menys explícitament) per l'Estat; i, encara que disposa d'arguments prou sòlids (manifestats per les autoritats públiques responsables com la CHEBRO), de moment compta amb un suport insuficient (malgrat que s'han realitzat moviments importants, com un seguit de preguntes lligades amb aquesta qüestió, presentades al Parlament Europeu).⁴⁶ En relació amb la qüestió de la gestió dels recursos hídrics, no hem d'oblidar els projectes de construcció d'embassaments de cua, que han suscitat reaccions molt diverses (una majoria que s'hi oposa, mentre que altres actors –ajuntaments o propietaris com l'Obra Social de Caixa Catalunya– mantenen una posició indefinida). En aquest cas, però, no detectem una presa de posició col·lectiva per part de la població local, sinó més aviat des de l'exterior.

La pregunta clau per a comprendre el pes d'aquests moviments ens sembla prou clara: quin component de proposta trobem en el si d'aquestes protestes? I la resposta a aquesta qüestió ha de passar, al seu torn, per constatar les dificultats que tenim a l'hora de determinar fins a on arriben els interessos particulars, i on comencen els interessos col·lectius. Això és la conseqüència que, en darrera instància, aquest tema no hagi estat un punt central de la recerca i, que per tant, no haguem concentrat els nostres esforços a investigar a fons aquests conflictes. Insistim en aquesta puntualització, com també ho fem en els motius que han provocat la seva inclusió en aquestes pàgines (i que es remetent, de nou, al plantejament

---

⁴⁵ Parlem de l'associació “Lo Ribagorçana no riu”, sobre la qual no disposem de cap informació exceptuant el que ens explicà la persona que hi és al darrere [TC.20] i del muntatge fotogràfic que ha realitzat per a promocionar la idea [vegeu figura VI.4 (annex VI)].

⁴⁶ Vegeu subepígraf 6.3.2.a).

general de la tesi). Sigui com vulgui, i d'acord amb els contactes establerts (que potser no ofereixen una visió completament imparcial, a causa de l'absència d'actors implicats en les nostres entrevistes i converses),⁴⁷ considerem que estem en disposició de reflexionar al voltant d'aquest tema amb el bagatge que hem acumulat, i amb els avantatges (i també inconvenients) que ens proporciona la nostra posició com a investigadors d'origen extern, encara que amb una progressiva implicació amb el territori al llarg dels darrers anys.⁴⁸

Tractarem d'oferir una reflexió que apunta, per damunt de qualsevol altre element, al sentit comú. Això significa adoptar com a referència el territori estudiat i els seus problemes, però, alhora, ser conscients que aquest àmbit no és pas un cas aïllat. El sentit comú pensem que també significa evitar, tant sí com no, visions que impliquin un fàcil maniqueisme entre "bons" i "dolents". La complexitat que estem subratllant pràcticament des de l'inici d'aquest treball ens desaconsella del tot l'adopció d'aquest enfocament. A nivell personal, creiem que ni tan sols en el cas extrem (per nosaltres força inversemblant) que es donés aquesta situació de dicotomia, admetre una simplificació en aquests termes de les coses no contribuiria a aportar solucions.

Entrant en els continguts, creiem que, en general, totes aquestes reaccions de protesta contenen un component propositiu molt rellevant, encara que a vegades només sigui de manera implícita. Per a nosaltres és cabdal comprendre les motivacions de fons de les protestes; unes motivacions que, com hem insistit, responen a qüestions d'interès general. Cal emfatitzar aquest fet; i cal que es valori, especialment, per damunt dels interessos particulars (interessos que pensem que també hi són en aquestes protestes). L'exemple més evident en aquest sentit és el dels cabals de la Noguera Ribagorçana. El fet que un particular lluiti per aconseguir millorar la situació del riu no s'explica a través d'un esperit altruista, sinó per uns interessos que, en aquest cas, vinculen una empresa privada (d'esports d'aventura) que explota els recursos hídrics (com ho fa, en aquest cas, Endesa). Hi ha, però, una diferència transcendental entre tots dos interessos particulars (o corporativistes) que els fa incomparables: aquesta diferència té a veure amb l'interès general esmentat. Poder comptar amb un riu de cabal suficient (i, per tant, que disposi d'uns estàndards mínims de qualitat) és una necessitat social d'interès general i suprageneracional; una necessitat que reconeixen i defensen les normatives de rang comunitari. En aquest sentit, el fet que això coincideixi amb un interès privat de caràcter puntual (com l'explotació turística) és irrellevant. És cert que la producció d'energia també representa un interès general, però la línia que separa aquest

---

⁴⁷ Vegeu epígraf 6.3.2.

⁴⁸ Vegeu epígraf 1.1.1 i la taula I.8 (annex I).

interès del lucre empresarial és tan difusa que necessitaria molta més transparència de la que ofereix l'empresa a la qual hem al·ludit. I, en qualsevol cas, una conca fluvial és un patrimoni comú, l'ús i l'explotació del qual no tenen perquè considerar-se privatiu de cap grup, ni circumscriure's a un determinat aprofitament en detriment dels altres.⁴⁹

Podríem continuar aquesta analogia amb el cas de les protestes per l'impacte de línies elèctriques: la d'un veí del nucli de Torogó que viu literalment al costat d'una piona; o la d'un municipi com Castell de Mur, que tem que una instal·lació futura repercuteixi negativament en la seva economia, basada en l'explotació turística d'uns elements patrimonials (on, per cert, els poders públics han invertit recursos pecuniaris per a la seva restauració). L'interès en clau NIMBY d'aquests casos particulars ens sembla evident; tanmateix, l'interès general és igualment manifest, i ha de prevaldre en la defensa d'un territori gestionat racionalment (i entès com un recurs finit i estratègic –Tarroja & Camagni, 2006), en aquest cas des de la planificació de les infraestructures (que, com ja hem descrit, segueix tenint un caràcter fortament sectorial i poc integrat en la política d'ordenació del territori).⁵⁰ I en aquest punt, perd rellevància el fet que la línia d'alta tensió que uneix Foradada del Toscar amb la Pobla de Segur fos construïda quan Torogó es trobava abandonat (i, per tant, molt abans que els nouvinguts comencessin a reocupar les cases).

Un segon element clau per a comprendre aquests moviments és saber mirar-los des de diferents punts de vista i, sobretot, ponderar les particularitats de cada cas en escales superiors a l'estrictament local. Hem vist com algunes de les protestes procedeixen de l'actuació de les autoritats públiques (i, específicament, municipals). Una manera d'interpretar aquestes protestes que ens interessa especialment és que aquests problemes de gestió del territori ens remeten a assumptes d'organització territorial. Aportem dos exemples al respecte, relatius al cas de Tremp, i també als municipis de la Ribagorça aragonesa.

Un dels aspectes que crida l'atenció en relació amb la proposta de segregació promoguda per la plataforma "la Terreta decideix" és que ha coincidit en el moment àlgid de la intervenció en aquest territori per part de l'Ajuntament de Tremp (tal i com hem apuntat en altres moments).⁵¹ Si analitzem objectivament les darreres actuacions del Consistori, sembla evident que s'estan assumint els fronts que componen els arguments centrals dels partidaris de la segregació: la millora de les infraestructures, l'ordenació territorial del terme i l'acostament de l'administració municipal a la Terreta (amb l'habilitació d'un local social com a Oficina d'Atenció al Ciutadà, on s'han començat a realitzar tràmits que permeten evitar haver

---

⁴⁹ Vegeu apartats 7.3 i 7.4.

⁵⁰ Vegeu apartat 6.3.

⁵¹ Vegeu els apartats 5.3, 6.4 i 6.5.

de desplaçar-se a l'ajuntament).⁵² Aquestes passes s'emmarquen dins del que per a nosaltres és un procés de presa de consciència, per part de Tremp (i ara ens referim a la vila, estrictament), de què la realitat municipal no se circumscriu, ni molt menys, als antics 10,29 km² d'extensió del terme original fins a l'inici del seu procés d'expansió territorial (Gallés i Cólera, 1989). La redacció i la imminent aprovació definitiva del POUM ha estat un element clau en aquest procés, perquè ha representat un procés llarg de reflexió i d'implicació col·lectiva. Desconeixem quin impacte real tindrà el procés de participació ciutadana engegat amb motiu del pla, però sí que tenim constància de la participació activa de la Terreta (és a dir, dels seus habitants) en les reunions (que, per cert, també tingueren lloc a la Terreta i no només a Tremp).⁵³ Aquest fet diu molt del Consistori, però també de la ciutadania: ras i curt, la implicació ha estat mútua. Una implicació que fins fa pocs anys no existia per part de l'Ajuntament, però tampoc era significativa (o es limitava a assumptes aïllats i d'interès particular) per part de la població.

Dit això, la pregunta que sorgeix gairebé inconscientment és: la gent de la Terreta pensa que aquest esforç arriba massa tard? És evident que així ho pensen molts, almenys la seixantena persones que van votar "sí" a la consulta sobre la segregació. En qualsevol cas, però, aquesta dada no seria suficient per a establir un judici definitiu al voltant d'aquesta qüestió, i més encara en un territori on les dades estadístiques tenen un valor qualitatiu molt per sota del que acostumem a considerar representatiu.⁵⁴ No descobrim res si cridem l'atenció sobre la relativitat que, en alguns casos (no en tots) representa estar empadronat en un lloc o no estar-ho. Les xifres oficials poden ocultar més informació que no pas la que ofereixen. Tanmateix, no voldríem que ningú interpretés aquest apunt com un exercici que intenta menysvalorar els resultats de la consulta; ben al contrari: aquesta consulta guanya legitimitat perquè és un "termòmetre" de la implicació de la població local en els problemes del territori i

---

⁵² Així ho afirma una notícia penjada al web de l'Ajuntament de Tremp amb el títol "El casal dels voltors, habilitat com a oficina d'atenció a la ciutadania" (font: < <http://www.ajuntamentdetremp.cat/ca/actualitat/detall.aspx?IdNoticia=355> > [consultat el 16/02/2011]).

⁵³ Al procés de participació ciutadana del POUM hi havia un representant de l'ass. de veïns d'Espluga de Serra, que formava part dels integrants permanents de la plataforma ciutadana. A les jornades de participació celebrades dins del conjunt d'actes oberts a la ciutadania, el 29 de novembre de 2008 se celebrà una reunió dedicada exclusivament a l'àmbit de la Terreta. Segons la memòria del POUM, aquesta trobada se celebrà al Campament d'Areny "per facilitar l'accés dels veïns" (Ajuntament de Tremp, 2009 [part 3 –participació ciutadana]: 11). Les propostes provinents dels ciutadans (recollides en aquesta mateixa memòria) van procedir de diversos nuclis de la Terreta (el Pont d'Orrit, Sapeira, el Castellet, la Torre de Tamúrcia i Aulàs). Igualment, al llistat de persones que presentaren suggeriments al pla, hom comprova la presència de particulars i de col·lectius de la Terreta. Per últim, a la fase de redacció del document es produïren reunions amb entitats entre les quals trobem, de nou, particulars i associacions de la Terreta (ass. de veïns de Sapeira, veïns de Tercui i Jordi Bonet –d'Orrit).

⁵⁴ Vegeu els comentaris que ha suscitat l'anàlisi duta a terme als epígrafs 3.3.2 i 3.3.3.

així ho interpretem nosaltres. Però el que sí que constatem és l'enèsima mostra de la complexitat que envolta qualsevol assumpte d'aquesta transcendència.

És, per tant, la proposta de la Plataforma una solució per als problemes d'aquella part del territori? Sens dubte, la proposta de municipi independent arrenca d'un desig utòpic i impossible de materialitzar en el context territorial, social, polític i econòmic de la Catalunya de la segona dècada del segle XXI. Però això no significa que aquesta proposta quedi desproveïda de legitimitat; ans al contrari: ha estat un acte de valentia cívica que ha provocat efectes que, a mitjan i llarg termini, només poden ser positius per al territori. L'alternativa oferta pel Govern de la Generalitat ha de ser vista com una passa endavant, perquè és una opció viable. Ara bé: cal que aquesta alternativa sigui concebuda com una passa, i no pas com una solució. Independentment de la situació financera de l'Ajuntament del Pont de Suert (que desconeixem, com en el cas de Tremp) i, al marge dels canvis que comportaria l'establiment d'una EMD, una cosa queda clara: que, tot i que les dificultats per a gestionar el territori seguirien sent molt grans, hi hauria una diferència clau: la implicació directa dels seus protagonistes.⁵⁵ O sigui, els mateixos que han de jutjar si l'esforç de Tremp "ha arribat massa tard" o no.

Aquest paper actiu de la població local es continua trobant a faltar als municipis aragonesos durant els darrers anys, on l'assumpció que les autoritats locals són els representants legítims de la voluntat popular encara gaudeix de bona salut. Ja hem analitzat la gestió que els municipis han realitzat durant les primeres dècades de la democràcia, fent front a assumptes tan complexos com l'assoliment d'un reconeixement territorial basat en aspectes culturals i lingüístics, i el repte de gestionar un territori molt castigat per l'emigració, per l'envelliment i per l'absència d'iniciatives "des de baix". La consecució de molts objectius en aquests dos fronts ha contribuït a reforçar la confiança de la població vers uns líders que no han trobat oposició i que, a més, han vist com darrerament el clima polític aragonès es posava a favor dels seus interessos. Per bé o per mal, però, ha estat aquest component polític el que ha determinat, finalment, l'evolució d'alguns dels assumptes més rellevants del territori ribagorçà a l'Aragó. Un dels temes on aquest fet resulta evident és el procés de creació de la comarca de la Ribagorça. Procés que, amb totes les discussions i conflictes polítics que va generar (Barrull, 2003),⁵⁶ només s'entén si s'emmarca en el context que el va fer néixer i,

---

⁵⁵ En relació a la importància que sigui la població de la Terreta la que assumeixi el seu paper protagonista, hem de posar de manifest que va ser una idea que ens va transmetre, en diferents moments, un tècnic de l'Ajuntament de Tremp amb el qual hem mantingut contactes constants ([E.2]; [TC.2]).

⁵⁶ Aquest autor repassa les lluites dels alcaldes dels municipis de la Mancomunitat de la Ribagorça Oriental, que van defensar la comarca pròpia fins l'aprovació, a finals de 1996, de la Llei 8/1996, en què

sobretot, si s'assumeix que va respondre a una negociació política, que va condicionar una discussió –objectiva i lliure de prejudicis– sobre les necessitats del territori.

El cert és que la proposta de creació de la comarca de la Ribagorça oriental comptava amb una trajectòria de treball en comú i amb el reconeixement oficial sobre la conveniència del seu establiment (recordem l'atorgament, el 1992, de la menció de “mancomunitat d'interès comarcal”);⁵⁷ un reconeixement que era vigent fins al darrer moment del debat sobre la comarcalització.⁵⁸ La comarca que finalment es va aprovar agrupà fins a 34 municipis de sis mancomunitats diferents [figura VI.7 (annex VI)], obviant la delimitació proposada per l'estudi encarregat pel Govern d'Aragó; un document que dividia l'actual comarca en dues parts, nord i sud (Bielza de Ory, 1992) [figura VI.7 (annex VI)]. En qualsevol cas, no podem oblidar que la solució final (batejada amb el nom intencional de “Gran Ribagorça” –Barrull, 2003)⁵⁹ forma part d'una divisió comarcal feta per i des d'Aragó i, per tant, d'un projecte que només es pot entendre des de l'òptica aragonesa (i no pas estrictament ribagorçana). Aquest ha estat el factor que probablement ha acabat per fer baixar els braços als representants polítics que van lluitar en el seu moment per unes idees determinades i que, una dècada després, semblen haver estat encomanats per una sensació generalitzada que barreja un cert grau d'autocomplaença (Barrull, 2006b) amb rèdits polítics puntuals per a alguns dels protagonistes.

Malauradament, la proposta agosarada de Tremosa (que demanava una integració funcional de la vall alta de la Noguera Ribagorçana basant-se en les bases del territori i en les

---

s'establí la delimitació definitiva de la comarca. La pressió exercida pels alcaldes d'aquests municipis va tenir com a fites una reunió, el mateix 1996, d'un grup de treball de la Mancomunitat amb el govern de la Generalitat, per plantejar “passar-se a Catalunya” (Barrull, 2003: 98). De la mateixa manera, el llavors alcalde d'Areny (entrevistat durant aquesta recerca [E.1; TC.1] dimití el 15 de maig de 1996 com a mesura de pressió (Barrull, 2003). Curiosament, aquestes qüestions no han estat mai esmentades, durant les converses, per part dels entrevistats ([C.30]).

⁵⁷ Vegeu epígraf 5.1.1.

⁵⁸ El 1996, el llavors Conseller de Presidència i de Relacions Institucionals (el desaparegut Manuel Giménez Abad) declarà, en una sessió de les Corts d'Aragó (en concret, durant la pregunta 85/96) que “a la Ribagorça oriental ens trobem amb una (...) realitat [caracteritzada per] una capitalitat llunyana, que és Graus, amb una població inferior, que difícilment es pot erigir en cap de comarca sobre la zona de la Ribagorça oriental, definida per unes condicions geogràfiques sensiblement diferents i per una barrera natural que no existeix a la zona del Matarranya”. El conseller establia aquesta comparació amb els municipis que aspiraven a constituir la comarca del Matarranya per la pregunta del diputat J.F. Mendi Fornies, sobre els criteris que el Govern d'Aragó havia seguit per a proposar la desaparició de les comarques de la Ribagorça oriental i del Matarranya (totes dues havien estat plantejades en un primer esquema). Curiosament, el desenllaç fou completament contrari al que defensà Giménez Abad: al contrari que la Ribagorça oriental, la comarca del Matarranya es va aprovar (font: “Pregunta núm. 85/96, relativa a la posible desaparición de las comarcas Ribagorza oriental y Matarraña”, disponible a <<http://bases.cortesaragon.es/bases%5Cdisca2.nsf/%28ID%29/F76251C73AE90BBE412568470044B306?OpenDocument>> [consultat el 16/02/2011]).

⁵⁹ Una expressió que van adoptar alguns pronunciaments contraris a la idea, que la comparaven (de forma poc afortunada) amb la Gran Sèrbia [C.19; E.31].

relacions socioeconòmiques) queda avui més lluny que mai. Però, paradoxalment, els moviments que acabem de descriure (juntament amb la creació de la comarca de l'Alta Ribagorça, que respon a factors íntimament emparentats amb el que tractem aquí), reforcen la potència de la seva aportació, que es basava en la realitat del territori (i no pas la geopolítica): “Nosaltres ens dirigim obertament a la Diputació General d'Aragó i a la Generalitat de Catalunya, i els preguem que posin aquest tema sobre la taula. D'una manera concreta els diem:

- Que tinguin ben en compte, per damunt de tota altra consideració, els veritables i reals interessos dels habitants d'aquestes terres pirinenques, on tan difícil resulta avui l'arrelament de la població.
- Que busquin una fórmula administrativa que configuri oficialment la comarca de l'Alta Ribagorça, amb serveis comuns per als habitants d'ambdues províncies, tant si estan situats a la dreta com a l'esquerra de la Noguera Ribagorçana, des de Montsec fins als ports. El Pont de Suert i Areny de Noguera podrien ser els centres dels diferents serveis comarcals que Catalunya i Aragó respectivament hi decidissin construir” [vegeu quadre VI.2 (annex VI)].

De la mateixa manera, no ens podem resistir a citar el següent passatge, dotat d'una lògica tan contundent que sembla que la seva predicció estigui feta des del present: “Si no es porta a terme aquesta creació d'una comarca intercomunitària, l'Alta Ribagorça i les terres de la Noguera restaran per sempre més sent dos retalls inconnexos i insignificants, artificialment separats, i arbitràriament regits per dues administracions cada cop més diferenciades” [vegeu quadre VI.2 (annex VI)].

Culminem aquest epígraf (i també el segon apartat del capítol) amb una reflexió final, que aspira a condensar el rerefons del conjunt d'idees i d'experiències que han estat presentades. Una de les lliçons que obtenim és que, malgrat trobar-nos de ple en l'era d'Internet, de la informació i de la banalització generalitzada de molts valors dominants fins no fa massa, la implicació de la societat en els assumptes relacionats amb la gestió del territori a la Terreta posa de manifest la magnitud dels vincles de l'ésser humà amb el territori que habita. Per sobre de la seva marginalitat, del buidament demogràfic i de patir una dualitat cada cop més marcada, la Terreta segueix sent una vall amb un sol “espai de vida” (emprant l'expressió germànica de *Lebensraum* –en la seva accepció més genuïna i popular, i no pas en aquella altra que tant enverinà el Nacionalsocialisme). No és casual que a banda i banda de la Noguera Ribagorçana, les lluites hagin perseguit un objectiu comú: el reconeixement de la singularitat “material” (de pertànyer a una vall) més que no pas simbòlica, política o ideològica. Tant la denúncia del tractament injust del sector ribagorçà del municipi de Tresp,

com els intents d'evitar la desatenció política de la franja aragonesa han buscat reivindicar la geografia "real" per damunt de la geografia política (defensada per Tremp, per Graus, per Barcelona i per Saragossa).

Però tampoc no és cap casualitat que aquestes lluites trobin uns obstacles extraordinàriament difícils de superar, i la raó torna a aparèixer en la geografia de la regió (i aquí cal recordar, de nou, el capítol 3). Malgrat els daltabaixos que ha experimentat la presència humana a la Ribagorça, desenes de milers d'anys després dels seus inicis, la seva empremta segueix sent fidel, curiosament, als capritxos d'un territori fragmentat des de la seva gènesi orogràfica. I, ben curiós: la nostra societat actual, en zenit d'una etapa de prosperitat que s'anuncia indefinida, segueix funcionant de manera molt semblant (pel que fa al seu comportament "territorial") a la primera gran civilització colonitzadora de la península Ibèrica: la cultura romana, que –amb un encert providencial– anomenà aquest indret pirinenc "el país de les riberes curtes". Actualment –i encara que no siguem conscients– el seguim anomenant igual, fent patent que la geografia (i aquí hem de recordar el concepte de geografia del capítol 1, més enllà d'intentar fer esforços inútils en desxifrar si es tracta de la "física" o de la "humana") fa descaradament fàcil d'entendre per què els problemes de la Terreta (extensibles a tota la Ribagorça, com el problema municipal o les dificultats d'articular la participació de la societat civil en els afers del territori) no són problemes aliens a altres indrets, però sí que experimenten una intensitat superior.

7.3 EL FUTUR D'UN PAISATGE CANVIANT

El tercer apartat del capítol ens remet a una qüestió que ha estat tractada àmpliament en determinades fases de la recerca, especialment a la part II. Ens referim al paisatge, entès en tant que construcció teòrica i plasmació física en el territori; i, particularment, als reptes presents i futurs que presenta la seva evolució. Precisament, aquests reptes han suscitat una eclosió dels debats entorn d'una idea que sembla cada cop més clara: la complexitat que representa abordar aquesta temàtica i, alhora, la necessitat improrrogable de fer-ho. En aquest sentit, la Terreta (i també les muntanyes de Metnitz) ens aporten un seguit de lliçons a partir de les quals hom pot reflexionar sobre la rellevància de la gestió del paisatge per a la nostra societat. Per a entendre aquest apartat, cal tenir present que el paisatge implica moltes facetes que actualment estan considerades (i socialment acceptades) com a importants problemes territorials, socials i ambientals. En canvi, hom troba a faltar sovint un vincle que uneixi aquest conjunt de preocupacions; un vincle que normalment no es manifesta de forma

explícita i que, per tant, no se sol tenir en compte per part dels agents responsables d'intervenir en el territori.

Un dels problemes més íntimament vinculats al paisatge és la crisi de la pagesia (i, particularment, la de muntanya). Al seu torn, aquesta qüestió ens trasllada a un assumpte més ampli, amb força més repercussió mediàtica però, igualment, dotat de llums i d'ombres: ens referim a la denominada *crisi ambiental*, amb totes les seves manifestacions. El nostre repàs ens portarà, de nou, a observar detalladament com és la intervenció que la nostra societat està duent a terme per a afrontar aquests problemes, i com els nous enfocaments encara no estan tenint els efectes desitjats a l'àmbit d'estudi. En tercer lloc, adoptem explícitament la noció de paisatge per a aportar un punt de vista no massa usual, a través del qual relacionar les mancances detectades fins a aquell moment amb la possible manca d'una cultura paisatgística en el nostre entorn.

En resum, aquest apartat intenta fer front a preguntes de l'estil: "com s'ha d'intervenir en un paisatge «en extinció» (o pràcticament extingit)?" "Cal apostar per una estratègia limitada a conservar aquells elements que han perviscut, o bé és necessari actuar de forma activa per a afavorir que determinats elements (com la pagesia) no acabin de desaparèixer?" "Què convé fer en indrets que han patit forts processos de despoblament i d'esfondrament social i econòmic?" "Calen més espais protegits?" "Què convé protegir: el medi natural, o més aviat la societat rural?" I el que potser resulta més transcendent: "què ens estem jugant, com a societat, amb els canvis ambientals que estan succeint i que es produiran en el futur?" "I quines lliçons podem extreure de la Terreta?"

7.3.1 La crisi de la pagesia com una conseqüència més de la "crisi del territori"

Tal i com ha quedat establert al capítol 2, la noció moderna i occidental del paisatge té en determinades manifestacions pictòriques a la baixa edat mitjana el seu precedent més remot; tanmateix, també hem posat de manifest que, com a concepte lingüístic és molt anterior i es troba íntimament arrelat a la *terra* (i, específicament, a les transformacions antròpiques acumulades –el *pagus*). Segons aquesta disquisició, hem posat de manifest l'estreta relació que el paisatge manté amb els seus creadors per excel·lència, els pagesos. És, precisament, aquest raonament que fa absolutament pertinent una reflexió inicial al voltant d'aquest col·lectiu, que també hem caracteritzat al llarg d'alguns apartats dels capítols 3 i 6.

La nostra reflexió en aquestes línies té com a primer objectiu desmitificar algunes de les facetes de la imatge social que s'ha generat entorn de la pagesia durant l'eclosió de la societat

industrial i de consum. No s'ha de deixar de banda, en aquest punt, la crisi que envolta l'activitat agrària i que ha estat posada de manifest en una infinitud de treballs, tant científics com literaris i de divulgació.⁶⁰ Molts països occidentals es troben, des de fa temps, en una disjuntiva en què han de decidir el recorregut que ha de seguir l'activitat agrària i, consegüentment, els seus protagonistes. Però, òbviament, aquest quadre és una distorsió intencionadament simplificadora, sobre la qual no podem iniciar una reflexió seriosa i alliberada de prejudicis com la que ens disposem a oferir. Si hom planteja el problema de la pagesia, és necessari que ho faci des de postulats que trenquin la concepció convencional (i hegemònica). Això significa no mirar el col·lectiu pagès com quelcom monolític i, especialment, no considerar la seva tasca exclusivament a partir del seu pes econòmic. Les raons que ens impulsen a fer-ho són senzilles: no existeix un col·lectiu pagès homogeni, que pateixi uns problemes comuns ni que gaudeixi de les mateixes oportunitats. I encara més important: no podem referir-nos a l'activitat agrària com un sector econòmic, dins d'un discurs que segueixi basant-se en els postulats de l'enfocament econòmic convencional (Naredo, 2006), que exclou (i, per tant, ignora) les dimensions ambiental i social de la seva anàlisi.

Seguint amb aquesta línia expositiva, els pagesos de muntanya (com els de la Terreta) es troben en una situació molt polaritzada: d'una banda, destaca la seva inviabilitat econòmica, a causa de la seva escassa aportació al sistema productiu; de l'altra, es reivindica la seva rellevància incommensurable des del punt de vista territorial (i, per tant, ambiental i social). El procés de desmitificació continua si acudim a altres afirmacions que solen ser freqüents, i que apunten a problemes interns del col·lectiu com la manca de pagesos i, especialment, de relleu generacional. És cert que la Terreta és un àmbit on aquestes afirmacions podrien adquirir el seu sentit ple; tanmateix, fins i tot en aquests indrets hi ha persones que es dediquen a l'activitat agrària i (aspecte encara més transcendent) que es volen dedicar al camp com a opció de vida. El promig d'edat dels pagesos a la Terreta és elevat, però també hi ha pagesos de menys de 45 anys i, fins i tot, de menys de 35.⁶¹ I aquests són, precisament, els que han escollit fer de pagès i viure a pagès com un mode de vida i de realització personal. Per aquesta raó, creiem que poden "abandonar la mentalitat rutinària del pagès tradicional i adquirir mentalitat d'empresari", tal i com reivindicava Tremosa [vegeu quadre VI.2 (annex VI)].

El més rellevant d'aquest fet és la seva extraordinària dimensió qualitativa. Són pocs pagesos, però estan convençuts del que fan i de voler seguir exercint la seva professió en un context com l'actual (on, independentment de la crisi econòmica actual, els estímuls que

---

⁶⁰ Vegeu apartat 2.1.

⁶¹ Les converses C.3, C.12, C.27, TC.9 i TC.17, a més de l'entrevista E.3 i d'altres converses informals en grup en què participaven altres pagesos joves, donen fe de la nostra afirmació.

ofereix la vida urbana segueixen sent atractius, com ho eren fa cinquanta anys). Vet aquí un exemple real que materialitza algunes crides a dignificar la pagesia i a exaltar la seva presència en el territori.⁶² Però les nostres converses i entrevistes revelen altres aspectes gens banals, com que les actituds estereotipades del pagès “que es queixa” són, efectivament, estereotips. I d’altres mirades que encara es fonamenten en judicis de valor més allunyats de la realitat, com la concepció estàtica de la professió pagesa; una concepció que tendeix a associar aquesta figura amb un personatge *paraprofessional* que no persegueix uns objectius concrets o que, fins i tot, s’ha acomodat a la seva situació com a receptor de rendes que no tenen res a veure amb la viabilitat de la seva explotació. Tanmateix, no tots els pagesos s’adiuen ben bé amb aquest perfil, malgrat els efectes d’uns quants decennis de PAC *clientelista*.

La visió del temps com un concepte lineal (i que tendeix a ésser imposat, en aquests termes, per la cultura urbana) no ajuda a comprendre el funcionament cíclic del territori (incloent de manera indestruïble el que la nostra societat identifica com la “natura”, el “camp” i el “món rural” –i ara obvio les aproximacions teòriques que anuncien la fi del món rural “bucòlic”). I per això és difícil poder considerar un pagès com un professional que juga amb molts factors a l’hora de prendre les seves decisions quotidianes. He de confessar que em sorprengueren els continguts de les converses habituals entre els pagesos locals en què he tingut l’oportunitat de participar;⁶³ unes trobades en què es copsen les nombroses peces del trencaclosques diari que cal resoldre a pagès. Es tracta, definitivament, d’un treball creatiu, i no pas monòton o mecànic. La base de la seva feina és el contacte directe i la influència mútua entre la seva activitat i l’entorn. La natura funciona a partir dels cicles, però la funció del pagès és establir un azimut en la trajectòria que marca la successió d’aquests cicles. La iniciativa està, doncs, constantment present en decisions estratègiques que cal prendre en el negoci (encara que aquest negoci sigui estructuralment deficitari, segons les regles del joc actuals). El grau de flexibilitat també ha de ser elevat, perquè l’ocurrència d’imprevistos és relativament important. En definitiva, no és res que hom no pugui trobar en qualsevol altra professió; però tampoc no res que hom no pugui trobar a pagès, fins i tot allà on sembla que el temps s’hagi aturat i, amb ell, el paisatge i la gent.

Però encara hi ha una raó més important que fa necessària aquesta desmitificació de la professió pagesa: es tracta del paper crucial de l’activitat agrària (i, en general, de les activitats que intervenen directament sobre el territori) en un dels reptes més importants que afronta el

---

⁶² Per exemple, la que fa J. Izquierdo en un article titulat “Conservación de la naturaleza y modelo agroecológico para Asturias” i publicat el 22 de febrer de 2007 al diari “La Nueva España” (font: <http://www.lne.es/secciones/noticia.jsp?pRef=1556_52_495054__Opinion-Conservacion-naturaleza-modelo-agroecologico-para-Asturias> [consultat el 20/02/2011]).

⁶³ Com per exemple, l’entrevista E.3 i les converses TC.17 i TC.19.

planeta en l'actualitat: es tracta de la crisi ambiental o, com l'anomenem nosaltres en aquest capítol, la "crisi del territori". Els efectes d'aquesta crisi adopten formes diverses, naturalment totes entrelligades; tanmateix, no totes les manifestacions reben la mateixa atenció per part de la societat. Ja hem apuntat al capítol 2 que la crisi ambiental s'ha incorporat a l'agenda de moltes de les polítiques d'impacte territorial; fins i tot en la societat en general. Però algunes conseqüències d'aquesta crisi encara no gaudeixen d'un reconeixement social i institucional suficient, malgrat les conclusions a les quals ha arribat la recerca científica, com veurem tot seguit.

L'exemple més il·lustratiu d'aquesta desatenció la trobem en molts aspectes tractats al llarg d'aquesta recerca: es tracta de l'impacte del canvi dels usos del sòl. Aquests canvis reflecteixen, en molts territoris rurals com la Terreta, el declivi i la desaparició de les activitats amb una incidència més directa al territori: l'agricultura, la ramaderia i els aprofitaments forestals. Hem de tornar a posar de manifest que els canvis que hem exposat als mapes del capítol 4 no són processos sense altra conseqüència que unes transformacions estètiques; ans al contrari: formen part d'una crisi del territori que és global, que afecta el conjunt de la societat; i que, per tant, esdevé un problema que cal resoldre a nivell mundial. La crisi forestal que hem apuntat a l'apartat 6.2; la crisi agrària que hem posat en evidència en diversos moments; o la crisi de la gestió dels recursos hídrics, amb les seves implicacions des del punt de vista energètic (que hem descrit a l'apartat 6.3) són les mateixes manifestacions d'un fenomen complex, global, que arrenquen d'alguns factors que socialment es troben reconeguts i sobre els quals la sensibilització està augmentant (com l'escalfament global i el canvi climàtic). Paradoxalment, però, aquests mateixos problemes resten, d'una forma o d'una altra, exclosos, fora de les visions dominants sobre aquesta crisi.

Tanmateix, la urgència que presenta el seu reconeixement és indiscutible, perquè les seves manifestacions ja fa temps que s'estan produint. Mostrarem un exemple molt clarivident que mostra com, a dia d'avui, els contratemps que representa assumir el funcionament del territori com una col·lecció d'elements sense connexió entre si encara no s'han esvaït (malgrat l'omnipresència de conceptes com "reciclatge", "cicle de vida" o "sostenibilitat"). La disponibilitat d'aigua sempre ha representat un problema a la península Ibèrica, i el futur, previsiblement, veurà com creix aquesta preocupació. El volum d'aigua disponible en moltes conques fluvials està patint un descens gradual i, com a conseqüència d'aquest fet, els recursos disponibles (ja siguin les aigües superficials o els dipòsits subalvis) es troben sota una pressió creixent. És ben sabut que les causes d'aquesta escassetat progressiva són múltiples i es troben directament o indirectament relacionades entre si. Tanmateix, dins d'aquest conjunt tan divers, el problema dels canvis dels usos del sòl amb prou feines apareixeria si hom fes una

enquesta entre el gran públic (i, fins i tot, entre moltes de les autoritats públiques dedicades a gestionar les polítiques amb més impacte en el territori). No obstant això, un seguit de processos que s'estan produint de forma explosiva durant les darreres dècades en el nostre entorn més immediat, i que es reflecteixen en els canvis dels usos del sòl (com la *reconquesta* vegetal) juguen un paper crucial en l'alteració del cicle de l'aigua. El consum hídric dels innombrables vessants que, en poques dècades, han passat d'acollir un mosaic on s'alternaven camps de conreu, pastures i boscos gestionats per a l'obtenció de productes silvícoles, a quedar coberts per un tapís on es reproduïx una capa arbustiva i arbòria de manera espontània, s'ha disparat exponencialment. Aquests canvis dramàtics han estat demostrats a través de nombroses recerques científiques, també en entorns com el Prepirineu, on l'abandonament del territori ha estat especialment colpidor (Gallart *et al*, 2002). Evidentment, el repte que es presenta pren una magnitud tan important que, com a societat, no ens podem permetre el luxe d'ignorar-ho.

En indrets com la Terreta, el desmantellament del territori ha estat tan contundent i irreversible que les seves conseqüències estan esclatant de forma conjunta i gairebé encadenada. Es tracta d'una veritable revolució que s'està duent a terme i des de la ignorància que representen molts esdeveniments que transcorren davant dels nostres ulls, però que no som capaços de detectar, o bé detectem però no considerem (encara) com un problema que calgui resoldre: una actitud que s'ha repetit al llarg de la història de les civilitzacions humanes, i que en molts casos ha acabat de forma tràgica (Diamond, 2010). Certament, però, la realitat admet molts més detalls: i ens referim a les reaccions que ha suscitat aquest esvaïment de la presència humana al territori. En aquest sentit, han sorgit reaccions de tolerància, d'acceptació o, fins i tot, de foment d'aquesta "desantropització" i del consegüent restabliment del "territori natural"⁶⁴ (per part dels discursos ambientalistes més recalcitrants). El cas més il·lustratiu, en aquest sentit, és l'aparició del concepte anglosaxó de "*Wilderness*" (que defensa la reconquesta vegetal per a tornar a unes suposades condicions "primitives" del territori).

Al respecte, hi ha algunes preses de posició que posen en evidència que aquesta estratègia (que, en realitat, és un discurs basat en l'absència d'intervenció conscient i, per tant, d'una estratègia) no aportarà cap solució per a resoldre la crisi del territori: hi ha articles de reflexió intel·lectual que exposen les raons (Cronon, 1995), però també investigacions que han obtingut resultats concloents en territoris muntanyencs afectats per aquest tipus de processos –com els Alps (Höchtel *et al*, 2005). Un territori sense presència humana significa un esborrament dels espais *ecotònics* que representen els límits dels camps de conreu i, per tant,

---

⁶⁴ Som conscients de la fal·làcia que implica aquesta expressió (Daveau, 1998; Soria y Puig, 1989).

un descens de la biodiversitat; al mateix temps, el cessament de l'activitat silvícola i forestal implica l'activació d'un cicle vegetatiu diferent al d'un bosc intervingut, però igualment diferent al d'un bosc primigeni –quelcom que no existeix a Europa des de fa, almenys, un parell de mil·lennis. És evident que en, un horitzó temporal molt dilatat, molts territoris podrien tornar a unes condicions semblants a les que tingueren abans de la primera colonització humana; ara bé, cal tenir permanentment present que aquest camí no presentarà unes condicions precisament plàcides per a les nostres societats: la problemàtica dels incendis forestals als territoris amb climes d'estació seca (un fenomen que té, naturalment, una base causal més complexa),⁶⁵ o les cada cop més recurrents inundacions estiuenques a Centreeuropa són una mostra de les conseqüències més immediates.

Abans de passar al següent epígraf (on portem a terme una anàlisi de l'evolució de les estratègies que han estat responsables de la gestió del territori i del paisatge), considerem convenient tancar aquestes línies amb uns apunts sobre l'experiència austríaca pel que fa al repte que acabem de posar sobre la taula (és a dir, la gestió de la tendència cap al que podríem anomenar "asilvestrament"). Ho fem perquè hem detectat un debat més o menys obert sobre les estratègies davant d'aquests processos; uns debats que, segons el nostre parer, són pràcticament inexistents en el context territorial de la Terreta. És cert que es parla de paisatge cultural, que els instruments de planejament (com el PTPAPiA⁶⁶ o les DPOTPA⁶⁷) aposten pel paper de les activitats agràries a l'hora de conservar-lo; fins i tot han aparegut lleis⁶⁸ o s'han defensat instruments específics de protecció del patrimoni cultural (inclòs el paisatge).⁶⁹ Aquests factors, però, no han estat prou potents com per suscitar un trasllat d'aquest debat al pla territorial (és a dir, als agents que hi incideixen).

En el cas austríac, ens trobem amb diferents testimonis, experiències, documents, investigacions que denoten un debat intern al voltant de com afrontar el repte del canvi dels usos del sòl. És cert que hi ha un discurs oficialista que declara la guerra a l'avançament del bosc (molt important en sectors com els Gurktaler Alpen, on se situen els municipis

---

⁶⁵ Vegeu, al respecte, la tesi doctoral de R. Cerdan Heredia, titulada "Planejament territorial i dimensió socioambiental: una lectura dels incendis forestals al Bages", defensada el 2003 a la Universitat Autònoma de Barcelona i disponible a <<http://www.tesisenxarxa.net/TDX-1222103-152552/>> [consultada el 25/02/2011].

⁶⁶ Vegeu epígraf 5.2.1.

⁶⁷ Vegeu epígraf 5.2.2.

⁶⁸ Ens referim a la Llei 12/1997, de Parcs Culturals d'Aragó. Aquesta llei es troba, però, força allunyada dels postulats de la Convenció Europea del Paisatge, perquè busca, específicament, la protecció de conjunts arquitectònics en tant que elements excepcionals en el territori.

⁶⁹ És el cas dels "parcs patrimonials", esmentats per Sabaté Bel (2005). En aquest article, l'autor reclama una atenció pública pels paisatges culturals similar a la dels paisatges naturals; així, arriba a defensar al creació d'un "PEIC" (Pla d'Espais d'Interès Cultural), paral·lel al PEIN.

seleccionats)⁷⁰ i que tracta de cridar l'atenció sobre les conseqüències negatives múltiples que això representaria. Aquest discurs és defensat, igualment, des de l'Acadèmia (Čede, 1998).⁷¹ Fins i tot els instruments d'ordenació del territori aposten per aquesta línia; en aquest sentit, l'exemple més idoni per als nostres interessos l'obtenim del mateix REPRO del districte de Murau, on es llegeix el següent: “és necessari evitar la reforestació espontània dels espais lliures que es troben en sectors adients per al desenvolupament turístic lligat a l'aprofitament dels recursos paisatgístics; per tant, els prats alpins cal que siguin conservats” (Amt der steiermärkische Landesregierung, 2009: 13).⁷² En aquest document trobem una pista definitiva en relació amb les estratègies de planejament lligades al paisatge: el paper que hi té, o hi pot tenir, el turisme. Aquesta qüestió serà desenvolupada durant als dos epígrafs següents.

Tot i això, al mateix temps sorgeixen altres arguments que relativitzen la necessitat (i, especialment, la viabilitat) de l'estratègia de frenar unes tendències que, en determinades situacions, són inevitables; és en aquests casos on apareixen explícitament les expressions de “*Wilderness*” o de “*Verwilderung*” (l'equivalent alemany). En aquest cas, l'exemple és extret d'un informe de l'ÖRÖK sobre el projecte dut a terme al voltant dels territoris rurals i perifèrics (un document esmentat al capítol 5).⁷³ Diu, literalment, que “a les regions escassament poblades i amb una intensitat molt baixa pel que fa als usos del sòl poden tenir lloc tendències cap a la «*Verwilderung*», a causa de les formes dels seus paisatges, «properes al paisatge natural». Aquests casos poden ser tractats com únics, en comparació amb altres espais més densament poblats” (Dax *et al*, 2009: 11).⁷⁴ Més endavant, el mateix text desenvolupa aquesta afirmació de la manera següent: “Fins ara, la imatge del mosaic alpí de bosc i conreus ha marcat la comprensió, en importants sectors a Àustria, del desenvolupament del paisatge. A partir d'ara, però, les tendències actuals que afecten nombroses àrees a les regions perifèriques fan que el futur d'aquesta imatge es trobi en una situació molt compromesa; d'aquesta manera, la valoració d'aquests paisatges podria canviar. Per això cal abordar aquest fet de forma activa, confrontant aquella imatge amb altres possibles imatges del paisatge que es puguin pronosticar i que siguin desitjables” (Dax *et al*, 2009: 13).⁷⁵

---

⁷⁰ En aquest sentit, destaquem la dinàmica del monocultiu de la píceu per a la producció de productes forestals, que ha estat posada de manifest en una entrevista [E.5].

⁷¹ Un altre testimoni de la posició dels investigadors de la Universitat és l'article de Heintel, titulat “*Gewachsene Kulturlandschaft*” i publicat al diari “*Wiener Zeitung*” el 21 de juny de 2008 (disponible a <<http://www.wienerzeitung.at/Desktopdefault.aspx?tabID=3946&alias=wzo&lexikon=W&letter=W&cob=356610>> [consultat el 21/02/2011]).

⁷² La traducció és nostra.

⁷³ Vegeu subepígraf 5.4.1.a).

⁷⁴ La traducció és nostra.

⁷⁵ La traducció és nostra.

De les cites anteriors deduïm que a través d'aquests documents s'obren noves possibilitats de gestió d'aquests fenòmens, en forma de possibles estratègies a adoptar. És molt important insistir en la manera com es planteja la qüestió: "millor una solució adoptada conscientment, encara que no sigui la més desitjable, que no pas una sortida no controlada i que quedés fora de les nostres mans". No ens sembla una reflexió superficial el fet de posar en relleu que es tracta d'una estratègia conscient i, per tant, allunyada de possibles imatges lligades al popular principi del "laissez-faire, laissez passer" que adoptaven els primers defensors de la "Wilderness".⁷⁶ De fet, ja existeixen casos a Àustria en què aquesta estratègia s'ha traduït en un programa específic per a un territori, com l'anomenat "Wildnispark Dürrenstein" (un parc de 2.400 hectàrees al *Bundesland* de Baixa Àustria).

Creiem que aquestes estratègies organitzades es diferencien d'experiències com la de l'Obra Social de Caixa de Catalunya al Principat (i, específicament, a la Terreta), perquè aquest segon actor es basa en uns principis similars, però sense plantejar-se cap posicionament explícit respecte d'aquesta problemàtica. En aquest cas, sí que sembla, més aviat, una actitud de "laissez-faire"; respecte l'evolució dels usos del sòl (i, especialment, de la dinàmica vegetal). Una prova d'aquest fet l'atorga el mateix Pla de gestió de la Terreta, en l'apartat anomenat "objectius ideals" del pla (on figura, en la posició número 6, "recuperar la vegetació potencial" –Ajuntament de Tremp, 2001: 63).

7.3.2 La intervenció al territori ha de superar els seus propis prejudicis

Dels continguts dels capítols 5 i 6 es desprèn una conclusió força contundent: la intervenció sobre el territori d'aquelles polítiques que tenen com a objectiu els vectors de l'anomenada "crisi del territori" s'ha caracteritzat per una suma d'actuacions desconnectades entre sí i, sovint, plantejades en direccions divergents. Aquesta manca de punts de vista compartits encara es continua arrossegant i, en territoris com la Terreta, constitueix un teló de fons que segueix servint d'escenari on les actuacions dels protagonistes queden fortament condicionades. Malgrat que aquests protagonistes hagin anat progressivament modificant el seu discurs, continuen sense gaudir de massa facilitats per a una veritable incorporació dels nous punts de vista. Quan al·ludim a aquests escenaris, ens referim, d'una banda, a l'esforç per a garantir la pervivència de l'agricultura en el sistema capitalista; i, de l'altra, a l'aplicació de mesures per a protegir determinades àrees amb uns valors naturals destacats.

---

⁷⁶ No ens referim, òbviament, al significat que va adquirir aquesta expressió en sentit econòmic, i que la va associar al liberalisme. Ens referim, més aviat, a una estratègia basada en una no intervenció que, en aquest cas, desembocaria en una recuperació de les condicions primitives de la natura.

És evident que les dècades de política agrària “productivista” s’han basat en una desvinculació de les accions humanes de l’entorn on se situaven; una separació que, en un primer moment, va generar una reacció orquestrada pel moviment ambientalista (reacció que consistí en el disseny i l’aplicació d’una política específica d’espais protegits). En molts entorns rurals, aquesta superposició d’estratègies no complementàries ha acabat per provocar situacions poc desitjables que alguns autors han identificat amb l’expressió de “darwinisme social”, en què “tècnics i polítics que saben i decideixen, propietaris *absentistes* especulen i cobren sucoses subvencions, i la població local espera a ésser sensibilitzada per l’«educació ambiental» i a rebre algun subsidi” (Ojeda Rivera, 2004: 275).

Al mateix temps, resulta evident que, en general, aquesta concepció dual i incompatible de gestionar un mateix territori s’ha anat superant amb l’aparició de nous discursos i de noves fórmules (que hem esmentat al capítol 2).⁷⁷ Ja hem vist com la millor mostra d’aquesta tendència és la metamorfosi progressiva de la PAC, que ha anat integrant l’enfocament ambiental fins a arribar a alterar l’instrument principal de suport de la seva política: les subvencions es cobren, actualment, en un pagament únic, independent de la producció material, i condicionades al compliment d’uns requisits de caire ambiental. El cert, però, és que la PAC no ha estat capaç de provocar una reacció positiva en aquells territoris amb dificultats; ben al contrari, moltes vegades les situacions d’estancament han tendit a prolongar-se, malgrat els canvis experimentats per aquesta política. De fet, en molts contextos (especialment de muntanya i de muntanya mitjana, com la Terreta), aquest sistema no està introduint canvis de dinàmiques, sinó que, en realitat, està contribuint a prolongar una situació sense sortida. Les reaccions de la pròpia pagesia són evidents, més enllà del conegut lament sistemàtic del pagès: “el dia que s’acabin les subvencions, no sé què serà, de nosaltres” és una expressió molt representativa en aquest sentit.⁷⁸

Som conscients que la política comunitària no es pot pas resumir en un pagament anual, sinó que, al darrere, hi ha més de cinquanta anys d’experiències forjades a partir de mecanismes de l’estil “assaig-error”. Tot i això, el contacte amb la pagesia local, juntament amb les entrevistes realitzades a càrrecs de les administracions responsables de gestionar aquests ajuts,⁷⁹ i, en darrera instància, les aportacions d’investigacions prèvies realitzades en marcs generals (Regidor, 2000) o en regions de muntanya on queda implicat el nostre àmbit (Laguna Marín-Yaseli, 2007), ens permeten arribar a algunes conclusions personals al respecte:

---

⁷⁷ Vegeu epígraf 2.3.2.

⁷⁸ Per exemple, va ser pronunciada durant l’entrevista E.3.

⁷⁹ Ens referim a les entrevistes E.20, E.23, E.24, E.27, a més de les converses TF.7 i TC.22.

- Tal i com esta plantejada en l'actualitat, la política d'ajuts i d'indemnitzacions encara parteix d'una ideologia que associa l'agricultor amb un subjecte econòmicament dependent i feble, obviant la independència del seu treball. Per a nosaltres, encara cal dur a terme les passes pertinents per a reconèixer les dimensions que hem descrit a l'epígraf anterior i superar el que Regidor (2000) anomena el "síndrome de dependència".
- L'enfocament de la política de subvencions respon al perfil d'una estratègia duta a terme "des de dalt": les línies mestres procedeixen d'Europa; les comunitats autònomes (o, en el seu cas, l'Estat) administren els fons i planifiquen en matèria de desenvolupament rural, i les oficines més properes als pagesos tenen un paper merament burocràtic. Els nostres contactes en aquest darrer nivell⁸⁰ han revelat una actitud que, en alguns casos, està impregnada d'un pessimisme exasperant, que no aporta cap element positiu, encara que estigui prou justificat. Aquest pessimisme contrasta amb l'optimisme que es respira a les administracions autonòmiques (que, casualment, són les que es troben més distants de les situacions del dia a dia).
- En qualsevol cas, creiem que, amb aquest model, hem de seguir donant vigència a afirmacions que alertaven, fa més d'una dècada, que "no es pot demanar al sector agrari que mantingui el territori viu amb el model d'agricultura actual" (Aldomà, 1998: 88).

Després d'allò exposat a l'epígraf anterior, entràriem en una contradicció flagrant si ara ens declaréssim contraris a la presència de pagaments directes orientats a preservar activitats agràries, perquè la meta d'aquesta estratègia és clau per a evitar l'esfondrament d'un model d'usos del sòl que té implicacions crucials per al benestar de la humanitat i per l'equilibri del planeta, tal i com ja ha estat posat de manifest. Per a nosaltres, la clau no és, doncs, el debat "subvencions sí; subvencions no", perquè el considerem com una dialèctica superada.⁸¹ El que perseguim és, més aviat, definir l'estratègia idònia per tal que aquests pagaments repercutixin de manera proactiva en indrets com els que hem estem investigant. I, segons el nostre parer, aquesta proposta encara és insuficient amb el model de la PAC, marcat per l'anomenada *ecocondicionalitat*:

- Actualment, els pagaments s'han orientat a garantir la presència d'una explotació, per tal que aquesta compleixi un rol de conservació d'uns determinats trets del territori. Aquesta meta és lloable per les raons que hem apuntat; tanmateix, l'únic que es

---

⁸⁰ Ens referim a la conversa TC.22

⁸¹ Els detractors de la intervenció pública en àmbits públics haurien de considerar les conseqüències nefastes que comporta la lògica econòmica imperant (és a dir, la neoliberal) sobre les activitats agràries (Fish *et al*, 2006).

pondera és la manera com es realitzen unes tasques concretes en una explotació, sense que tingui rellevància la manera com es desenvolupa, ni els problemes que apareixen de forma recurrent en l'activitat diària. Investigacions recents (Laguna Marín-Yaseli, 2007) posen en relleu com la coneguda “desconnexió” dels ajuts a la productivitat ha fomentat uns ajuts *agroambientals* amb un caràcter clarament “subvencionador”, mentre que els ajuts amb caràcter “inversor” han estat clarament secundaris. A llarg termini, aquesta circumstància sembla haver generat un impacte més aviat contraproduent en la societat rural.

- Quelcom ben diferent seria reconèixer, donar suport i incentivar una activitat que és evident que juga un paper tan transcendental que no pot ésser considerada exclusivament des d'una perspectiva econòmica, però tampoc ambiental. Algunes veus del territori⁸² ens han alligonat: potser seria millor establir el pagès al centre de l'estratègia, i no pas la(les) seva(es) propietat(s). La conservació d'un camp de conreu o d'una explotació de boví ha d'ésser realitzada per un subjecte actiu, que desenvolupa una professió. La garantia d'unes pràctiques adients per a la convivència d'aquestes activitats amb l'entorn és quelcom igualment vital, però ha de trobar el seu paper dins d'una estratègia global.

El segon front a través del qual les polítiques públiques han abordat la “crisi del territori” és la política mediambiental i, particularment, la d'espais protegits. De les nostres recerques (Sancho Reinoso, 2010b)⁸³ deduïm un seguit de situacions que mostren que els esforços realitzats per a abandonar el caràcter històricament restrictiu d'aquests mecanismes no han desembocat, en el nostre cas d'estudi, en una veritable aplicació pràctica:

- En general, el context actual afavoreix que els espais protegits siguin percebuts com quelcom més del que realment són: fruit d'una política sectorial concreta. Dubtem que el redreçament de territoris amb unes problemàtiques tan complexes passi per la declaració d'espais protegits, encara que a la Terreta existeixin plantejaments clarament allunyats del *conservacionisme* més recalcitrant. Sobre el paper, l'acceptació que l'assoliment dels objectius de conservació als espais protegits passa inevitablement per consolidar determinades activitats crítiques per al bon funcionament del territori

---

⁸² Particularment, la conversa TC.17. També destaquem les idees dels testimonis que recull la memòria ambiental de l'Agenda 21 del Pallars Jussà: “una important majoria és del parer que el sector primari no té continuïtat a mig termini, per la manca de relleu generacional, en primer lloc, i pels condicionants de les polítiques i normatives sectorials autonòmica, estatal i europea, que repercuteixen sobretot en el petit productor, i que són causa important de desincentivació per als joves.” (Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya, 2010: 130).

⁸³ Vegeu, igualment, l'apartat 6.2.

(agricultura, ramaderia, aprofitaments cinegètics, forestals i micològics)⁸⁴ es troba generalitzada. A efectes pràctics, però, els documents administratius relatius a espais de la XN2000 es limiten a declarar un llistat d'espècies i d'hàbitats més rellevants on es determina el seu estat. Encara que sabem que no forma part del protocol establert, trobem a faltar al·lusions a paisatges concrets, elements antròpics identificats, parts específiques del sistema territorial o propostes d'ordenació localitzades. Cal que quedi clar que, en molts indrets, l'amenaça no és "el que es fa" (desenvolupament d'activitats perjudicials pel medi), sinó "el que es deixa de fer" (abandonament i declivi del territori).

- Paradoxalment, però, l'èmfasi en la idea de protecció tampoc no acaba materialitzant-se en mesures concretes a l'àmbit d'estudi, més enllà de la declaració formal de cadascuna de les àrees protegides. És evident que la intervenció al territori no pot basar-se només en la declaració d'espais de la XN2000, perquè respon a una iniciativa de les administracions regionals i amb una idea d'aplicar primerament les disposicions legals, sense garantir la disponibilitat d'instruments i de recursos humans i pressupostaris que haurien d'assegurar el bon funcionament de les mesures adoptades.

Els continguts que acabem d'exposar són, de fet, qüestions a debat des de fa anys. Gradualment s'ha anat prenent consciència de les deficiències que encara hi ha en el sistema, i han anat apareixent instruments que aspiren a solucionar-les. En aquest sentit, hem de reconèixer que les idees que hem pogut escoltar a través de les entrevistes,⁸⁵ o llegir en articles (Izquierdo, 2009) i en decrets legislatius ja en vigor (que han derivat en instruments en aplicació) són molt imaginatives i contenen un potencial important de propostes per a canviar el rumb de les inèrcies menys benignes del passat. Ja hem parlat dels contractes territorials que estableix la Llei de Desenvolupament Sostenible del Medi Rural; també, d'experiències relacionades amb aquest decret, com el CGE a Catalunya.⁸⁶ Són intents de plasmar una filosofia que tracta de superar la dicotomia entre rendiments pecuniaris i rèdits ambientals que s'arrossega des dels primers impactes de la industrialització sobre les activitats agràries. Ara es defensa que la "responsabilitat social corporativa" sigui la clau perquè els propietaris d'explotacions agràries tornin a la filosofia del negoci viable sense caure en els paranys de la

---

⁸⁴ Un exemple d'aquest discurs es pot llegir en documents procedents de les institucions: "la Xarxa Natura 2000 ha d'assegurar una protecció adequada de la biodiversitat europea, implicant no únicament els espais naturals, sinó també hàbitats seminaturals producte de la interacció secular de l'ésser humà i les seves activitats (...); per la qual cosa, la Xarxa Natura 2000 es converteix també en un parc ideal per al manteniment d'aquestes activitats i de la conservació dels paisatges tradicionals" (font: <<http://portal.aragon.es/portal/page/portal/MEDIOAMBIENTE/MEDIONATURAL/BIODIVERSIDAD/REDNATURA/>> [consultat el 15/06/2009]).

⁸⁵ Ens referim a les entrevistes E.16, E.17 i E.20.

⁸⁶ Vegeu epígraf 6.1.2.

producció en massa, que sovint ha generat uns impactes ambientals no desitjables i que ha conduït a un carreró sense sortida a l'agricultura de muntanya. Per aconseguir aquesta meta, cal revertir la jerarquia de valors que marca la societat actual. Com se sol resumir de manera breu: "cal fer el salt a la qualitat". Si portem a aquests termes el nostre fil argumental és perquè en aquesta estratègia observem implicacions directes sobre elements difícilment quantificables, o sigui intangibles. És, per exemple, l'aposta en el sentit que el paisatge s'incorpori al procés de creació d'un producte. Un producte que sigui capaç de "vendre" valors lligats amb el territori, de forma que el consumidor acceptés un preu que inclogués no només el procés productiu, sinó també uns elements que, fins ara, han restat al marge del circuit econòmic.

Sense entrar a aprofundir en qüestions que ens obligarien a mobilitzar uns coneixements que no tenim, creiem que l'aportació més rellevant d'aquest discurs no és tant la filosofia que l'inspira, com el potencial de la seva proposta per a *reactivar* territoris. Al següent epígraf plantejarem les conseqüències que comporta, a criteri nostre, reduir un paisatge a un valor bescanviable (o, adoptant la màxima de Machado, "confondre el valor amb el preu"). Ara, de moment, ens interessa assenyalar que aquest enfocament representa, per damunt de tot, un esforç per superar la dicotomia entre les diferents polítiques, atorgant (de nou) la responsabilitat al pagès, que tornaria a adoptar la condició d'emprenedor. D'aquesta manera, els defensors d'aquesta filosofia veuen una esperança per a fer que molts territoris deixin de dependre exclusivament de les subvencions. I nosaltres també: però, de moment, només representa una esperança que es troba molt lluny de poder ser aplicada amb garanties d'èxit en indrets com el que estudiem, per raons que la mateixa experiència d'aplicació del CGE s'ha encarregat de posar sobre la taula.

També han aparegut, al llarg dels capítols, uns altres mecanismes que busquen salvar els defectes dels enfocaments fragmentats a través de l'exploració d'interessos comuns entre els actors implicats al territori. La fórmula de la custòdia del territori s'està estenent amb una intensitat particular a Catalunya, i ja hem vist com l'Ajuntament de Tremp és un dels més actius en aquest sentit. El caràcter necessàriament local i la implicació de particulars fa que aquesta iniciativa es pugui considerar com una actuació "des de baix" que vol erigir-se com un dels pilars per a aportar solucions imaginatives en àmbits com la gestió forestal. Sense disposar d'elements de judici prou contundents, en aquest punt ens limitem a advertir sobre la transcendència que tenen les propostes que potencien les iniciatives locals de cara al futur, tal i com abordarem a l'apartat 7.4.

El resultat d'aquestes reflexions ens aboca a incidir en els factors que fan que la Terreta sigui especialment resistent a acollir tots els canvis que s'estan produint en la gestió dels

recursos més tangibles del territori. És evident que, de nou, hem de partir dels trets bàsics que marquen aquest indret: una feblesa demogràfica extrema, un pes econòmic testimonial i la complexitat politicoadministrativa. Però, a més d'aquests tres pilars centrals, s'alça un mur que obstaculitza l'aplicació de moltes de les solucions presentades; un mur intangible que ja hem avançat a l'inici de l'epígraf: es tracta del fet que la intervenció dels nous actors es produeix encara sobre antics escenaris que, naturalment, condicionen fortament les seves actuacions. La necessitat d'aprofundir en una visió global que estem assenyalant des de l'inici del capítol es posa de nou de manifest: si el territori és una realitat *holística*, la intervenció que aspira a gestionar els seus recursos ha de respondre de forma adequada a aquest fet, encara que això representi un repte realment difícil d'assumir. Els exemples que, en aquest sentit, gairebé resta per fer tot el camí són diversos:

- L'aposta per la introducció de l'agricultura i la ramaderia ecològica no ha donat els resultats esperats, tal i com mostren els exemples aportats.⁸⁷ Naturalment, la imposició "tova" d'aquests criteris als agricultors dependents de les subvencions via *ecocondicionalitat* resulta quelcom relativament fàcil d'implantar, perquè depèn d'una política molt específica. El que resulta realment difícil és introduir les condicions que permetin difondre el discurs dels beneficis que l'agricultura ecològica comporta per als consumidors (que són els qui, en el sistema socioeconòmic imperant, han de suportar els costos de la implantació de les noves tècniques). Aquest canvi s'ha de produir gradualment i necessàriament a llarg termini, i representa quelcom tan complex que nosaltres no ho podem prejutjar de cap manera.

El que sí que podem jutjar i analitzar des d'un punt de vista crític són les mancances que sorgeixen quan hom baixa a escala "1:1" i pregunta els pagesos. El resultat és clarivident: l'agricultura ecològica no és rentable en els esquemes actuals. La frustració que genera haver de vendre un vedell engreixat seguint els preceptes de l'agricultura ecològica al mateix preu que un altre que hagi estat engreixat sense atendre aquests principis explica gran part dels motius, però no tots. De fet, les paradoxes més importants es presenten quan es contrasta el pes que ha anat guanyant la pràctica de l'agricultura ecològica (especialment en la cria i l'engreix de bestiar boví) a la regió pirinenca (independentment que hom es trobi a Catalunya o a Aragó) amb les deficiències que caracteritzen aquests territoris, i que no resultarien excessivament difícils de superar (o almenys la dificultat no té res a veure amb el canvi de valors que esmentàvem més amunt). Ens remetem a la memòria de participació ciutadana de

---

⁸⁷ Vegeu epígraf 6.1.2.

l'Agenda 21 del Pallars Jussà: "Es dóna la paradoxa que la comarca (...) té dificultats per autoabastar-se de matèria primera ecològica, el pinso i la palla per engreixar els vedells. Des del punt de vista del sector, s'apunta que l'Administració ha fomentat molt la conversió cap a la ramaderia ecològica, però no ha posat el mateix èmfasi per a promocionar l'agricultura ecològica que esdevingui la matèria primera vegetal que necessiten els animals. Així, una (...) de les despeses més rellevants en la ramaderia ecològica és l'obtenció del pinso ecològic per engreixar els vedells. Hi ha poques fabriques que produeixin pinso ecològic a Catalunya, i una majoria del pinso es d'importació. (...) la necessitat de comprar pinso ecològic d'importació (...) es tradueix en un cost important que reverteix en el preu de venda final del producte. A més a més, cada ramader compra el pinso pel seu compte a alguna cooperativa que ofereix aquest producte (...). Per tant, s'observa que hi ha una incongruència amb els principis de sostenibilitat de la producció ecològica, perquè hi ha molt poca disponibilitat de matèria prima vegetal ecològica, i la gran part s'importa d'Itàlia, essent una pràctica molt poc sostenible però condicionada per la mateixa administració." (Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya, 2010: 137). El plantejament d'aquest problema ens porta directament a una pregunta clau: quin model d'agricultura ecològica volem? Un model globalitzat i basat en un mercat semblant a l'actual, o bé un model que proposi alternatives pel que fa l'abast escalar de comercialització dels productes i la naturalesa dels cicles productius?

- Un altre exemple n'és la gestió forestal. Més enllà de la crisi general que caracteritza el sector,⁸⁸ el cert és que, darrerament, estem assistint a un auge de projectes de plantes de generació de biomassa.⁸⁹ Unes plantes que necessiten una certa reconversió de les pautes de consum de recursos energètics per a poder obrir un nínxol de mercat. Les paradoxes apareixen de nou, perquè les dificultats que aquest esforç representen contrasten amb un fet indiscutible: la infrautilització del territori forestal català (o aragonès, o espanyol, en general) a causa de l'absència d'una ordenació més o menys coherent. En aquest cas, aportem una cita prou aclaridora del PDR de Catalunya: "El sector forestal català obté una quantitat insuficient de fusta per a abastir la demanda interna. En temes comercials, Catalunya ha d'importar anualment una elevada quantitat de fusta, com també de pasta de paper –en aquest segon cas, el grau d'autoabastament

---

⁸⁸ Vegeu epígraf 6.2.2.

⁸⁹ Està projectada una planta al Pallars Jussà: "El Pallars Jussà tindrà una plantació de 10 hectàrees de cultiu energètic de pollanques" (font: <<http://www.bondia.cat/component/content/article/117-societat/8902-el-pallars-jussa-tindra-una-plantacio-de-10-hectarees-de-cultiu-energetic-de-pollanques>> [consultat el 21/02/2011]).

és pràcticament nul. Resumint, l'extracció és absorbida pel mercat intern, que ha d'acudir a l'exterior per a completar l'abastament" (Generalitat de Catalunya, 2010: 29). Aquest document aporta una dada quantitativa que arrodoneix l'explicació qualitativa: l'any 1995, Catalunya va importar, per al consum intern, 1.793.100 m³ de pasta de paper. Però només en va produir 15.300 m³.

En aquest punt, és interessant recordar algunes experiències que hem conegut a través del cas d'estudi austríac. D'una banda, la presència d'establiments de turisme rural es troba consolidada: funcionen els negocis de "*Urlaub am Bauernhof*" (expressió que es podria traduir com "vacances a la masia"); explotacions agràries on els propietaris (pagesos, encara que sigui a temps parcial) ofereixen allotjament i activitats lligades amb el funcionament de la masia. Són el que a Catalunya s'identifica amb la categoria "casa de pagès" o d'"establiment d'agroturisme" (Cors Iglesias, 2009), però amb un pes més important dins del conjunt de l'oferta turística d'allotjaments rurals. I això que, en general, el turisme a l'àmbit seleccionat està condicionat per una demanda gairebé exclusivament d'origen intern (és a dir, nacional), encara que durant els darrers anys s'ha intentat explotar el potencial de països propers com Hongria. Un turisme que també intenta aprofitar recursos locals com la fusta, que s'ha erigit com la icona de la vall alta del Mur, però també del sector de Caríntia dels Gurktaler Alpen. Les *carreteres de la fusta* ("*Holzstraße*") són rutes temàtiques entorn de l'explotació forestal que inclouen equipaments com museus. L'activitat turística, per tant, es pot erigir com un vincle amb altres activitats tradicionals d'explotació directa del bosc. Al mateix temps, aquests recursos forestals són béns preuats com un recurs energètic de primer ordre: ja hem esmentat el projecte anomenat "Energievision Murau",⁹⁰ amb uns objectius molt ambiciosos pel que fa l'autoabastament energètic: aconseguir l'autarquia en el consum energètic en quinze anys (Groier *et al*, 2008).

Per què sembla que les experiències que tenen a veure amb els recursos del territori i del paisatge tinguin més probabilitats de ser reeixides a les muntanyes de Metnitz que a la Terreta? La resposta sorgeix automàticament: més enllà de la distància existent entre la realitat "de base" de tots dos territoris en molts aspectes (demogràfics i econòmics), en aquest punt encara hi incideix més una diferència relativa al que podríem anomenar "graup de fidelitat a la complexitat del territori". Altrament dit: cap dels recursos que hem citat al paràgraf anterior té prou potència com per a impulsar tota l'estructura econòmica, ni de la Terreta, ni de les *Metnitzer Berge*. Tanmateix, la diferència és que, al segon cas, els esforços es dediquen a vincular l'activitat turística amb l'activitat agrària, l'explotació forestal i el consum energètic

---

⁹⁰ Vegeu subepígraf 5.4.1.a).

interior; a la Terreta, en canvi, aquests esforços tendeixen a concentrar-se en temes semblants, però a través d'un enfocament que tendeix a tractar-los de forma individualitzada. Aprofundirem en aquestes facetes durant el darrer apartat del capítol.

7.3.3 És possible gestionar el paisatge com una realitat complexa?

La culminació dels continguts del present apartat ens porta a haver de referir-nos de nou a la noció de paisatge; un fet que ens obliga a recordar els seus trets fonamentals. Entès com una realitat fugissera, subjectiva i dialèctica, el paisatge mai no podrà reduir-se al seu vessant públic i institucional. Per tant –i si fem la terminologia de Berque (1995)–, una “cultura paisatgística” no pot aspirar a captar tota l'essència d'un “pensament paisatger”. Dit d'una altra manera: cap discurs sobre el paisatge (per molt elaborat que sigui), ni cap intervenció amb finalitats de gestió d'aquest paisatge poden considerar com tangible una cosa que no ho és. Tanmateix, nosaltres considerem que aquest fet no s'ha d'entendre com una renúncia a afrontar una tasca necessària (és a dir, la gestió dels paisatges), sinó com una condició prèvia i *sine qua non* a aquesta comesa.

Amb el permís d'algunes posicions epistemològiques que ho posarien en dubte, nosaltres partim de la idea que el paisatge (almenys la idea; no sabem si el paisatge en sí mateix) seguirà existint a la Terreta, perquè els discursos que parlen sobre ell s'estan reproduint de forma imparable i estan incidint en el pensament col·lectiu a través dels mitjans de comunicació. Però és precisament per aquesta raó, que el reconeixement de molts paisatges que es troben a punt d'extingir-se és vital per a començar a parlar d'una veritable “política del paisatge”; quelcom que podria ser, perfectament, un dels eixos vertebradors del conjunt de la intervenció pública en un territori. Actualment s'està traçant el “full de ruta” del paisatge que emergirà de les restes del que ha subsistit fins ara; això significa que estem decidint les possibilitats futures de territoris amb problemes (com ara la Terreta). Els continguts que exposarem a continuació no són una col·lecció de reflexions ocioses, sinó un conjunt d'arguments que intenten demostrar la transcendència del debat sobre el paisatge, perquè representa un judici sobre els fonaments ideològics de la nostra societat i sobre la manera en què ens relacionem amb el territori.

A la Terreta, un dels problemes que genera la intervenció fragmentària al territori és que segueix generant reaccions que descansen sobre fal·làcies com la següent: “aquí, un trencalòs val més que un home”. Són afirmacions que nosaltres mateixos hem escoltat durant el treball de camp, i que recorden a situacions que s'han repetit sovint en contextos marcats per l'aplicació de figures de protecció (com Doñana –Ojeda Rivera, 1988), i on la població local té

la percepció que cap autoritat pública no vetlla pels seus interessos. Són situacions que tendim a considerar com a superades, però que encara es donen en indrets com la Terreta i que, per a nosaltres, són una conseqüència directa de la manera com s'intervé en aquest territori, i també de les narratives que s'estan generant al voltant del paisatge.

Sigui com vulgui, el paisatge s'ha convertit, en poc temps, en un objectiu (més implícit que explícit) de moltes intervencions d'agents públics, però també privats. Però la incidència de les diferents polítiques sobre el paisatge a la Terreta es troba molt lluny de poder situar-lo en una posició de privilegi. Actualment, és evident que no existeix cap "política de paisatge", sinó un primer esforç per a incloure el concepte en el llenguatge de les institucions amb més tradició en polítiques territorials. La creació d'instruments com l'Observatori del Paisatge a Catalunya, o la realització dels mapes de paisatge a Aragó, han d'ésser rebudes amb optimisme, perquè representen unes primeres passes, tan imperfectes com necessàries. Passa el mateix en la introducció del concepte en el corpus legal i en eines d'avaluació de plans i programes. En aquest sentit, però, cal subratllar que el paisatge institucionalitzat neix d'una concepció associada a la tradició més naturalista, que interpreta esbiaixadament el concepte i que dona lloc a resolucions com la que conté l'article 79 de les DPOTPA, on s'afirma que "l'estudi d'impacte paisatgístic no serà exigible als projectes subjectes al procediment d'avaluació d'impacte ambiental, ni tampoc als espais naturals protegits, regulats per la Llei 6/1998, del 19 de maig, d'Espais Naturals Protegits d'Aragó, que es regiran per allò disposat als instruments de planejament corresponents (Plans d'ordenació dels recursos naturals, Plans rectors d'ús i gestió, o qualsevol altre instrument de gestió)". El paisatge és interpretat com quelcom que cal conservar, però que ja es conserva "automàticament" allà on existeix un espai protegit; podríem interpretar que això és així perquè "la natura s'encarrega de conservar-lo". En canvi, a la resta del territori ("desprotegit de les eines de protecció") cal garantir el compliment d'unes normes específiques que aspiren a conservar quelcom que tendeix a associar-se amb el paisatge, però que queda definit molt vagament.

Per a nosaltres, aquesta confusió entre "paisatge" i "natura" que hem posat de manifest al capítol 4⁹¹ està relacionada amb una infravaloració, per part de la nostra societat, del món rural i, particularment, d'aquelles regions muntanyenques la imatge de les quals no es correspon amb els estereotips de la muntanya alpina (és a dir, en el cas de la muntanya espanyola, una gran majoria). Aquest principi és el que hem aprofitat en altres moments (Sancho Reinoso, 2010a) per a afirmar que la Terreta és (tant en el context català, com aragonès, com espanyol) una "perifèria dins d'una perifèria" (referint-nos al paper de la

---

⁹¹ Vegeu epígraf 4.3.

mntanya en el conjunt peninsular, totalment marginal malgrat la seva rellevància geogràfica).⁹² Per contra, les muntanyes de Metnitz són una perifèria dins de la serralada alpina, que, en el sector austríac, ha acabat esdevenint un territori que, com a conjunt, ha mantingut una personalitat pròpia i un paper rellevant dins de l'Estat austríac contemporani (Bätzing, 2008). Desenvolupant aquest argument (i sent conscients de la generalització que comporta), en aquest punt tornem a trobar diferències crucials entre la nostra societat i l'austríaca; diferències que tenen a veure amb la concepció del paisatge: a la primera, els valors de modernitat, de progrés i, fins i tot, de civilitat han estat associats, gairebé exclusivament, amb els ambients urbans, mentre que la cultura rural ha sobreviscut a nivell individual o familiar, però l'única via que ha trobat per penetrar en l'imaginari col·lectiu ha estat a través d'imatges estereotipades que al·ludien a un endarreriment (social, econòmic i cultural). La societat actual austríaca, en canvi, ha sabut mantenir (o ha hagut de procurar-ho)⁹³ un pes específic d'una societat rural. Societat que, malgrat haver estat envaïda igualment pels mecanismes de l'estil de vida urbà (pel que fa a aspectes com la concepció del temps o les aspiracions personals i professionals), ha sabut aportar alguns valors de pes a l'imaginari col·lectiu nacional. Entre aquests valors, nosaltres identifiquem una forta afecció al lloc d'origen (*Heimat* en alemany, sense cap traducció literal al català, al castellà ni a l'anglès)⁹⁴ que, en certa manera, ve acompanyada d'una concepció *radical* del paisatge com una "obra del pagès".

Aquestes afirmacions personals tenen un paper que se circumscriu estrictament a la nostra pròpia recerca; concretament, ens serveixen per a tornar a posar sobre la taula la pregunta central: quin paisatge volem? Si el paisatge és *pagus* transformat i connotat pels habitants del *pagus* (els pagesos), què passaria si desapareixen aquests darrers? Sens dubte, el paisatge heretat (format per un conjunt d'elements materials i per un volum de coneixements

---

⁹² No és cap casualitat que Espanya compti amb un nombre molt reduït de centres de recerca de la muntanya, o amb una presència molt escassa en les institucions internacionals d'aquesta temàtica (Moscoso Sánchez, 2007).

⁹³ En aquest punt, cal tenir en compte el paper transcendent dels esdeveniments històrics del segle XX, que van fer que Àustria passés d'una potència imperial a un petit estat obligat a recloure's sobre si mateix a partir del 1918. Aquesta circumstància va fer que el territori alpí guanyés pes territorial (actualment representa unes tres quartes parts de la superfície total del país), però també social, econòmic i polític (Bätzing, 2008).

⁹⁴ El seu significat s'associa a "pàtria", però *Heimat* té unes connotacions que van més enllà d'una afiliació política a una unitat territorial com una regió o un país, sinó que també es fa servir per a referir-se a un entorn més reduït, com el lloc on es va néixer i els seus entorns. Algunes recerques destaquen la impossibilitat de traduir el mot a altres llengües molt més properes a l'alemany com l'anglès. En aquest sentit, aportem una cita d'una d'aquestes recerques: "Pel que fa al terme *Heimat*, aquest té unes implicacions que no permeten una traducció per "regió d'origen" [*homeland*] o "ciutat d'origen" [*hometown*]. *Heimat* ha estat, durant prop de dos segles, el nucli del discurs moral –i, per extensió, polític– germànic sobre el lloc, la pertinença i la identitat." (Applegate, 1990: 4) [*la traducció és nostra*].

que encara perviu), que a la Terreta ha patit un procés contundent de degradació, desapareixerà sense deixar cap tipus de rastre. Podem considerar que aquest *epistemicidi* serà el tret de gràcia per a tot el que representa aquesta dimensió semàntica del concepte. I que les noves mirades projectades (que garantiran que es continuï parlant de paisatge) són el fruit de l'emergència d'una nova concepció simplificada, que renuncia a conèixer els valors de la tradició (Ortega Cantero, 1987) d'un paisatge que està esdevenint un producte de la societat-espectacle actual. Les noves narratives procedents de la nostra societat *urbanita* (que s'ha enriquit materialment durant les darreres dècades, però que és molt discutible que també ho hagi fet des del punt de vista espiritual) estan construint un nou paisatge, que ha de ser obligadament diferent a l'"anterior" (i aquí ens remetem a Sauer,⁹⁵ a més de tot l'exposat durant els capítols 3 i 4), però que no necessàriament ha de renunciar a comprendre com era l'anterior cultura paisatgística. Ans al contrari: assumir les virtuts (i també els errors) dels qui ens han precedit en el temps és un mestratge insubstituïble en l'existència present i futura, i més encara per a afrontar els propers reptes de la humanitat i del planeta (Diamond, 2010). Per tant, no es tracta de salvar uns quants elements representatius d'una època passada com si fossin relíquies per exhibir en museus; es tracta de quelcom més transcendental: generar un estat de consciència.

I així arribem a la pregunta final: com gestionar els paisatges en un món com l'actual? Pel que hem exposat fins ara, els dos requisits fonamentals per a nosaltres són aconseguir un reconeixement social i institucional sobre què és el paisatge; al seu torn, aquest reconeixement passa, entre altres coses, per reconèixer el veritable valor de la pagesia com un agent fonamental en aquesta comesa. A partir d'aquí, assenyalem algunes experiències que hem observat i que aporten idees per a aconseguir aquests dos requisits. I, finalment, descrivim quina és la nostra proposta concreta per a la Terreta.

Ja hem apuntat a l'inici que una gestió pública del paisatge no pot aspirar a captar totes les facetes del mateix i que, per tant, caldria partir d'aquesta premissa sense renunciar a un exercici equilibrat i comprensiu en aquest sentit. Mitjançant la participació, és possible descobrir la realitat de les persones que entren en relació amb el paisatge. La transcendència d'incloure els testimonis a l'hora de fer polítiques de gestió del paisatge (i, en general, del territori) és important, tal i com reconeix l'informe citat sobre el projecte de l'ÖROK al voltant dels territoris rurals i perifèrics. Aquest document posa en relleu quelcom prou sabut: que les

---

⁹⁵ Carl O. Sauer afirmava que el paisatge cultural "és la transformació d'un paisatge natural per part d'un grup cultural. La cultura és l'agent, l'àrea natural és el mitjà, i el paisatge cultural és el resultat. (...) Amb la introducció de cultures diferents –és a dir, alienes–, es produeix un rejuveniment del paisatge cultural, o bé un nou paisatge queda imposat sobre les restes de l'antic" (Sauer, 1965 [1925]: 343) [*la traducció és nostra*].

emocions lligades amb el paisatge són un component transcendental en el comportament i en les percepcions de la població local. La celebració dels tallers celebrats en el marc d'aquest projecte va despertar, segons l'informe, "fortes emocions" durant les discussions al voltant de les tendències de marginalització de regions perifèriques. Aquesta dimensió psicològica i emotiva és quelcom que, segons els autors, caldria que fos incorporat als debats sobre el desenvolupament territorial a Àustria si hom vol engegar processos *inter* i *transdisciplinars* en aquest camp. El document va més enllà i proposa una recerca per a determinar com es poden aprofitar les emocions en els processos de planejament,⁹⁶ a més de declarar el valor que tindria comptar amb l'impacte en la societat de tendències com l'abandonament del territori (Dax *et al*, 2009). Aquest assumpte ens emmena a la necessitat de posar de manifest la "territorialitat" que caracteritza la nostra societat, i que sovint tendim a oblidar a causa del nostre estil de vida. En un món on cada cop s'atorga més importància als mitjans d'informació i de comunicació, es produeix com a efecte no desitjat (o sí desitjat) una marginalització o banalització d'aspectes com aquest (Tort, 2006a), que oculten la projecció cultural en el territori (és a dir, el paisatge). En aquest sentit, el planejament territorial hauria de proposar-se el repte de fer aflorar aquestes sensibilitats existents, encara que sovint ocultes. Només quan les autoritats comencin a plantejar com valora la societat els seus paisatges, estarem en la tessitura d'abordar la pregunta clau: què hem de fer amb el paisatge?

Reconèixer la pagesia a la Terreta passa per assumir els obstacles que representa el funcionament del sistema econòmic a nivell mundial. En aquest punt, recuperem les propostes que ja hem avançat a l'epígraf anterior, i que aposten per incorporar el paisatge (o, millor dit, determinats components del paisatge, entre els quals hi hauria el treball dels pagesos) en els circuits econòmics mitjançant el turisme. El turisme, per tant, torna a aparèixer com un element clau; quelcom que, des de la nostra perspectiva, ha de ser tractat com un mitjà estratègic per a aconseguir l'objectiu –igualment estratègic– de mantenir una pagesia activa en tots els sentits (també l'econòmic). De nou l'experiència alpina ofereix exemples en aquesta línia: hem parlat sobre la generació de marques que identifiquen una regió amb un segell de qualitat; marques que es reproduïxen a Àustria (pensem en estratègies de creació de "Bioregion", com les que s'estan duent a terme al districte de Murau –Groier *et al*, 2008)⁹⁷ i que a Suïssa poden, fins i tot, certificar la seva qualitat com a estratègies reeixides en la conservació de paisatges (Boesch *et al*, 2008). La naturalesa humana fa que aquells elements

---

⁹⁶ En aquest sentit, l'informe esmenta que el "Programa austríac sobre paisatges culturals" (*Österreichische Kulturlandschaftsforschungsprogramm*) durant el decenni 1995–2005 ja va desenvolupar una aproximació a aquesta qüestió que caldria que fos aprofitada. Malauradament, no hem pogut localitzar aquest programa.

⁹⁷ Vegeu apartat 7.4.

més aliens, llunyans en el temps i diferents a la nostra existència siguin més fascinants que no pas allò que ens sembla més quotidià i no tan exòtic: “En el fons, les històries del passat interessen quan es troben fossilitzades; en una cinta de cel·luloide, en un llibre, en una paret o al zoològic” (Aldomà, 1998: 150). Traduït al nostre cas: preferim dinosaures, fauna salvatge o castells medievals a feixes, pagesos, arquitectura popular o patrimoni hidroelèctric. Calen, doncs, estratègies intel·ligents per a fer possible aquest reconeixement: i ara mateix, un dels camins més viables (possiblement pel seu pragmatisme) és adaptar-se als mecanismes del mercat. L'experiència de les darreres dècades ha mostrat que allò que assoleix una determinada valoració social acaba adquirint un preu com una mercaderia amb un rendiment econòmic determinat. Aprofitem, doncs, aquests mecanismes per a obtenir els objectius relacionats amb la “redignificació” del paisatge!

Però en tornar a la realitat del nostre cas principal d'estudi, ens torna a conquerir un esperit d'incertesa màxima: quin producte es pot oferir a la Terreta a través del qual integrar el paisatge i l'obra dels pagesos? Els exemples existeixen i, de fet “es venen”: mel, productes d'artesanía o la cuina tradicional; alguns d'aquests productes formen part de fórmules com el “mercat de la custòdia” (una iniciativa esperonada per la XCT).⁹⁸ Tanmateix, el plantejament en voga afaforeix que el paisatge sigui percebut com el “marc”, més que no pas com l’“ànima”, d'un quadre format per la suma d'elements com formes geològiques singulars, rouredes excepcionals o aus rapinyaires. Per descomptat, aquest plantejament no ajuda a fer que es puguin aplicar experiències com les que s'estan començant a aplicar a Suïssa (Gerber & Knoepfel, 2008), on el paisatge s'està considerant la pedra angular d'una estratègia que busca coherència en les diferents polítiques (sectorials o integrals) que afecten el territori. Sense la sofisticació suïssa, a Àustria hem vist com també s'enfronten a una degradació del paisatge que no poden aturar, però que afronten des de la convicció que el territori cal promocionar-lo en el seu conjunt. La integració de les activitats agràries i el turisme és una conseqüència directa d'aquesta visió. És per aquesta raó que hom parla d’*“Intakte Kulturlandschaft”* (“paisatge cultural intacte”): perquè el paisatge és el producte d'una intervenció sostinguda i acceptada socialment. Situar “el paisatge com l'eix central dels instruments i dels plans d'ordenació” implica concebre'l “no com el resultat acabat d'una cultura, sinó com una realitat contínuament evolutiva”; “no com a mer suport, sinó com un factor basic de qualsevol transformació” (Sabaté Bel, 2005: 89-90). En aquest punt, elements com els límits

---

⁹⁸ Vegeu el següent enllaç: <http://www.viulaterra.cat/ca/implicat/mercat_fitxes/productes_terreta.html> [consultat el 25/02/2011].

administratiu, l'estructura interna formal d'un govern o el grau d'assoliment competencial haurien de ser elements col·laterals (i no pas decisoris).

Tot això traduït a la Terreta ens dóna com a resultat la urgència de projectar noves mirades sobre el paisatge, que ja hem apuntat al capítol 4.⁹⁹ De forma sintètica, creiem que la dualitat entre els paisatges de ribera i d'interfluvi és el resultat d'un procés històric d'ocupació de base pagesa que exigiria, d'entrada, un reconeixement públic. La divergència que han anat experimentant aquests dos àmbits, a causa dels processos històrics més recents, hauria de derivar en estratègies diferents de gestió. Un criteri orientador hauria de ser el grau d'abandonament del territori, perquè marca els processos d'esfondrament del paisatge (desapareixen les seves formes, però també –en certa manera– les mirades projectades per part de qui en formava part). En aquest sentit:

- a) Cal una entesa que, amb urgència, permeti abordar la gestió dels paisatges que encara *funcionen* –és a dir, que a dia d'avui es troben habitats, i on se segueixen desenvolupant activitats agràries amb regularitat. Ens referim als paisatges *de ribera* de la vall de la Noguera Ribagorçana [mapes 4.3, 4.4], però també alguns indrets *d'interfluvi*: la vall de Betesa, que encara conserva població i activitat; els pobles de l'entorn del barranc del Solà; els nuclis de Viacamp i de Lliterà; o la Feixa [mapa 4.5] (per cenyir-nos estrictament a l'àmbit d'estudi). En aquests indrets cal aplicar mecanismes que ja existeixen (com pagaments directes), però s'haurien d'aplicar de manera conscient (és a dir, intencional i no indiscriminada, amb objectius concrets i no basant-se en l'absència d'ideologia, que possiblement és la més perillosa de les ideologies –Rui Wamba, 2004). Però també cal desenvolupar noves eines, com figures “reals” (i no només amb impacte nominal) de protecció del paisatge, amb l'objectiu de superar obstacles que fins ara no s'han pogut salvar (com la ratlla fronterera entre Catalunya i Aragó, en el cas de la vall de la Noguera Ribagorçana).
- b) Als paisatges d'interfluvi, que són el bressol de tot un univers a punt de desaparèixer del tot, però que conserva tota la infraestructura del territori *ruritzat*, cal emprendre esforços per identificar el patrimoni agrari i poder comprendre'l i assumir-lo de forma conscient. És, per tant, en aquests paisatges on la potenciació del patrimoni és pertinent; però, necessàriament, partint del paisatge com el fil conductor que ha de permetre *llegir* el territori.

El principi d'actuació és clar: conservar el que encara és viu allà on és viu. I, abans d'emprendre esforços per a ressuscitar professions extingides, valorar aquells pagesos que

---

⁹⁹ Vegeu apartat 4.3.

encara realitzen la seva tasca en un context on res ni ningú no els posa les coses fàcils. Recordem amb dignitat els paisatges d'interfluvi que mai no tornaran a ser el que van ser (com el cas estudiat d'Ovís [mapa 4.6]): per què no crear un museu del despoblament –a més d'un de dinosaures? Encara disposem de testimonis vius que ens poden ajudar a interpretar i a narrar aquests processos. Culminem aquestes idees amb una cita que sintetitza tot el que hem proposat en aquest epígraf i que obtenim, una vegada més, d'un autor germànic: “En realitat, nosaltres voldríem mantenir quelcom ben diferent: els paisatges. Qualsevol persona sense experiència els percep i constitueixen l'atracció del nostre país. Qualsevol que busqui i conegui la *Frauenschuh-Orchidee*¹⁰⁰ la pot percebre; de la mateixa manera, el paisatge és percebut en la mesura en què és reconegut. Protegir els paisatges significa perpetuar el seu reconeixement” (Kos 1992: 67).¹⁰¹

7.4 EL GOVERN D'UN TERRITORI PLE D'INCERTESSES

Al darrer apartat del capítol ens proposem aportar una reflexió final que, aparentment, pot semblar més genèrica, però que, en qualsevol cas, busca culminar totes les aportacions dels tres apartats anteriors a base d'anar destil·lant la seva essència. Avançant-nos a les conclusions del capítol 8 –i, sintèticament parlant–, l'objectiu d'aquestes línies és preguntar-nos sobre la projecció de la present recerca en la nostra societat; és a dir, quines aportacions creiem que hem pogut realitzar. La manera de fer-ho és interrogant-nos sobre els principis que expliquen els eixos que hem tractat al llarg del capítol (i de la recerca). Els temes que se situen al darrere tenen molt a veure amb la manera com governem el territori en un moment (com el present) marcat per les paradoxes: tenim prou motius per a mantenir l'optimisme, però igualment el pessimisme; la forma de govern menys imperfecta (la democràcia parlamentària) ha assolit el moment de màxima extensió territorial a escala planetària al mateix temps que ens trobem immersos en un període de retallades socials galopant; el benestar i la seguretat dominen en molts contextos enmig de la paranoia generada per la manipulació de la por, mentre que milers de milions de persones conviuen amb la guerra; mentrestant, la distància entre rics i pobres no fa una altra cosa que créixer a ritmes preocupants. Aquest fet ha marcat el títol d'un apartat que dividim en dos epígrafs marcats per dues idees-motriu que parlen sobre la manera d'afrontar el govern del territori: el protagonisme dels *agents* (al primer epígraf) i de les *fronteres* (al segon). Tots dos epígrafs alternen la reflexió i la crítica, i tots dos

---

¹⁰⁰ Es tracta d'un tipus d'orquídia que pertany al gènere de les *Cypripedium*. Al català, el nom vindria a significar “orquídia de sabata de dona”.

¹⁰¹ La traducció és nostra.

combinen el nivell més particular amb el més general. D'altra banda, cal tenir present que la subjectivitat i la voluntat provocadora d'aquest darrer apartat juguen un paper central en el discurs. Si aquest fet ja l'assenyalàvem a l'inici del capítol, en aquest cas ho hem de fer, encara, amb més perseverança.

7.4.1 “Des de dalt” o “des de baix”? Sobre la necessitat d'avançar en el model democràtic

El biòleg i geògraf nord-americà Jared Diamond, en una de les seves obres més recents (Diamond, 2010) on analitza l'auge i el declivi d'algunes civilitzacions de l'antiguitat tot comparant la seva sort amb els reptes que les societats actuals afronten, insisteix en un conjunt de factors decisius a l'hora de determinar l'“èxit” o el “fracàs” d'una societat. Aquests factors són diversos i mai no es presenten de forma aïllada; sinó, més aviat, ho fan mitjançant una combinació determinada. D'entre tots aquests factors, nosaltres considerem particularment important el que té a veure amb la capacitat humana de prendre decisions estratègiques de caràcter col·lectiu. Dit d'una manera concreta, fem al·lusió a la distribució del pes decisor, en una societat complexa (com ho foren algunes del passat, però, especialment, com ho és la nostra actual), entre l'enfocament que parteix de la ciutadania (és a dir, “des de baix”), i els agents que representen les autoritats públiques de diferent tipus (és a dir, “des de dalt”). Diamond ens mostra com una combinació “universalment perfecta” entre les dues aproximacions no existeix; tanmateix, han existit exemples (com el Japó durant l'era Tokugawa, entre els segles XVII i XVIII) d'una gestió racional, conscient i ordenada dels recursos (i, en darrera instància, del territori) on participaven, de manera coordinada, els dos enfocaments. I tot això, posat en solfa a gran escala.

Per què iniciem aquest epígraf amb aquesta referència, aparentment tan allunyada dels problemes que hem tractat en aquesta recerca? Precisament perquè aquesta distància és només aparent: en realitat, molts dels problemes (i també de les oportunitats) que observem a la Terreta de segle XXI tenen molt a veure amb la manera com històricament s'ha plantejat l'equilibri de les dues aproximacions que determinen el que avui anomenem “govern d'un territori” o *governança multinivell (multilevel governance)*. Aquestes línies volen mostrar la necessitat improrrogable d'afrontar aquestes qüestions, reflexionant sobre quina podria ser (o hauria de ser) la distribució de la responsabilitat decisòria entre aquests dos enfocaments en el futur. Per no caure en el parany de les dicotomies inexistents, ens inspirem en la caracterització passada i present que ja hem exposat als apartats precedents.

Per a nosaltres, resulta evident que cadascun dels dos enfocaments fonamentals en el govern del territori ha de complir funcions diferents i complementàries. Per tant, la “clau de l'èxit” es troba, en aquest sentit, en una distribució adequada d'aquestes responsabilitats; fins i tot faríem servir l'adjectiu de *sàvia*: és a dir, conscient, intel·ligent, intencionada i capaç de donar la importància adequada a les experiències passades (tant les reeixides com les fracassades). Com a principi general, creiem que els agents que actuen en el territori des de dalt han d'aportar dues coses: una estratègia o línia d'actuació general, acompanyada per unes idees motriu; i la capacitat de respectar les iniciatives que han de sorgir des de baix. Amb això també hem anunciat la principal funció dels agents que actuen des de baix. Per a complir aquests objectius, és necessari el compliment de diversos requisits –que detallem tot seguit.

Per damunt de tot, els agents que actuen “des de dalt” han de mantenir o fer prevaldre l'interès general per damunt de l'interès particular. Aquest principi, d'arrel indubtablement moderna (almenys en el context cultural europeu) va impulsar l'ldedons Cerdà a crear una nova concepció de la ciutat i a teoritzar sobre la urbanització del territori. I és aquest principi que ha de continuar guiant la consecució dels objectius en el futur (i d'aquí la vigència del pensament de Cerdà, més enllà de les lectures esbiaixades i limitades a la seva obra material – Tort, 2009). En aquest sentit, un dels grans reptes que té la humanitat (en general) i un territori en particular (com la Terreta) és seguir avançant en un model realment democràtic. El nostre primer toc d'atenció és que, actualment, la democràcia no és la forma de govern de molts estats, mentre que en molts altres sí que ho és, però no en una versió desitjable. El principal problema que es deriva d'aquesta situació és caure en el parany de creure que la *millor* democràcia és la democràcia “estàndard” dels estats occidentals; un model que, segons moltes veus crítiques, està patint una degradació de molts dels principis en què es va fonamentar després de la segona guerra mundial (Cebrián, 2004; Hessel, 2010). Nosaltres no entrarem a valorar aquesta qüestió des d'un punt de vista genèric, sinó que ens limitarem a exposar les mancances del sistema democràtic actual a Espanya a través de l'única manera que ho podríem fer; és a dir, recorrent al nostre cas d'estudi.

En aquest sentit, el dèficit més importat del model democràtic que hem detectat al llarg de la recerca té a veure amb determinats agents que juguen un paper clau en el territori, però que no són, realment, de naturalesa democràtica a causa del seu estatus jurídic. Ens referim a empreses com Endesa o REESA, negocis d'origen estatal, posteriorment privatitzats i que mantenen un seguit de privilegis (com el monopoli en la gestió dels recursos estratègics, d'interès general i essencialment públics). Per tal d'evitar una crítica fàcil a la seva tasca, hem de començar per posar en evidència la transcendència de les activitats d'aquestes empreses, a més de reconèixer que, en qualsevol cas, es tracta d'activitats controvertides enfront de les

quals el conjunt de la societat mantenim una actitud disfressada d'un cert grau d'hipocresia. El cas de les línies elèctriques és evident: són infraestructures impopulars per a tothom, perquè sobre el paper només troben opositors entre la població afectada (al contrari que altres infraestructures com les vies de comunicació d'alta capacitat, per exemple, que també poden ser discutides, i han de ser-ho). Són infraestructures que, d'altra banda i també sobre el paper, són necessàries, i que, per tant, han d'existir en algun indret. A causa de l'esmentada impopularitat, hom opta per fer-les passar per indrets on potencialment generaran menys problemes (principalment, allà on hi hagi menys veus que s'hi pronunciaran en contra en veu alta; és a dir, amb menys població resident). Tanmateix, aquest fet no legitima ni justifica actituds que, per a nosaltres, van en contra de la concepció democràtica: és a dir, del dret dels ciutadans a conèixer, a reflexionar, a opinar i a decidir sobre aquells assumptes que tenen un interès general.

La pregunta, en aquest punt, es pot plantejar de la següent manera: com podem “mesurar” la legitimitat dels moviments de protesta (minoritaris, individuals o col·lectius) a la Terreta? La resposta ha de passar per una revisió crítica de la noció de democràcia amb la qual funciona l'Estat espanyol. En aquest model existeixen contradiccions aprofitades o enaltides pels poders públics: ens referim a una confusió entre les nocions de “subjecte” i d’“objecte” i l'assignació insistent de la segona categoria als individus a través dels mecanismes de mercat que, a més, sovint ens converteixen en simples consumidors (Sousa Santos, 2005).¹⁰² Hom confon la igualtat de drets, de deures i d'oportunitats dels ciutadans amb un tractament homogeni de la població que, per contra, és heterogènia i que resulta de la suma de diferents individus que aspiren a metes que són extraordinàriament diverses. Traduït en termes polítics, aquesta confusió es tradueix en una dotació exclusiva de legitimitat per part de les autoritats escollides democràticament (una legitimitat de la qual aquestes persones gaudeixen, indiscutiblement, en tant que representats escollits democràticament). Aquesta exclusivitat comporta efectes com l'assumpció plena del paper d'interlocutor exclusiu del territori en assumptes d'interès general. Aquesta cultura tan perillosa es troba molt arrelada al nostre país, probablement com una de les herències del segle XX a Espanya. Segons aquest principi, el sistema polític actual atorga un paper clarament secundari als ciutadans i a les seves propostes (individuals o col·lectives), precisament perquè no han passat el “filtre” electoral. La

---

¹⁰² “Aquestes contradiccions entre allò teòricament i políticament correcte, i allò realment i mercantilment executiu en la configuració dels territoris (...) està conduint a la consideració exclusiva del ciutadà com a client, tant del mercat –per la via del consum– com de la política experta i professional –per la via de la teòrica participació i, fins i tot, a vegades, de la cínica *governança*– i no pas com un subjecte protagonista i efectiu en la planificació i gestió de la seva pròpia ciutat” (Ojeda, 2009: 2-3).

democràcia representativa es troba molt ben assentada perquè es basa en principis “ètics” d’aquest tipus. En aquest sentit, els canvis que ha d’aportar la participació ciutadana es produiran molt gradualment, especialment en aspectes estratègics com el que estem descrivint. Però considerem fonamental que es produeixin.

En aquest punt, és important assenyalar que no estem insinuant la conveniència d’atorgar el mateix paper a les iniciatives particulars que a les autoritats públiques. Però no s’haurien de produir situacions que marginin aquestes iniciatives davant d’assumptes de transcendència territorial que afecten tota la població. El millor exemple el trobem en el procés de decisió sobre el traçat de la MAT entre Peñalba i Isona: per exemple, la reunió que va mantenir REESA amb els alcaldes afectats per la infraestructura el gener de 2011 no va comptar amb la presència de la PUCAE, i cap autoritat no es plantejà que hi fos, precisament perquè la seva legitimitat no es troba suficientment acreditada, quan és evident que la plataforma és una veu del territori amb legitimitat social. Fóra bo trobar fórmules per fer possible que entitats com aquesta poguessin participar en aquests esdeveniments, perquè atorgarien més transparència a tot el procés: reforçarien la posició i la imatge social de REESA com a agent responsable de proveir electricitat, i també a les autoritats democràticament escollides, que comptarien amb un punt de vista extern i amb visions diferents. Aquestes fórmules que reclamem s’haurien de dotar dels mecanismes necessaris per a “discriminar” els actors d’origen ciutadà segons els seus objectius i grau de suport que tenen per part dels ciutadans.

En aquest sentit, és evident que la representativitat d’una plataforma que té el suport d’una base social important no pot ser tractada de la mateixa manera que un grup de persones aïllat amb un interès visiblement privat. D’altra banda, aquells discursos d’oposició a aquestes propostes per a incorporar agents socials als processos de decisió política que fessin servir l’argument de l’absència de legitimitat democràtica perden definitivament la seva vigència, si tenim present que els agents que duen la veu cantant en aquests processos (en aquest cas, REESA) no només no són democràtics, sinó que gestionen uns recursos públics des del prisma dels interessos de la lògica empresarial pròpia.

L’exemple que acabem d’exposar ens ha de servir, igualment, per posar de manifest les enormes dificultats que comporta l’assoliment d’aquest ideal de participació en indrets tan castigats com el que hem estudiat. Hem vist com les iniciatives col·lectives “des de baix” han deixat d’existir; i que, actualment, la seva absència simbolitza la situació dramàtica de la Terreta. El salt d’escala des de la iniciativa individual a la col·lectiva és pràcticament impossible si hom observa la unitat de l’àmbit d’estudi; però tot canvia si hom amplia l’escala i es proposa abastar el conjunt del Pirineu central (tant català com aragonès). Cal que els habitants de la

Terreta creguin en els beneficis dels contactes (ja existents) amb altres valls pirinenques. En el panorama actual, més que incorporar-se al moviment cooperatiu de les terres de Lleida que reclamà Tremosa (1991) [vegeu quadre VI.2 (annex VI)], cal parar atenció a determinades pràctiques que s'estan consolidant en altres indrets que han passat per situacions semblants, o que s'enfronten a un futur igualment incert. Els exemples són prou coneguts: el "Projecte Grípia",¹⁰³ amb les seves diverses iniciatives per a recuperar, dignificar i fer viable les professió de pagès als Pirineus, és potser el cas més il·lustratiu en aquest sentit. En aquest cas, tanmateix, cal tenir permanentment presents les limitacions estructurals de la Terreta, que la diferencien d'una comarca com el Pallars Sobirà (un territori que ha experimentat un canvi demogràfic i social profund durant les darreres dues dècades).

Això ens porta directament a assumir que el futur de territoris com la Terreta passa indefugiblement per fer valer la "qualitat" per damunt de la "quantitat". És cert que no descobrim res de nou, tal i com hem constatat en diversos moments al capítol 2 i a les pàgines precedents. Tanmateix, les passes més importants en aquesta direcció encara no s'han produït perquè impliquen més els individus i els territoris (Aa.Dd., 2009) que no pas les estratègies econòmiques de les empreses i de les explotacions agràries. Recuperem, d'alguna manera, l'enunciat inicial de l'epígraf: les iniciatives individuals han de rebre el màxim suport de les administracions i, en general, dels poders públics, els quals han de saber com tractar-les, oblidant-se de prejudicis lligats a un universalisme mal entès: el tractament igualitari ha d'implicar drets i deures fonamentals, i no pas interessos particulars lligats amb assumptes que exigeixen una implicació personal. El suport públic a la iniciativa privada ("des de baix") podria aportar solucions que el suport privat a la iniciativa pública ("des de dalt") no ha sabut trobar. Per exemple, si diversos veïns (a Aulàs¹⁰⁴ i a Torogó¹⁰⁵) disposen de bancs de llavors de plantes autòctones, caldria facilitar una transferència formal (més enllà de les informals que es puguin estar produint) cap als pagesos locals, i plantejar el conreu a una escala lleugerament superior

---

¹⁰³ "El «Projecte Grípia» té com a objectiu garantir el relleu generacional de les explotacions agroramaderes de muntanya mitjançant la incorporació de joves a l'activitat, la gestió sostenible de les explotacions i la dinamització del sector fent-lo viable econòmicament. Alhora el projecte té com a objectiu dignificar aquesta professió i facilitar eines per a la seva organització i cooperació. El projecte té cinc línies de treball diferent: A. L'Escola de Pagesos i Pastors (inici desembre 2008) / B. Banc de Terres. Custòdia Agrària i Ramadera (inici gener 2009) / C. Servei de Suport a Explotacions (inici gener 2009) / D. Comercialització de Productes: la llana (inici desembre 2008) / E. Sensibilització de joves: relleu generacional (inici gener 2009). El Projecte Grípia és un projecte de l'associació rurals i l'empresa «Montanyanes» del Pallars Sobirà. Aquest compta amb el suport del Departament de Treball (SOC), del DAAR, l'IDAPA i el Parc Natural de l'Alt Pirineu." (Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya, 2010: 147).

¹⁰⁴ Segons la memòria ambiental de la A21 del Pallars Jussà (Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya, 2010).

¹⁰⁵ Disposem d'aquesta informació gràcies amb les nostres converses amb el seu impulsor [C.21].

a l'anecdòtica. La XCT podria ser una bona plataforma per a promocionar productes alimentaris que, certament, exigirien una certa plataforma de distribució. Ara bé, no cal aspirar necessàriament als grans mercats urbans: la regió central pirinenca té prou potencial com per donar sortida a una producció de *qualitat* (i no de *quantitat*). Aquesta iniciativa potser podria donar sentit a altres projectes individuals, de molta significació paisatgística però difícils de materialitzar en condicions d'aïllament: per exemple, una operació de reconstrucció del paisatge històric a la finca de Mont-rebei.¹⁰⁶ I, quelcom que encara seria més rellevant: podria contribuir decididament a trobar una sortida digna a un cas citat al llarg de la recerca: els intents recents per a impulsar el regadiu a Areny, que l'Administració ha proposat, però que la població interessada no ha pogut aprofitar. Si la iniciativa "des de baix" es troba amb obstacles com l'estructura de la propietat i d'immobilisme de determinats actors que impedeixen realitzar operacions com ara concentracions parcel·làries, per què no aplicar, si convé, els mecanismes d'expropiació (que foren practicats a gran escala amb motiu de la construcció dels embassaments, però que també estan consolidats en la pràctica de l'urbanisme contemporani)?

Mantenir i fer prevaldre l'interès general també significa modificar els enfocaments que s'han recolzat en dicotomies del tipus "urbà/rural" o "pla/muntanya". En aquests assumptes ens tornem a trobar amb la necessitat de reformular la relació d'equilibri entre aquest doble enfocament. Les autoritats públiques han de fixar uns objectius consensuats sobre què és el que es vol als territoris de muntanya. Una pregunta que exigeix una solució sensata té a veure amb el futur demogràfic d'aquests territoris: cal o no cal apostar per polítiques que fixin població? Segons el nostre criteri, i d'acord amb tot el que hem exposat (especialment a l'apartat 6.3), és evident que sí. Però cal arribar a un consens en aquest sentit i, només a partir d'aquesta situació, dissenyar i aplicar polítiques d'ordre fiscal per a aconseguir l'objectiu. La impopularitat de determinades mesures (com aplicar règims impositius diferents segons les característiques de l'indret de residència)¹⁰⁷ no superaria l'escàs suport social d'altres casos relacionats amb matèries com la sanitat, el consum energètic o la seguretat vial (i no cal citar els exemples de forma explícita). El consens necessari significa ser capaços d'incorporar l'enfocament "des de baix" en debats d'aquesta escala.

---

¹⁰⁶ Un dels responsables de la gestió de la finca, amb el qual vam poder compartir una jornada de descoberta [TC.15], ens va explicar que un dels seus projectes personals (que queda parcialment contemplat al Pla de Gestió de la finca –Fundació Territori i Paisatge, 2000) és engegar la recuperació de finques agrícoles i, en concret, realitzar una plantació d'arbres fruiters. La idea és recuperar l'aspecte funcionalment un conjunt de camps de conreu abandonats.

¹⁰⁷ Potser d'aquesta manera s'afrontarien situacions tan aparentment paradoxals com que les comarques pirinenques tinguin la ràtio més elevada d'inversió per càpita de Catalunya (Del Romero, 2006).

Tanmateix, la nostra experiència investigadora mostra com les iniciatives ciutadanes troben més dificultats a l'hora d'implicar-se en assumptes que van més enllà d'un problema puntual (ja sigui en termes temporals o espacials). Un bon exemple n'és el debat sobre el futur del territori pirinenc, que té en el context aragonès una manifestació prou potent. Durant els anys 2009 i 2010 s'ha constituït una mesa de diàleg sobre el futur dels territoris de muntanya a Aragó, on han participat un seguit d'agents que han estat discutint quin model cal construir i plasmar a la futura llei de la muntanya. Aquesta mesa ha estat una iniciativa de l'anomenada "Plataforma en la Defensa de las Montañas de Aragón" (PDMA),¹⁰⁸ i d'ADELPA (Associació d'Ents Locals del Pirineu Aragonès); una associació creada amb l'objectiu de discutir, amb el major consens possible, la gestió del territori de muntanya. Però insistim en les contradiccions internes d'aquesta iniciativa, que hem anunciat més amunt,¹⁰⁹ en el sentit que tot el moviment reivindicatiu sembla pivotar entorn de la qüestió més polèmica des del punt de vista ambiental, com és l'ampliació de l'estació d'esquí de Cerler a la vall de Castanesa. I de nou fem la puntualització necessària per a evitar malentesos; no és que creiem que l'oposició al projecte no sigui necessària, ans al contrari: ho és tant com la reivindicació d'uns problemes generals, a llarg termini i que impliquen tot el territori de muntanya, que s'estén molt més enllà de l'alta muntanya. Tanmateix, aquests problemes han estat tractats de manera poc profunda durant el debat, perquè han quedat relegats a una cosa secundària.¹¹⁰

Per tant, creiem que és necessària una emancipació dels territoris, tal i com ho és dels individus. En aquest sentit, pensem que els poders públics han de donar suport a aquesta emancipació que reclamen, amb força, entitats culturals del Pirineu aragonès.¹¹¹ I que ens retorna, de nou, a la reflexió al voltant dels agents responsables de l'aprofitament dels recursos del territori. El moviment ciutadà i institucional que reivindica un nou tractament al territori pirinenc en relació amb l'explotació dels recursos hídrics és molt fort a l'Aragó (i,

---

¹⁰⁸ La "Plataforma en Defensa de las Montañas de Aragón" (PDMA) es va crear a finals de l'any 2003 pels principals grups en defensa de la natura en aquest territori: la federació aragonesa d'Ecologistas en Acción, l'Asociación Naturalista de Aragón i SEO-BirdLife (Sociedad Española de Ornitología) (font: <http://www.plataformamontanas.es/index.php?option=com_content&view=article&id=909&Itemid=57> [consultat el 28/02/2011]).

¹⁰⁹ Vegeu apartat 7.2.

¹¹⁰ L'any 2008, la PDMA va donar suport a una Iniciativa Legislativa Popular (ILP) amb un cartell amb què anunciava una campanya de recollida de signatures per portar a les Corts d'Aragó una petició de redacció de la "Llei de Protecció de l'Alta Muntanya d'Aragó" [vegeu figura VI.5 (annex VI)]. Més enllà de la necessitat inqüestionable de què Aragó disposi d'un instrument legal que defensi els interessos dels territoris de muntanya, crida l'atenció que la campanya s'avancés als esdeveniments (que, malauradament, han acabat per la no redacció d'una llei específica) titllant d'"alta" la muntanya que calia protegir. Per si encara quedaven dubtes del que significava l'adjectiu "alta", el cartell incloïa una imatge d'uns cims nevats. És possible que el detall no passi de ser una anècdota; o és possible que sigui un símptoma més que denota una mirada concentrada en l'alta muntanya.

¹¹¹ Cal destacar el discurs d'ADELPA quan parla de potenciar un "pacte ciutat-muntanya" (Aa.Dd., 2009)

particularment, a la Ribagorça i al Sobrarb), on la construcció d'embassaments i de centrals hidroelèctriques ha marcat el passat recent, el present i també el futur. Cal que aquesta situació sigui revisada i discutida en totes les dimensions que representa: des de la cultural i ideològica (Bergua, 2006) a l'econòmica (Tarragó, 2004; Aa.Dd., 2009). Cal començar a desmuntar els principis que han presidit l'ocupació i l'aprofitament de la muntanya a Espanya, i que s'han fonamentat en una espècie de colonialisme a petita escala; una situació que ha generat beneficis puntuals importants, però que, a llarg termini, no pot ésser considerada com una estratègia territorial adequada i tendent a l'equilibri.

Només d'aquesta manera es podran plantejar estratègies de "sobirania energètica" (que existeixen en el cas d'estudi dels Alps austríacs, tal i com hem posat de manifest a l'apartat anterior).¹¹² Aquest assumpte desperta uns greuges significatius entre els dos casos d'estudi que volem posar de manifest. Nosaltres creiem que les diferències demogràfiques, socials i econòmiques entre la Terreta i les muntanyes de Metnitz no poden explicar, per si soles, per què iniciatives com l'"Energievision Murau"¹¹³ són, de moment, inviables al Pirineu. L'explotació fustera i energètica del bosc als Gurktaleralpen és, com a gran part de la serralada alpina, molt potent i permet projectes ambiciosos en aquesta línia. Per contra, el caràcter mediterrani de la realitat pirinenca no propicia un desenvolupament tan profús de les masses forestals. Tanmateix, la diferència fonamental no és de caràcter biogeogràfic, sinó humà; i ens remetem de nou a la combinació dels enfocaments "des de dalt" amb els enfocaments "des de baix". L'herència del model de gestió del segle XX ens ha deixat una cultura de domini, gairebé de responsabilitat paternalista, del món urbà respecte de la muntanya a Espanya. Per això insistim en l'emancipació de la segona, per a ser capaç d'assumir els seus recursos com a propis. Es tracta més d'una qüestió de pragmatisme que no pas d'ideologia de l'alliberament: i la mostra la tenim, un cop més, al cas d'estudi secundari. Tampoc es tracta de buscar incondicionalment una situació d'autarquia; simplement es tracta de modificar algunes de les "regles del joc" en l'obtenció d'energia dels recursos hídrics –des de l'anomenat cànon energètic fins el reclam dels cabals ecològics– i, en aquest cas, de manera particular, de l'aprofitament forestal. Per tot això, creiem que és necessari:

- a) Que la iniciativa ciutadana sigui recolzada i impulsada per les administracions (especialment a nivell local –municipis i comarques) i altres entitats locals. El paper dels representants polítics podria ser crucial en situacions com la que es planteja a la Terreta entorn de les reivindicacions de cabals a Endesa. A la Noguera Pallaresa existeixen

---

¹¹² Vegeu epígraf 7.3.2.

¹¹³ Vegeu apartat 7.3.

precedents de com determinats agents del territori poden obtenir una resposta positiva, per part de l'empresa, enfront de les seves reivindicacions relatives a l'establiment d'uns cabals mínims: el cas de l'Associació de Pescadors de Tremp és prou significatiu (Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya, 2010).

- b) Que es plantegi un debat sobre la capacitat dels territoris (especialment aquells amb aptituds naturals i humanes) per buscar solucions que permetin augmentar la seva autonomia energètica i que, per tant, disminueixin la seva dependència dels grans grups empresarials. A la vall alta del Mur s'estan realitzant esforços per a canviar les estratègies de consum energètic domèstic i industrial, afavorint fonts d'energies pròpies derivades de l'explotació forestal (Groier *et al*, 2008). Aquests esforços provenen de la iniciativa privada, però determinades institucions afavoreixen l'entesa entre els diferents actors per a trobar objectius i interessos comuns. És el que cal fer en territoris de muntanya, on les iniciatives ja estan arrencant: a la comarca del Pallars Jussà hi ha projectes aïllats per a aprofundir en el coneixement de les possibilitats que ofereix la combustió de biomassa, l'aprofitament de l'energia geotèrmica i la generació de biogàs a partir dels purins (Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya, 2010). Ara cal traçar una estratègia compartida.

Una virtut que correspon especialment a les autoritats que gestionen el territori "des de dalt" és la capacitat de governar el territori des d'una visió de conjunt. Per a il·lustrar la transcendència d'un fet que queda ocult amb relativa facilitat, només cal recordar els continguts dels capítols 5 i 6, i com les principals dificultats per a establir polítiques reeixides procedien de la incapacitat per a formular visions globals coherents. Encara que per a determinades visions pugui resultar un tant desconcertant, en aquest tema reivindicuem la figura de l'enginyer de camins Victoriano Muñoz Oms,¹¹⁴ personatge preeminent (per la seva formació, però, especialment, per la seva trajectòria i el seu afany emprenedor) en la història de l'electrificació i de les obres públiques a Catalunya i a Espanya. Una visió conscient i compromesa amb els problemes dels territoris no pot passar per alt les conseqüències negatives del pla d'aprofitament de la conca de la Noguera Ribagorçana ideat per Muñoz Oms; però aquesta mateixa visió no pot deixar-se endur pel corrent de la crítica fàcil a partir de la vinculació amb la dictadura i, especialment, passar per alt les virtuts del pensament *totalitzador* d'aquest enginyer. Visions com la de Muñoz Oms són, en el món actual i adaptades als problemes actuals, més necessàries que mai, en un context

---

¹¹⁴ Vegeu apartat 3.3.

d'*hiperespecialització* i fragmentació generalitzada que afecten el pensament en general, però també el disseny i la construcció d'infraestructures en particular (Rui-Wamba, 2004). En un altre moment (Sancho Reinoso, 2010c) hem destacat les virtuts que, segons nosaltres, aporta el pensament de Muñoz Oms: proximitat al territori, esperit innovador, i una voluntat fèrria que l'empenyí a culminar els projectes que arrencava.¹¹⁵

En la línia de Tarragó (2004), creiem que la forma d'aprofitar el llegat de personatges com Muñoz Oms (o d'altres com els pares de la política hidràulica moderna –Lorenzo Pardo o Joaquín Costa) és rescatar el component visionari i la visió de conjunt i adequar totes dues virtuts a un model basat en la participació ciutadana en decisions transcendents; no es tracta, evidentment, de seguir aplicant les solucions que van proposar en el seu moment. I tornem a la qüestió candent que representa la gestió dels rius (o, millor dit, de les conques) com un element cabdal en el govern del territori. En el nostre cas d'estudi, ens tornem a trobar amb la Noguera Ribagorçana com un riu que reuneix un conjunt de trets que el fan especialment difícil de gestionar. D'entrada, hem vist com la regulació dels seus cabals presenta aspectes difícils d'afrontar. En aquest sentit, el Pla Hidrològic de conca afirma que una proposta de cabals mínims "ha de realitzar-se en el marc d'un procés de concertació social amb una anàlisi prèvia dels costos econòmics que implica la seva aplicació" (Confederación Hidrográfica del Ebro, 2007: 52). De la mateixa manera, el Pla reconeix que, de moment, aquestes aproximacions globals no han estat realitzades per al cas de la Noguera Ribagorçana. Per la seva banda, ADELPA demana incloure criteris territorials (és a dir, en clau de territoris "que cedeixen aigua" i territoris "que la demanden") per a valorar aquestes qüestions;¹¹⁶ uns criteris que la CHEBRO no sembla que es plantegi. Observant el conflicte a una escala de conjunt, ens adonem de les grans paradoxes presents en el cas que ens ocupa. Unes paradoxes que fan que ens preguntem per què la conca de la Noguera Ribagorçana se segueix regint per visions que l'escapcen i l'esquarteren. I, en concret, per què les autoritats públiques es mostren inoperants a l'hora de traçar unes línies mestres que atorguin coherència al conjunt de la conca. Però, per damunt de tot, el cas provoca que ens preguntem fins a quin punt són legítimes les crítiques al model que Muñoz Oms ideà l'any 1946 per a gestionar la conca, quan la proposta de l'enginyer lleidatà gaudia d'una coherència interna que, actualment, ha

---

¹¹⁵ Precisament, la "Càtedra Victoriano Muñoz Oms" (creada per la UPC amb el suport d'Endesa) pretén fomentar els "valors humans en l'enginyeria" que aquesta figura va tenir sempre present (font: www.catedravmo.com).

¹¹⁶ Durant el procés de revisió del PH de la conca de l'Ebre, ADELPA presentà tres suggerències lligades als costos ambientals i del recurs de l'aigua, a l'ús racional de l'aigua, i als òrgans de gestió. En el primer eix es ressalta que "l'única preocupació [sol ser] la satisfacció de les demandes i de l'estat mediambiental del recurs, però s'ignora el cost que té tot això i, especialment, els costos mediambientals i de recurs" (Aa.Dd., 2009: 42).

desaparegut com a principi. Són prou poderosos els arguments polítics o morals emprats habitualment en la crítica del plantejament de Muñoz Oms? No caldrien, igualment, arguments de caràcter tècnic i relacionats amb el planejament?

L'argument final de l'epígraf vol reforçar l'aposta decidida per un model basat en la qualitat i en la iniciativa "des de baix". I per a fer-ho, reivindicuem la validesa dels qüestionaments del funcionament del sistema socioeconòmic capitalista. A aquestes alçades no oferirem una dissertació sobre els "mals" del capitalisme, sinó que plantejem un simple recordatori sobre les deficiències que presenta un dels seus principis fonamentals: es tracta d'una mena de "culte al creixement"; una ideologia que enfonsa les seves arrels en la noció de "sistema econòmic" proposada pels fisiòcrates del segle XVIII, però que va ser definitivament distorsionat pels economistes neoclàssics del segle XIX i principis del XX (Naredo, 2006).¹¹⁷ Creiem que molts territoris com la Terreta posen de manifest que caldria un debat entorn de la necessitat real que el creixement sigui el motor imprescindible de cara al futur. Un creixement relatiu a magnituds absolutes d'elements tangibles o intangibles, i que impregna la ideologia dominant en la societat actual; fins i tot la del planejament. En aquest sentit, observem que els principis que segueixen sense posar-se en qüestió són els que parlen sobre la competitivitat dels territoris, i la necessitat de guanyar posicions en una cursa on els rivals són altres territoris.¹¹⁸ Aquest mecanisme es troba, probablement, en la base del progrés humà al llarg

---

¹¹⁷ "La idea de sistema econòmic va prendre forma (...) cap al segle XVIII (...) Van ser els economistes francesos –avui anomenats fisiòcrates– qui van instal·lar el carrusel de la *producció*, del *consum*, del *creixement* i de les altres peces constitutives de la idea usual de *sistema econòmic* (...) En proposar la noció de *producció* –i del seu desitjable *creixement*– com el centre d'aquesta disciplina, hom desterrà la idea anterior que concebia l'activitat mercantil com una mena de joc de suma zero, en què si uns s'enriquien, era a costa dels altres. (...) Aquest desplaçament es recolzà en la visió organicista del món encara vigent, que considerava que tant els animals i les plantes com els minerals es trobaven subjectes a processos de generació i de creixement i que, a escala agregada, la Terra mateixa dilatava els seus límits. (...) A partir d'aquí, la ciència econòmica seguí assumint acríticament les idees de producció i de creixement com a premisses indiscutibles cap al progrés, oblidant el context i les matisacions originals, per a popularitzar tota la mitologia vinculada a aquestes nocions. (...) Serien els economistes "neoclàssics" de finals del segle XIX i dels inicis del segle XX qui van acabar de buidar de materialitat la noció de *producció*, separant ja per complet el raonament econòmic del món físic, i completant d'aquesta manera la ruptura epistemològica que implicà el desplaçament de la idea de *sistema econòmic* (...) simplement al camp del valor." (Naredo, 2006: 4-6).

¹¹⁸ En aquest sentit, aportem dos exemples prou representatius. El primer, a escala nacional, procedeix de la principal referència del planejament territorial a Catalunya: el PGTC, aprovat el 1995, afirma, en el seu preàmbul: "Perquè això continuï d'aquesta manera [es refereix al fet que Barcelona pugui competir amb les grans capitals europees, i Catalunya pugui fer el mateix amb les regions europees més desenvolupades] cal que les estratègies que s'adoptin respecte a Catalunya tinguin present tant la lluita contra els desequilibris interns identificats com el manteniment de **l'alt nivell competitiu** del país enfront de les altres economies regionals, sobretot davant la creació d'una unió econòmica i monetària, prevista pel Tractat de Maastricht. Per això **cal preparar a fons el territori: per a afrontar aquesta competició.**" (Generalitat de Catalunya, 1995 ["2. L'estratègia global del Pla"]: 15) [*la negreta és nostra*].

de la història; fins i tot, podria formar part de la seva pròpia naturalesa. Aquesta és, probablement, la raó que el simple fet de qüestionar aquest principi s'interpreti com una mena de suïcidi o, com a mínim, com una estratègia contraproductent i completament errònia. Tanmateix, aquí també voldríem posar en relleu els efectes d'aquesta filosofia, basada en el principi, en certa manera pervers, que en una competició (és a dir, en un joc *agònic* –Sánchez Ferlosio, 2008), sempre hi ha d'haver guanyadors i perdedors. El Prepirineu espanyol en general, i la Terreta en particular, han estat uns “perdedors il·lustres”; regions on el desenvolupament social i econòmic ha portat a una situació de desavantatge crònic, i no pas puntual. Territoris o “comarques a tancar”, tal i com es defensava durant els anys 1980 a Catalunya (Aa.Dd., 1981), que ara són anomenats d'altres maneres (“territoris encara per fer”, com afirma el mateix PTPAPiA).

Independentment de les nomenclatures i dels posicionaments intel·lectuals, el que és clar és que aquesta situació exigeix estratègies imaginatives, que tractin d'aprofitar els desavantatges estructurals del territori en qüestió. En aquest sentit, aspectes que representen un desavantatge (com l'escàs pes demogràfic) també poden esdevenir un avantatge a l'hora d'implantar canvis estructurals que normalment necessiten processos llargs per a poder ésser implantats. No es tracta de “convèncer la poca gent que hi viu” (ja hem vist que la complexitat no depèn tant de la quantitat d'habitants, com de les seves qualitats), sinó de difondre idees alternatives i fer que aquells individus compromesos i amb iniciativa assumeixin aquestes idees a l'hora d'actuar. Per començar, a la Terreta hi hagi força persones que no consideren que el consum de productes que no són de primera necessitat hagi de ser el *leitmotiv* per a afrontar la seva existència diària. Baixar de nou a la terra i començar a valorar elements que han estat desterrats de la consciència col·lectiva (el paisatge, per exemple) forma part d'aquestes estratègies de cara al futur.

7.4.2 El valor de repensar la frontera

Tanquem el present apartat, però també el capítol 7 (i, per tant, el gruix de tota la recerca) amb una darrera reivindicació, que gira entorn de la idea de *frontera* com quelcom que ha acompanyat tota la nostra investigació (més enllà, fins i tot, d'aquestes pàgines, que en són el resultat en forma escrita). Una idea a voltes difícil de plasmar en paraules, però que, en

---

L'altre exemple, a escala internacional, procedeix del discurs que el president de l'OCDE, Ángel Gurría, va pronunciar al MARM el setembre de 2009, amb motiu de la presentació de l'estudi de política rural a Espanya. En aquest discurs, Gurría afirmà que “convertir el medi rural en un motor de creixement és més important que mai” (font: <http://www.oecd.org/document/40/0,3343,en_2649_34487_42224360_1_1_1_1,00.html> [consultat l'01/03/2011]) [la traducció és nostra].

tot cas, convé expressar de la millor manera. La nostra experiència al llarg de la recerca ens ha ensenyat que la idea de frontera és un pretext excel·lent per a seguir reflexionant sobre el món d'avui dia, i sobre la nostra manera de relacionar-nos amb la realitat que ens envolta. En ella es troben moltes de les grandeses, però també algunes de les misèries de l'espècie humana que cal seguir coneixent i tractant de millorar.

Arrenquem aquesta darrera aportació d'un text molt allunyat dels postulats científics: es tracta d'una reflexió en veu alta i en primera persona, d'un discurs pronunciat per un economista que ha estat, vocacionalment, escriptor. "Desde la frontera" fou el títol que escollí José Luis Sampedro per a culminar una vida de treball i de brillantor intel·lectual amb l'entrada a la Reial Acadèmia de la Llengua Espanyola (Sampedro, 1991). En aquest discurs, l'autor apunta una idea que, per a nosaltres, és fonamental: la necessitat de diferenciar entre la paraula "frontera" i la paraula "límit"; dos mots que, normalment, fems indiferentment, atorgant-los, *de facto*, un elevat grau d'afinitat semàntica. Sampedro, en canvi, adverteix que la frontera i el límit contenen una diferència transcendental: la frontera implica sempre dos costats en contacte permanent a través d'un interval sempre transparent; el límit, en canvi, indica la finitud d'allò conegut i l'inici d'una dimensió desconeguda, i travessar-lo pot tenir conseqüències fatals. En paraules de l'autor:

"No, no confundamos fronteras y límites (...) Las fronteras tienen puertas, cuyo dios era Jano. Pueden ser superadas, asumidas e incluso desplazadas, puesto que son producto de la conveniencia humana y se establecen para mejor interpretar lo real o para comodidad de la vida. En cambio, los límites carecen de aberturas y no es lícito franquearlos: quien a ello se atreva corre un riesgo mortal para su cuerpo o para su espíritu, por haber violado lo sagrado. Mi afirmación parecerá exagerada porque no nos educan ahora en el respeto a lo sagrado, pero no por eso es menos castigada la transgresión. Vulnerar el secreto orden del mundo acarrea la aniquilación del culpable, como ha sucedido siempre con las altas torres que despreciaron al aire" (Sampedro, 1991: 28).

Aquesta cita il·lumina amb una força aclaparadora els postulats sobre els reptes humans que hem emprat a l'epígraf anterior, reforçant la idea de la necessitat de generar un estat de consciència que permeti tornar a plantejar la vigència de molts dels valors que fonamenten el nostre mode de vida, però que poden dur-nos cap a situacions d'una gravetat irreversible (Diamond, 2010). És a dir, a confondre fronteres amb límits. Però el que més ens interessa en aquest punt és la disquisició de Sampedro al voltant del que representa aquesta dualitat. Per a l'autor, una existència a la *frontera* comporta una actitud davant la vida molt diferent a la que hom pot concebre des del *centre* (entès com el punt més allunyat –físicament, però també en termes de mentalitat– de la frontera):

"Vengo diciendo, en otras palabras, que mi dios siempre ha sido Jano, el de un rostro a cada lado, el dios de las puertas y las arcadas, invocado en la antigua Roma antes que ningún otro numen, como supremo iniciador. Mis fronteras son todas las trascendibles,

como lo es la membrana de una célula, sin cuya permeabilidad no sería posible la vida, que es dar y recibir, intercambio, cruce de barreras. Y más aún que trascendible la frontera es provocadora, alzándose como un reto, amorosa invitación a ser franqueada, a ser poseída, a entregarse para darnos con su vencimiento nuestra superación: ese es el encanto profundo del vivir fronterizo. Encanto compuesto de ambivalencia, de ambigüedad –no son lo mismo–, de interpenetración, de vivir a la vez aquí y allá sin borrar diferencias. Más allá nos tienta lo otro, lo que no tenemos: nos lo canta y nos lo promete la frontera.

Los del centro, en cambio, viven la frontera de opuesto modo. Esa aventura les repele o les inquieta y se retranquean de la frontera adentro como el mar en el reflujo. Se repliegan al centro del espacio acotado, se instalan en el negro o en el blanco, temerosos de los grises infinitos y delicados. Encastillados en su centro, consolidan las fronteras como límite de sus dominios, alzando murallas y cerrando puertas. Si alguna vez las traspasan es abatiéndolas, para llevarlas más allá y reducir implacablemente «lo otro» a «lo mío». Destruyendo para conservar. Endovertidos, centrípetos, fortificados dentro de su país, de su casa, de su piel, de sus ideas; negando y rechazando cualquier otra bandera, otra lengua, otra interpretación de lo real; oyendo en las victorias cantadas por otro himno nacional solamente aquellas que fueron sus derrotas. Su divinidad no es Jano, sino la Némesis reacia al amor, aunque Zeus mismo la solicitase y aunque acabase engendrando de él a la Elena causante de la guerra de Troya; esa diosa que algunos confunden con la Némesis abstracta, encargada de castigar a los transgresores del orden profundo. Para ellos la frontera no es invitación sino amenaza; lo ultramuros es siempre enemigo. Y como no intentan siquiera comprender «lo otro», esa cerrazón les infunde a ellos mismos condición de enemigos. Su vivir está anclado en el centro, donde erigen palacios, templos, normas, dogmas. Frente a la aventura del movimiento y la libertad se aferran a la seguridad de la fijeza y lo establecido.

Se configuran así dos diferentes estilos de vida: el fronterizo y el central. El primero cuenta con lo ajeno, que le provoca curiosidad con adhesiones o rechazos mezclados, le sugiere nuevas ideas y hasta las infiltra en él. Pues las fronteras, por muy altas que sean las murallas chinas, nunca impiden ignorar lo existente más allá, ni envolverlo en la indiferencia; actitud en cambio bien propia del centro, donde suele vivirse como si su mundo fuese el único. El fronterizo es sustancialmente ambivalente –es decir, instalado en ambos lados de la divisoria, aun cuando no en igual medida– y es también ambiguo, porque oscila entre ambas identidades: la originaria y la tentadora. Esa condición originaria, aunque homogénea con la de su centro y dependiente de él, está impregnada y atemperada por lo exterior. Su identidad es por eso menos pétrea, su propensión al cambio es por eso mucho mayor; entendiendo esa propensión en el doble sentido de vocablo, pues se trata tanto del intercambio con el exterior cuanto de la propia transformación. Esa es la dualidad del fronterizo, asomado siempre hacia fuera a la vez que atirantado desde el centro del poder. Pero, aunque dependa de éste, la tendencia al cambio hace a lo fronterizo más dinámico, con una vitalidad más abierta al abigarramiento de lo imprevisible, más propiciadora de vanguardias.

El centro, por el contrario, es más estable, reacio y hasta resistente a esa movilidad, pues la juzga capaz de socavar la esencia del conjunto, de la que se siente guardián tradicional. Cuando su poderío rebosa y cede a la tentación de traspasar sus fronteras, lo hace para violarlas, para ampliar su jurisdicción, para imponer en el territorio ganado su ley y su norma, que el centro defiende a veces tan rigurosamente como para llegar a los extremos del dogma, del rigor ortodoxo y hasta de la tiranía. El centro es esencialmente conservador del Orden con mayúscula.” (Sampedro, 1991: 16-18)

Resulta temptador en extrem trasladar el significat d'aquestes paraules als nostres àmbits d'estudi (i, de fet, a qualsevol àrea fronterera). Particularment, però, pensem en la

Terreta i, en una escala superior, en la Ribagorça (territori on s'insereix la primera, que representa un exemple il·lustratiu de la segona). I de la prosa sublim de Sampedro obtenim una dicotomia molt suggerent i amb una potencialitat indubtable per a permetre'ns culminar aquesta recerca amb un to irreductiblement crític: la "Ribagorça-frontera" enfront de la "Ribagorça-límit". Concretament, de com la primera ha anat transformant-se, gradualment, en la segona; i de com és absolutament necessari que la societat actual faci un esforç per a trencar la concepció de *límit* i pensi, de nou, en termes de *fronteres* (insistim, tant a la Ribagorça com en qualsevol altre exemple equiparable).

Efectivament, la Ribagorça (i la Terreta) han estat uns "territoris-frontera": la seva configuració física, fragmentada i fragmentadora, els convertí en refugi durant molts segles i, posteriorment, en un espai ambivalent, a cavall del domini de dos *centres* (històrics, socials, econòmics; però, essencialment, polítics: Aragó i Catalunya). La consolidació d'aquest component polític (i del poder lligat a aquesta dimensió) anà provocant la necessitat del sorgiment de límits; ratlles que demarquessin la finitud d'un territori controlat des del centre. Les fronteres polítiques militaritzades i, posteriorment, elevades a categories del que Sampedro anomena "Ordre Natural" (amb majúscules) s'han plasmat, a la Ribagorça, en termes físics, espacials, a més de les línies imaginàries habituals. L'historiador Pierre Vilar sintetitzà aquestes idees en una expressió molt idònia: "desert-frontera". Aquest autor, en estudiar el límit que separa el Principat del territori aragonès, realitzà les següents afirmacions entorn d'aquesta idea: "El període modern ha separat millor Catalunya i Aragó perquè ha creat entre l'un i l'altre territori veritables deserts, que l'edat mitjana (...) potser no havia conegut sota una forma tan caracteritzada. Una tendència geogràfica vers l'aridesa, perpetuant uns fets històrics de despoblament, ha fet d'una regió mal diferenciada una zona tan poc habitada que ha acabat exercint el paper de zona fronterera." (Vilar, 1964 [vol. 1]: 208). Unes línies més endavant, Vilar adverteix que "la correlació entre desert i frontera no és pas unilateral. Si el desert crea la frontera, també la frontera crea el desert" (p. 211). Tota una premonició del que als anys 1960 (quan va ser escrita l'obra) estava començant a passar, i que acabaria per atorgar tota la raó a l'historiador.

Ha estat així com el *centre* ha convertit la "Ribagorça-frontera" en una "Ribagorça-límit", que hem heretat actualment. Hom podria pensar que l'Europa comunitària, l'Estat de les Autonomies o la consolidació de la democràcia i dels fluxos transfronterers de capital han deixat sense vigència aquesta visió aparentment anacrònica. Res més allunyat de la realitat: la Ribagorça actual segueix caracteritzada per la presència d'uns límits forts, consolidats des del centre, que conviuen amb unes fronteres amables, transigents, vigents en distàncies més familiars i properes. Com, si no, hom podria explicar els complexos que persisteixen a la zona, i

que fan que problemes com el que ens hem dedicat a analitzar al llarg de tota la nostra recerca siguin autèntiques anècdotes sense cap tipus de pes entre l'opinió pública modelada pels mitjans de comunicació de masses? En certa manera, es tracta d'un fenomen força recurrent: el poder del *centre* –o dels *centres*, en aquest cas (Roma, 2003)– fa molt difícil la possibilitat d'observar el territori des d'una òptica lliure de prejudicis, que sigui capaç de detectar aquells aspectes fonamentals, que sovint són els que queden relegats a passar per anècdotes banalitzades enmig d'un ambient on dominen els interessos particulars disfressats d'interessos generals. Lluny d'abstraccions absurdes, parlem de temes prou coneguts per tothom, precisament per la seva repercussió mediàtica: la picabaralla pels anomenats “béns de la franja”, que simbolitza un cúmul de despropòsits latents entre dos territoris (millor dit: entre dues visions deformades de la realitat del territori), i els debats sobre la llengua al territori fronterer entre Catalunya i Aragó (que afecta també la Ribagorça).

A continuació oferim un parell de reflexions sobre el segon d'aquests exemples; una reflexió que podríem titular, intencionadament, “un apunt sobre llengua: sobre la necessitat de *normalitzar* la normalitat”. En qualsevol cas, no volem que un enunciat elevat a la categoria de títol propi pugui induir el lector a pensar sobre un assaig detallat a aquestes alçades del capítol. Ans al contrari, si oferim aquest exemple és amb l'únic objectiu d'il·lustrar aquesta dualitat entre límits i fronteres, i motivats per una qüestió candent, que ens hem trobat com una “companya de viatge” no desitjada al llarg de tots els anys de la nostra recerca. Un problema que mai no hem sentit en boca de la població local, sinó que sempre sura a esferes superiors i que enfronta discursos que sempre provenen “de fora” (Espluga Trenc, 2008).

Si esmentem aquest tema no és, però, per a restar-li importància, sinó per posar de manifest que és necessari que les autoritats polítiques deixin d'actuar mogudes per clixés i per estereotips que fomenten l'odi i la incomprensió, o, senzillament, la ignorància, i que resolguin una situació absurda que condiona que els temes on veritablement la Ribagorça (i la Terreta) es juguen el seu futur no puguin mai ésser abordats; insistim: els problemes que descrivia Tremosa (1991) [*quadre VI.2 (annex VI)*] i que ens hem dedicat a analitzar en aquesta recerca. Tristament, la realitat de la manipulació del poder torna a imposar-se i ens fa recordar la frase amb què George Orwell tancava el seu “Homenatge a Catalunya”: “la qüestió que realment importa no s'aborda mai. La difamació no soluciona res” (Orwell, 2000: 275).¹¹⁹

Avançar en la direcció de l'esfondrament dels límits i, alternativament, en la recuperació de les fronteres significa elevar el diàleg i la convivència a categories fonamentals, per damunt de l'ordre establert pel poder d'un estat. O, dit d'una altra manera: injectar una nova

---

¹¹⁹ La traducció és nostra.

concepció a l'estat, que el faci veritablement comprensiu de la seva complexitat interna; que el faci partícip i impulsor de la coexistència pacífica entre diferents fronteres: és a dir, entre diferents formes de veure el món (Škrabec, 2005). Una identitat és quelcom massa subjectiu i fugisser com per a poder ésser elevat a una categoria ideològica que pugui ser instrumentalitzada pel poder segons les seves conveniències. Per aquesta raó, nosaltres reivindiquem la unitat de la Ribagorça (i de la Terreta) davant del centralisme espanyol, català i aragonès. Una unitat desapareguda gradualment al llarg de la història, però que ara ha de servir com a exemple per a altres territoris dividits mitjançant línies que no són límits, sinó fronteres. Línies que no poden seguir exercint de fites que delimiten i que separen territoris, sinó que convé que siguin enteses, primordialment, com a elements que uneixen allò que *geogràficament* és un sol territori i un sol planeta.

CAPÍTOL 8

CONCLUSIONS

Estructura del capítol

8.1 Contrast amb el plantejament i la hipòtesi inicial	478
8.2 Conclusions finals	480

El darrer capítol de la recerca té un contingut amb ressonàncies d'epíleg. Malgrat estar integrades en la part IV, aquestes pàgines serveixen, en realitat, per a tancar el conjunt de la recerca amb unes conclusions finals. Unes conclusions que, en realitat, estan formulades en forma d'enunciat que sintetitzen els resultats obtinguts. Prèviament, però, hem volgut abordar una tasca que considerem necessària en una recerca científica, segons el que ha estat establert a l'inici: es tracta de la contrastació dels resultats obtinguts amb la hipòtesi inicial, per comprovar fins a quin punt el plantejament de la investigació ha estat encertat. Aquestes característiques formals fan que aquest capítol no aporti cap informació nova que no hagi estat plantejada durant els capítols anteriors. L'objectiu d'aquestes pàgines finals no és avançar en la construcció de l'edifici de la recerca, sinó culminar-la amb una síntesi de la seva estructura fonamental.

8.1 CONTRAST AMB EL PLANTEJAMENT I LA HIPÒTESI INICIAL

Tot seguit recordem la hipòtesi que ha guiat el desenvolupament de tota la recerca:

La regió d'estudi ha patit, en un període de temps relativament curt –durant la darrera meitat de segle–, una transformació molt profunda, probablement la més accelerada de la seva història. Aquesta mutació pot ésser explicada a partir de dos processos que són, ahora, causa i conseqüència: el despoblament i el declivi d'un model d'aprofitament del territori que podem qualificar de "tradicional". Els inevitables canvis que es continuaran produint ho faran en un context molt diferent al de les darreres dècades, i seran positius o no, en bona mesura, segons el grau en què es compleixin dues premisses:

- a) El capteniment de la classe política per a superar les múltiples limitacions que l'aplicació de les polítiques públiques presenta en aquest àmbit fronterer i profundament rural.
- b) La capacitat de la població local de pressionar la classe política i exigir una gestió pública adequada a les seves necessitats.

Després d'haver desenvolupat el cos central de la recerca, ens trobem en condicions de reafirmar l'enunciat que nosaltres mateixos havíem formulat a l'inici de la investigació. Aquesta hipòtesi ha orientat tota la recerca i creiem que ha complert la seva funció perquè el seu contingut és fonamentalment vertader. Ara bé: és convenient aportar un conjunt de puntualitzacions que ajuden a relativitzar un enunciat que, segons en quin context es plantegi, pot semblar massa simplificador. Els comentaris que fem al respecte són els següents:

- El plantejament de la hipòtesi es troba profundament condicionat per una determinada concepció del temps i, en concret, per una visió des del present. En concret, partim d'una visió ahora retrospectiva i prospectiva des del moment present, de manera que

hom parla d'un passat recent, d'un moment actual en clau de "punt d'inflexió", i d'un futur que sorgeix com una prolongació del mateix present (i que, segons nosaltres, quedarà marcat per un seguit de canvis). Aquesta visió està fonamentada en la creença que s'han produït uns canvis dramàtics a l'àmbit d'estudi en un "passat recent". A grans trets, això és cert; tanmateix, no podem oblidar una de les lliçons més importants dels capítols 3 i 4: els canvis que acaben mostrant la seva cara més contundent a partir dels anys 1950 tenen una dimensió temporal molt més àmplia, i no es poden comprendre si hom no es remunta, com a mínim, a mitjan segle XIX.

- De la mateixa manera, els factors de canvi que expliquen les transformacions de la segona meitat del segle XX són, efectivament, els dos apuntats. Cal, però, anar molt amb compte amb l'ús de l'adjectiu "tradicional" (no és casual que hagi estat inclòs en l'enunciat entre cometes). Cal seguir insistint que el concepte de "tradicional" que emprem des de l'actualitat és una noció que contribueix a la simplificació (i, per tant, a la distorsió), més que no pas a una veritable comprensió dels canvis graduals esdevinguts al llarg de la història. Uns canvis que poden haver tingut la mateixa gravetat i envergadura que els que van tenir lloc durant les dècades de 1950 i 1960, encara que aquests darrers s'hagin produït durant un interval temporal molt més curt que aquells.
- Sobre la primera premissa, relativa al futur dels canvis que es continuaran produint a la Terreta, és cert que el paper de la classe política és decisiu per a determinar quin rumb prendrà l'aplicació de les polítiques públiques. Hem vist, especialment als capítols 6 i 7, com un comportament determinat dels líders polítics ha determinat plans, projectes, la formació de consorcis, de mancomunitats i, fins i tot, la concessió de programes que inclouen injeccions milionàries en ajuts. També hem comprovat com un argument reiterat emprat per les persones entrevistades ha estat el de la presència o absència de voluntat política. Ras i curt: ens sembla molt difícil desmentir l'extrema rellevància d'aquesta condició. Un aspecte a discutir ha estat, precisament, si aquesta situació podria o no canviar [vegeu capítol 7].
- Tot situant-se en una continuïtat lògica amb la primera, apareix la segona premissa, que implica el paper de la ciutadania a l'hora d'aconseguir objectius col·lectius. Aquesta és la clau que pot ajudar a resoldre l'interrogant plantejat implícitament al paràgraf anterior: els ciutadans tenen la capacitat potencial d'incidir en el comportament del que hem anomenat "classe política", que sobre el paper exerceix de representant dels seus interessos (encara que, a la pràctica, més aviat li toca fer un paper de mediador entre els ciutadans i un seguit d'agents que es troben en unes condicions d'avantatge a l'hora de defensar, o d'imposar, els seus interessos). Creiem en la validesa d'aquesta premissa

perquè hem observat exemples significatius al llarg de la recerca. Molts exemples de “fracassos”, derivats de la feblesa demogràfica, de la desestructuració social i de la pròpia marginalitat del territori; però també exemples d’“èxits”, iniciatives individuals que han aconseguit la connivència d’alguns agents que han apostat per elles. Per si a l’enunciat de la hipòtesi no havia quedat prou explícit, al final d’aquesta recerca postulem que la transcendència potencial de la ciutadania és superior a la incidència de la classe política, encara que sigui la segona qui prengui, en darrera instància, les decisions operatives.

8.2 CONCLUSIONS FINALS

En aquest punt, formulem les conclusions finals mitjançant uns enunciats que aspiren a recollir l’essència de cadascuna de les parts fonamentals de la recerca. A causa del plantejament que donem a aquest apartat, aquests enunciats estan estructurats de manera força fidel al mateix desplegament dels continguts de la tesi. Malgrat que aquesta disposició pugui semblar massa repetitiva, creiem que també té avantatges: entre altres coses, torna a establir el fil conductor d’un projecte que es caracteritza, tal i com ha quedat clar a la presentació, per la seva transversalitat i la combinació de diferents temàtiques que aparentment tenien pocs elements en comú. Aquest fil conductor es pot resumir en els següents cinc interrogants principals, que seran desenvolupats en un conjunt d’afirmacions finals:

- Com és l’àmbit d’estudi principal (la Terreta)? Quins aspectes fonamentals el caracteritzen i quins punts en comú té amb el cas d’estudi secundari (muntanyes de Metnitz)?
- Com ha canviat el paisatge de la Terreta?
- Com és el marc institucional i formal en què es desenvolupa la política de planejament territorial en els dos àmbits? Com es caracteritza aquest planejament territorial?
- Com es desenvolupen algunes de les polítiques amb incidència territorial a la Terreta? Quins aspectes diferencien els municipis de la Terreta de les muntanyes de Metnitz?
- Quines reflexions susciten els temes anteriors? Quins problemes, reptes i oportunitats té la Terreta? Quines lliçons podem obtenir del cas d’estudi secundari?

→ Com és l’àmbit d’estudi principal (la Terreta)? Quins aspectes fonamentals el caracteritzen i quins punts en comú té amb el cas d’estudi secundari (muntanyes de Metnitz)?

Els trets que marquen els *ambients* físics de la Terreta contribueixen (més que no pas “condicionen” ni “determinen”) a la marginalitat d’aquest territori. Una geologia molt complexa (pròpia de l’anomenat “Sector de les Nogueres”) ha desembocat en una orografia gens amable per a l’assentament humà; quelcom que, al seu torn, ha impedit que la vall principal no hagi aconseguit modelar un sector en forma de conca d’erosió capaç de concentrar una xarxa de poblament jerarquitzada. D’altra banda, les condicions litològiques, edàfiques i climàtiques han afavorit una vegetació climàtica “feble” (en el sentit que ha estat fàcil d’eliminar progressivament i que gaudeix d’unes ràtios de recuperació natural força lentes).

Els trets *territorials* també contribueixen (i, en certa manera, predisposen –encara que segueixen sense determinar) la marginalitat actual de la Terreta. La societat estructurada a partir d’un poblament molt esmicolat començà el seu declivi amb la finalització de l’edat mitjana i el trasllat dels centres de poder fora del Pirineu. Els privilegis locals (que garantien una autonomia política i jurídica) desaparegueren durant l’edat moderna. Aquest declivi institucional acabà per arrossegar la resta de les facetes de la vida pública i privada al segle XIX. Al seu torn, aquest procés s’intensificà al segle XX i significà la pràctica desaparició del mode de vida pagès. Així, podem dir que els processos polítics, econòmics, socials i culturals contemporanis són els responsables de la situació actual de la Terreta. Aquests processos s’iniciaren amb la convulsa història espanyola del segle XIX i fins la guerra civil (1936-1939). Després d’aquest esdeveniment bèl·lic, els processos esmentats van entrar en eclosió a la Terreta materialitzant-se en tres fenòmens que són, alhora, causa i conseqüència del declivi d’aquest territori: la presència d’ENHER, l’èxode rural i les transformacions agràries. Aquestes manifestacions han acabat configurant el que a la recerca s’ha anomenat un “territori de contradiccions”; un escenari esperonat per altres processos coetanis (com les fusions de municipis).

Si comparem aquests trets amb el cas d’estudi secundari, observem que les muntanyes de Metnitz (*Metnitzer Berge*) comparteixen alguns trets amb la Terreta, però també es caracteritzen per les seves divergències. El cas d’estudi als Alps austríacs serveix com una referència per a estudiar la marginalitat d’un territori que pateix, encara que sigui en una altra escala, problemes d’una àrea perifèrica de muntanya (la qüestió agrària i forestal, la dinàmica demogràfica, les comunicacions i l’aïllament, el dinamisme econòmic). En canvi, els seus trets geogràfics (bàsicament, el fet que els municipis seleccionats pertanyin a dues valls diferents) atenua de forma important els possibles problemes que solen aparèixer associats a àrees frontereres. El fet que l’àmbit seleccionat no constitueixi per si mateix cap unitat geogràfica (i, per tant, territorial) fa que la comparació amb la Terreta hagi de ser matisada necessàriament.

→ **Com ha canviat el paisatge de la Terreta?**

L'efondrament d'un model integrat d'ocupació i d'aprofitament del territori queda expressat, en termes de dinàmica de cobertes de sòl, per la pèrdua de la superfície conreada i per l'increment exponencial de les masses boscoses. Una anàlisi que es limiti al darrer període històric (1956/57-2007) i a una escala general ofereix una visió de conjunt rellevant, però no permet aprofundir en la comprensió dels mecanismes causants d'aquest procés. En canvi, una aproximació més àmplia en termes històrics (des de mitjan segle XIX) i recolzada en un enfocament parcial (en casos d'estudi puntuals) permet aprofundir en l'anàlisi i descobrir diferències internes que mostren la important "diversitat paisatgística" del territori. La dualitat entre paisatges de ribera i d'interfluvi simbolitza aquesta diversitat. Aquest exercici també permet conèixer i comprendre les pautes de funcionament de la societat pagesa i la seva condició de protagonista (en concret, com a agent creador) dels paisatges. En altres paraules: aquest salt de qualitat permet passar de l'anàlisi del canvi de cobertes de sòl a la comprensió del canvi dels usos del territori. Conèixer aquests canvis sobre el terreny significa apropar-nos a la comprensió del paisatge.

Parlar de "paisatge", però, ens ha obligat a realitzar un exercici transdisciplinar (encara que hagi estat concebut de forma individual). La construcció d'una interpretació que aspirava a aproximar-se a la complexitat del concepte s'ha basat en diversos elements que ens han permès arribar a dues conclusions importants sobre el paisatge de la Terreta:

- 1) Que respon al col·lapse d'una societat pagesa basada en uns mecanismes que permetien la reproducció del patrimoni familiar de les "cases fortes" a través d'un sol successor (l'hereu) i, alhora, la supervivència de les cases més humils. Aquest esquema social es plasma d'alguna manera en la dualitat entre els paisatges de ribera i els d'interfluvi. El col·lapse dels paisatges d'interfluvi vingué donat per la pressió demogràfica i es traduí en una pèrdua progressiva de les masses forestals a través del conreu itinerant. El cop definitiu va ser el carboneig, ja en ple segle XX. Els canvis de naturalesa jurídica (com les desamortitzacions) contribuïren a aquest col·lapse.
- 2) Que ha estat, en general, un paisatge poc connotat, tant per part de la societat local com des de l'exterior. Tot i això, els testimonis com les descripcions dels viatgers mostren una mirada externa circumscrita a la vall principal (paisatges de ribera) i concentrada a descriure els paisatges amb més significació tel·lúrica (com els congostos fluvials), mentre que els reculls de la literatura popular mostren com les mirades pageses que s'han traduït en manifestacions literàries abasten tot el territori. En certa manera, deduïm un manteniment de la dualitat paisatgística ja esmentada. Una dualitat

que ha desaparegut amb les noves lectures institucionals del paisatge, més fidels als límits administratius en quedar reduïdes a estratègies de promoció turística del territori o de protecció de la “natura”. El paisatge és ignorat o bé interpretat esbiaixadament, segons hem deduït dels materials de promoció turística. Els agents que construeixen lectures sobre el paisatge estan transformant fites paisatgístiques en icones (l'exemple de Sant Gervàs és el més paradigmàtic).

➔ **Com és el marc institucional i formal en què es desenvolupa la política de planejament territorial en els dos àmbits? Com es caracteritza el mateix planejament territorial?**

El marc institucional que afecta els dos casos d'estudi ha estat analitzat des de tres punts de vista:

- 1) Des del punt de vista de l'organització territorial, està marcat per unes similituds bàsiques entre els dos estats descentralitzats (Espanya i Àustria). Igualment, els debats sobre la reorganització interna a nivell municipal són presents en tots dos contextos; en canvi, a nivell supramunicipal, les discussions es concentren en determinades regions autònomes (els processos de comarcalització són propis de comunitats autònomes com Catalunya i a Aragó). Per la seva banda, els estats federats austríacs (*Bundesländer*) no aspiren a reorganitzar internament el seu territori des del punt de vista politicoadministratiu.
- 2) A causa d'aquestes similituds bàsiques en l'organització del sistema de govern dels dos estats, la distribució de les competències és, igualment, força semblant, encara que amb diferències de matís que poden ser molt significatives. Per exemple, la preexistència o no de les entitats regionals en el moment que s'aprovà la constitució (a Àustria ja existien, però no a Espanya), o la voluntat de les lleis fonamentals regionals (estatuts d'autonomia o *Landes-Verfassungsgesetz*) pel que fa a la delimitació detallada del seu rang de competències (els estatuts d'autonomia s'esforcen a fer-ho, mentre que les *Landes-Verfassungsgesetz*, no).
- 3) Pel que fa estrictament a l'ordenació del territori, les diferències comencen a ser més importants que les similituds. Espanya es caracteritza, en aquest àmbit, per un desenvolupament molt recent i gradual. A Catalunya, l'ordenació ha gaudit d'una relativa tradició que permeté l'aprovació d'unes lleis específiques des del primer moment de l'autonomia. A Aragó, en canvi, es percep una manca de consolidació. Per la seva banda, el desenvolupament de l'ordenació del territori a Àustria presenta un certa similitud temporal entre els *Bundesländer*.

Aquestes diferències en el marc formal del planejament generen diferències entre la manera de practicar-lo als territoris estudiats. Es tracta de divergències que s'observen a diferents escales (regional, local supramunicipal i municipal), però també entre els estats (factor diferencial bàsic) i a nivell intraestatal (diferències entre les regions autònomes). Tot plegat, es resumeix de la següent manera:

- a) Els instruments de planejament a escala regional de les quatre regions amb governs autònoms on se situen els àmbits d'estudi presenten diferències rellevants. A Catalunya, aquests instruments són vinculants i estan relacionats amb el planejament "físic" (plasmen el seu contingut en mapes); a Aragó també són vinculants, però de caràcter estratègic i, per tant, amb poques determinacions; a Estíria i a Caríntia tenen més pes els instruments de planejament estratègic que els de planejament territorial.
- b) A nivell local supramunicipal, tant Catalunya com Aragó continuen condicionades per les seves divisions comarcals (les comarques de la Ribagorça i del Pallars Jussà no disposen, en general, d'instruments d'ordenació del territori); Estíria disposa d'instruments de planejament *ad hoc*, mentre que Caríntia només compta amb estratègies de caràcter no vinculant.
- c) A nivell estrictament municipal, els municipis de la Terreta encara han de desenvolupar els seus instruments de planejament (alguns casos –Trempl i Areny– es troben força avançats en aquest procés). Per contra, els municipis de les *Metnitzer Berge* disposen d'uns instruments consolidats, encara que amb reptes pendents (com la seva adequació als nous contextos, marcada pel planejament a escala regional).

Finalment, el paper dels agents aliens a l'Administració que tenen una certa incidència en el territori ha de ser destacat; tant a nivell dels agents de caràcter governamental (en termes de cooperació destaca, a Àustria, l'ÖROK; a Catalunya i a Aragó, els diversos consorcis) com no governamental (especialment, iniciatives innovadores que s'estan desenvolupant a Catalunya –com la XCT).

→ **Com es desenvolupen algunes de les polítiques amb incidència territorial a la Terreta?**

Quins aspectes diferencien els municipis de la Terreta de les muntanyes de Metnitz?

Hem concentrat l'anàlisi en quatre tipus de polítiques de tall sectorial, però amb una clara incidència territorial i paisatgística:

1) La política agrària i de desenvolupament rural es troba marcada per un marc normatiu i planificador que encara s'està construint, fruit d'una crítica interna important, i que, per tant, encara no s'ha pogut materialitzar al territori. A la Terreta, els exemples analitzats (CGE, implantació de regadius) mostren una distància encara molt gran entre els propòsits ideals i les possibilitats que realment hi ha al territori. Cal no perdre de vista aquest factor i no caure en el parany de buscar fórmules d'aplicabilitat universal.

2) La política d'espais protegits està protagonitzada, a l'àmbit d'estudi, per la presència d'espais de la XN2000, marcats per una política massa superficial que no comporta cap conseqüència pràctica al territori. Curiosament, han estat els actors no governamentals els que han acabat incidint de manera més incisiva en aquesta faceta, especialment al cantó català. Els seus esforços no poden ser passats per alt, però han estat marcats per contradiccions internes importants (en aquest sentit, el cas de la FTP és paradigmàtic).

Per la seva banda, la política forestal mostra la incapacitat latent de les autoritats d'incidir en la transformació del sector. Una incapacitat que, a la Terreta, s'agreuja amb els factors inherents a la seva condició de territori marginal: repoblacions de coníferes no gestionades; agents socials que conserven la propietat del sòl, però que han patit de forma dràstica les conseqüències del buidament demogràfic. Tot i les dificultats, els primers esforços s'han començat a observar a nivell local (com al sector de l'àmbit que pertany al TM de Tremp).

3) En matèria d'infraestructures, la distància entre els projectes a escala supralocal i a escala local és exageradament elevada. Hom troba el millor exemple en el cas de les infraestructures de transport, on les deficiències en la xarxa local contrasten amb una xarxa supralocal que segueix marcada per un model radial, malgrat el suport retòric al concepte de xarxa reticular.

Pel que fa a l'energia i a la gestió de l'aigua, la primera constatació té a veure amb l'herència del monopoli d'ENHER a mans d'Endesa. Els projectes actuals en aquesta matèria tenen a veure amb la construcció de grans infraestructures: embassaments (encara que siguin "de cua" i no impliquin nous terrenys inundables) i línies elèctriques de molt alta tensió (la MAT Peñalba-Isona i la transformació de la línia entre Foradada del Toscar i la Pobla de Segur). La presència d'aquests projectes no sempre té un encaix perfecte dins del panorama del planejament (especialment de tall territorial, més que

parcial) i, en qualsevol cas, genera una oposició social important: els embassaments han suscitat una oposició forana (això sí, concentrada només al congost de Mont-rebei). La MAT, en canvi, ha mobilitzat població local, que s'ha unit a moviments generals i amb una trajectòria dilatada (PUCAE). Enmig d'aquest panorama, hom se sorprèn d'algunes deficiències persistents en matèria d'electrificació a la zona.

- 4) Pel que fa la gestió del patrimoni, s'està realitzant un esforç molt important, en clau d'inversions, encaminat a la promoció turística. Aquest esforç també és destacable en termes de reconeixement progressiu del patrimoni, encara que només el podem titllar de parcial perquè s'ha concentrat en el patrimoni arquitectònic i en elements molt puntuals, mentre que hi manca, a la base, una concepció de conjunt.

Finalment, un repàs dels municipis dels dos àmbits d'estudi permet obtenir algunes conclusions relatives a la dotació d'infraestructures i de serveis bàsics. Tot i que una comparació literal entre els municipis de la Terreta i de les muntanyes de Metnitz no és ni possible ni desitjable, podem, tanmateix, fer les afirmacions següents:

- a) En termes d'infraestructures, els avanços a la Terreta han estat molt significatius. Però pensem que algunes situacions s'haurien de resoldre amb estratègies supramunicipals coherents (incloent la superació dels efectes del límit autonòmic). El planejament de la xarxa de clavegueram i la depuració d'aigües són exemples evidents, en aquest sentit. A les muntanyes de Metnitz, aquests obstacles se salven en aquells casos que semblen exigir-ho (com a Steirisch Laßnitz i a Kärntnerisch Laßnitz, o a Frauentalpe i a Murau).
- b) En matèria de serveis també s'han produït avanços i s'ha incrementat la cooperació a la Terreta. Cal, però, seguir fomentant la mancomunació de serveis (també a les *Metnitzer Berge*).

→ Quines reflexions ens susciten els temes anteriors? Quins problemes, reptes i oportunitats té plantejats la Terreta? Quines lliçons podem obtenir del cas d'estudi secundari?

Les reflexions que ens ha suscitat el conjunt de continguts del cos central de la recerca han estat agrupades en quatre categories bàsiques:

- 1) L'aplicació de les diferents polítiques públiques amb transcendència territorial es caracteritza, a l'àmbit d'estudi, per:
  - Una coordinació i una cooperació marcades per unes mancances importants en el pla estructural, a diferents nivells (i, especialment, pel que fa a l'activitat de coordinació a Espanya).

- Una incidència evident dels límits administratius en el funcionament de les polítiques en el territori; una circumstància que cal tenir permanentment present, si hom vol comprendre les repercussions d'aquest fet sobre el mateix territori. En aquest sentit, cal reivindicar reformes que afectin la divisió municipal; però, sobretot, cal reconsiderar el “dogma” que representen els límits administratius en l'actualitat.
  - Un impacte del planejament territorial a la Terreta que, en general, o bé és inexistent (en el cas de les DPOTPA), o bé pateix uns desajustaments simptomàtics (en el cas del PTPAPiA).
- 2) La participació de la societat en la gestió del territori es pot descriure com segueix:
- La implicació local en qüestions rellevants per al país va resistir, fins i tot, la pressió d'un règim no democràtic; tanmateix, no ha estat capaç de superar la descohesió que comportà el despoblament.
  - L'auge actual dels conflictes cal que sigui entès com un conjunt de protestes amb un contingut rellevant en clau de defensa de l'interès general (una gestió més sensata de la conca fluvial; el dret a disposar d'uns serveis i d'unes infraestructures mínims independentment del lloc de residència). La reivindicació política (a nivell local) per part dels dos costats de la divisòria autonòmica a la Terreta (el cantó aragonès als anys 1990, el català en l'actualitat) s'ha de veure com una manifestació social de la unitat geogràfica d'aquest territori.
- 3) La gestió present i futura del paisatge i del territori pensem que ha de tenir presents les següents constatacions:
- La pagesia és un col·lectiu amb un paper crític al territori, perquè és un component constitutiu del paisatge. Això té unes repercussions que no poden passar per alt en el plantejament de la gestió de l'actual crisi ambiental global (o “crisi del territori”). Per això és necessari desmitificar alguns aspectes relatius a la pagesia present als territoris de muntanya.
  - La dicotomia entre l'enfocament agrarista i l'ambientalista no s'ha acabat de superar, i els nous intents innovadors (com el CGE) topen amb escenaris que a la Terreta no estan superats. Cal apostar per una visió *holística* del problema per a superar aquesta situació.
  - La pervivència del paisatge passa per la pervivència del seu agent principal (la pagesia), malgrat que, aparentment, això no sigui necessari (els discursos hegemònics sobre el paisatge el desvinculen d'aquest col·lectiu).

Per a aconseguir això cal, en primer lloc, el reconeixement del paper protagonista de la pagesia, tant a nivell social com institucional. Només sobre aquesta base hom podrà plantejar l'aprofitament del funcionament del sistema econòmic imperant per a incorporar els valors *pagesos* al circuit. A la Terreta, cal partir del reconeixement de la diversitat paisatgística interna i actuar en conseqüència.

4) El govern d'un territori ple d'incerteses passa per:

- Una combinació adequada dels enfocaments "des de dalt" i "des de baix". Per això, cal que l'enfocament "des de dalt" estigui protagonitzat per un poder públic capaç de tenir una visió de conjunt del territori i dels seus problemes, i amb una actitud que permeti progressar en el model democràtic. Al mateix temps, l'enfocament "des de baix" s'ha de basar en una transferència de les experiències de les iniciatives individuals a la societat; transferència que permeti que aquestes iniciatives particulars siguin, també, col·lectives.

Alhora, cal treballar per a començar a modificar les concepcions hegemòniques del món: tant sobre el paper del territori rural com sobre el model de desenvolupament.

- Reivindicar la unitat de l'àmbit d'estudi com un símbol de tot el conjunt d'aspectes que cal millorar o, senzillament, canviar. Les fronteres han de tornar a ser, en termes polítics, un indret de trobada i no pas una separació delimitadora.